

**Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”**

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(15)

2015

**Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)**

**Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук**

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

ПИЛИПЧУК Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України – *голова редакційної колегії,*
головний редактор;

БРИЖКО Валерій Михайлович, доктор філософії (Ph.D.) з юридичних наук, с.н.с.
– *зас. голови редакційної колегії,*
зас. головного редактора;

БЕБИК Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор – *зас. голови редакційної колегії;*

ПОПИК Володимир Іванович, доктор історичних наук, с.н.с.,
член-кореспондент НАН України – *зас. голови редакційної колегії;*

АРИСТОВА Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;

БЄЛЯКОВ Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, професор;

ДЗЬОБАНЬ Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;

КОПАН Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;

КУЙБИДА Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;

ЛАНДЕ Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;

МАРУЩАК Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, професор;

НАСТЮК Василь Якович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;

НОР Василь Тимофійович, доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України;

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, доктор філософських наук, професор,
академік НАН України;

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України;

ПОКУТНИЙ Сергій Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор;

СКУЛИШ Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, професор;

СЕРЕДА Григорій Порфірович, доктор юридичних наук, професор;

ТАЛАНЧУК Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;

ТИХИЙ Володимир Павлович, доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України;

ФУРАШЕВ Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.;

ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович, доктор юридичних наук, професор,
академік НАН України.

* * * * *

З М І С Т

Право та інформаційне законодавство

БЄЛЄВЦЕВА В.В. Теоретико-правові підходи до визначення поняття “інформація” через інформаційні правовідносини.....	5
ЯРЕМЕНКО О.І. Правова ідентифікація суб’єктів владних повноважень в системі інформаційних відносин.....	11
КРАСНОСТУП Г.М. Правові аспекти надання державної підтримки у сфері телебачення і радіомовлення.....	19
БАЙРАЧНА Л.К. Засоби масової комунікації як інструмент легітимації державної влади.....	27
СОЛОДКА О.М. Пріоритети удосконалення інформаційної безпеки України.....	36
УХАНОВА Н.С. Маніпулювання масовою політичною свідомістю: інформаційно-психологічний і правовий аспекти.....	43
ГОЛОВКО О.М. Інформаційна віктимізація у медіа-просторі.....	49
ІРХА Ю.Б. Використання екстремістами мережі Інтернет: правові проблеми виявлення та протидії в Україні.....	56
ЦИРФА Г.О. Забезпечення інформаційної безпеки у конкурентних відносинах: розвідка і промислове шпигунство.....	66
КОЗЕНКО О.О. Нормативно-правове регулювання міжнародного співробітництва в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки України.....	72
ПЕТРЯЄВ С.Ю., ЧЕРНИШИНА Г.Г. Проблемні питання підготовки юристів у галузі інформаційного права та шляхи їх вирішення.....	78

Інформаційні технології, інформатизація

ДОВГАНЬ О.Д. Інформаційні ресурси: національні та державні, зміст, поняття.....	85
ЮДКОВА К.В., ЧЕРНИШИНА Г.Г. Класифікація інформаційних систем.....	92
ЛЕОНОВ Б.Д., ХЛАНЬ В.Г., КОВАЛЬЧУК С.П. Аналіз проблемних питань втілення сучасних методів і технологій в організацію ефективної системи управління.....	99
МАРІЦ Д.О. “Кібератака” – війна майбутнього.....	104
РАДУТНИЙ О.Е. Чинні засоби кримінально-правової протидії Інтернет-тролінгу.....	110

Інформаційні ресурси в інших галузях права

ВІЛЬЧИК Т.Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів.....	115
ЧИРИК С.В. Правові принципи діяльності Національної поліції України.....	123
ПРЕДМЕСТНІКОВ О.Г. Становлення та розвиток органів юстиції Української РСР у 1956 – 1991 роках.....	128
ПИЛИПЧУК В.Г, БРИЖКО В.М. Наукова інформація: питання теорії, викладення та редагування.....	135
До відома авторів	150

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.
Граматичне коректування – Майстренко І.А. (укр., англ.).
Формат 70 x 108/16. Папір на внутрішній блок 80 г/м², білизна 97 %.
Спосіб друку – різнографія. Ум. друк. арк. 13.3. Тираж 100 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІП НАПрН України, протокол № 8 від 09.12.15 р.

Право та інформаційне законодавство

УДК 342.5:002.6

БЕЛЄВЦЕВА В.В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач сектору інформаційного правопорядку
НДІП НАПрН України

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
“ІНФОРМАЦІЯ” ЧЕРЕЗ ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ**

Анотація. У роботі систематизовані різні підходи до визначення поняття “інформація”. Інформаційні правовідносини розглянуті та визначені у якості основи адміністративно-правового статусу інформації. Наводиться авторське бачення категорії “інформація” через певні інформаційні правовідносини.

Ключові слова: інформація, інформаційні правовідносини, інформаційна сфера, адміністративно-правовий захист інформації.

Аннотация. В работе систематизированы разные подходы к определению понятия “информация”. Информационные правоотношения рассмотрены и определены в качестве основы административно-правового статуса информации. Приводится авторское видение категории “информация” посредством соответствующих информационных правоотношений.

Ключевые слова: информация, информационные правоотношения, информационная сфера, административно-правовая защита информации.

Summary. The article systematizes different approaches to determination of “information” concept. In this article information and legal relationships are considered and defined as basis of administrative and legal status of information. The author provides own opinion on the “information” category by means of the proper information and legal relationships.

Keywords: information, information and legal relationships, information sphere, administrative and legal defense of information.

Постановка проблеми. Сучасний стан країн світу характеризується активним розвитком інформаційних процесів у всіх сферах життя. Інформаційний простір об’єднує людей різних держав в єдине міжнародне співтовариство без географічних і геополітичних меж. Глобалізаційно-інформаційні перетворення, що відбуваються в інформаційному просторі, курс України до членства у Європейському співтоваристві обумовлюють переоцінку пріоритетів розвитку, зміну ролі держави в управлінні інформаційною сферою, чому в значній мірі має сприяти проведення комплексного оновлення інформаційного законодавства України. Особливої уваги потребує удосконалення адміністративно-правового захисту, запобігання, попередження, припинення правопорушень у процесах створення, зберігання, поширення, обігу інформації.

В даний час, в Україні значно зросла кількість законодавчих колізій, пов’язаних з інформаційними правовідносинами. З’являються раніше невідомі праву суб’єкти і об’єкти, методи інформаційно-правового регулювання, перебудовуються загальновизнані і з’являються нові суспільні відносини і зв’язки. Разом з тим, існує досить багато недоліків та прогалин в правовому регулюванні інформаційних процесів: низький рівень правової свідомості і правової культури юристів, практиків і науковців,

що займаються проблемами інформації, інформатизації, захисту інформації і забезпечення безпеки інформаційного середовища. Це завдає чималу шкоду структурам інформаційного суспільства, діяльності всіх суб'єктів інформаційного простору.

Створення, збір, обробка, накопичення, зберігання, пошук, поширення і надання споживачу інформації, створення і використання інформаційних технологій, захист інформації і прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах, не можуть відбуватися без участі держави. Інформатизація, як процес необоротний і неминучий, породжує для держави обов'язок забезпечити стан захищеності інформаційних інтересів громадян, суспільства і держави.

Разом з тим, стає очевидним, що поряд з позитивними моментами процесу інформатизації створюється і реальна загроза використання інформації з метою, що не відповідає завданням підтримки національної стабільності і безпеки, дотриманням принципів суверенності Української держави. Враховуючи динамізм розвитку інформаційної сфери, слід визнати, що в правовому, організаційному і технологічному відношенні вона є найменш захищеним елементом державного механізму.

Метою статті є аналіз і систематизація у підходах до визначення поняття “інформація” через правовідносини в інформаційній сфері.

Зазначене визначається тим, що проблема адміністративно-правового захисту інформації в сучасних умовах функціонування держави вимагає вироблення оновлених правових механізмів, здатних врегулювати інформаційні правовідносини, які повинні здійснюватися у взаємозв'язку з міжнародними правовими процесами гармонізації інформаційного законодавства. Це, безумовно, потребуватиме наукових розробок, спрямованих на дослідження й удосконалення конкретних заходів протидії інформаційним правопорушенням і, в першу чергу, адміністративно-правових заходів. До того ж, в прийнятих останнім часом законодавчих актах, присвячених проблемам захисту інформації, з'явилася чітка тенденція до розширення сфери адміністративно-правового захисту об'єктів інформації та встановлення більшої кількості спеціальних адміністративно-правових інструментів, що передбачають відповідальність за ті чи інші види протиправної діяльності. Однак, незважаючи на зростаючу інтенсивність законодавчих ініціатив в інформаційній сфері, багато її питань дотепер залишаються невирішеними. Це стосується, насамперед, розуміння сутності таких категорій як: “інформація”, “об'єкти адміністративно-правового захисту інформації”; розмежування цих понять; чітке визначення об'єктів захисту інформації; з'ясування особливостей адміністрування діяльності з питань захисту інформації. З наведеного випливає, що станом на сьогодні в Україні відсутня єдина концепція щодо визначення основних понять, класифікації та адміністративно-правового забезпечення захисту різних видів інформації. Наведене й утворює мету дослідження даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш дискусійних питань сучасної юридичної науки є визначення поняття та змісту інформації. Це зумовлено, насамперед, тим, що інформаційно-правова сфера перебуває у стані свого формування та характеризується постійними змінами, багато теоретичних проблем, у тому числі адміністративно-правового характеру, залишається недостатньо розробленими.

Слід відзначити, що різні аспекти вказаної проблематики мають місце у наукових дослідженнях таких відомих учених як: І. Арістова, О. Баранов, І. Бачило, В. Брижко, К. Беляков, О. Дзьобань, Л. Коваленко, В. Копилов, Б. Кормич, А. Марущак, Н. Матюхіна, А. Новицький, В. Пилипчук, М. Рассолов, В. Фурашев, С. Чанов, М. Швець, В. Шкарупа та ін. Однак, багато аспектів, що характеризують сутність саме участі адміністративного інструментарію у захисті інформації, на цей час є достатньо невизначеними.

Взагалі правова характеристика поняття “інформація” міститься у визначеннях, закріплених у чинному законодавстві України. При цьому різні поняття “інформація” зустрічаються у багатьох законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах різних галузей права, що зумовлено особливостями розвитку вітчизняного інформаційного законодавства, яке формувалося, виходячи із необхідності врегулювання відповідних сфер суспільного життя з огляду на інформаційно-трансформаційні процеси в Українській державі.

Далі зазначимо, що інформація є невід’ємною складовою усіх суспільних відносин і має свої різноманітні прояви в чинному законодавстві. Наприклад, інформація виступає як товар, тобто об’єкт цивільно-правових відносин або виступає як предмет регулювання адміністративного права у якості управлінської інформації тощо. Тому для змістовного з’ясування поняття “інформація” необхідно проаналізувати існуючі нормативно-правові визначення та критерії класифікації цього поняття у різних галузях вітчизняного законодавства.

Зазначимо, що основу адміністративно-правового статусу інформації визначає Закон України “Про інформацію”. Зокрема, під інформацією у ст. 1 цього Закону розуміються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [4].

Наразі, Закон України “Про телекомунікації” закріплює термін “дані” як інформацію у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки [5], тобто, це також означає, що дані не є інформацією у “чистому” вигляді, і для того, щоб стати нею, потрібні їх перетворення та обробка за допомогою електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). У цьому аспекті слід підтримати ідею В.М. Брижка, який стверджує, що в електронному середовищі функціонує не “інформація” як така, а “дані”, до яких вона “пристосована”, “прикріплена” і т.д. Дані можна розглядати як формалізовані знаково-кодові комбінації, що надають інформацію та призначені для їх автоматичної обробки; цифрові дані – це закодовані електричні сигнали й електронні структури [1].

Зважаючи на те, що у Цивільному кодексі України під терміном “інформація” закріплено “відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді” (ст. 200) [7], може ускладнитися його правозастосування у цивільно-правових відносинах, де інформація відноситься до нематеріальних благ (гл. 15 ЦК України) і не зводиться до матеріального (фізичного) об’єкту, на якому вона зафіксована, або до відображення її в електронному вигляді. Наприклад, при реалізації права на захист честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [2]. Тому, можливо, доцільно було б розглянути питання щодо визначення інформації у ЦК України як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. У даному визначенні акцентується увага на динаміці подій та явищ, а також відомості, які є інформацією.

Для комплексного розкриття змісту поняття “інформація” необхідно також навести визначення, закріплене Законом України “Про захист економічної конкуренції”: інформація – це відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп’ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості (п. 2 ст. 1) [3].

З наведених тлумачень випливає, що поняття “інформація” зводиться до наступних предметних категорій:

1) інформація – це відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та у життєдіяльності окремих осіб;

2) інформація – це дані, які можуть зберігатися в будь-якій формі й вигляді;

3) інформація – це відомості, які є документованими або публічно оголошеними у порядку, встановленому законодавством;

4) інформація є об’єктом цивільних прав і відноситься до категорії нематеріальних благ. У зв’язку з цим, відповідно до ст. 178 Цивільного кодексу України інформація може, як об’єкт цивільних прав, “вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід’ємними від фізичної чи юридичної особи” [7];

5) джерелами інформації є передбачені та встановлені законом її носії:

- документи,
- інші носії інформації, які являють собою матеріальні об’єкти, що зберігають інформацію,
- повідомлення засобів масової інформації,
- публічні виступи.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про інформацію” документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [4]. При цьому зазначимо, що в даному Законі відсутні вимоги та правила використання і поширення інформації, які повинні здійснюватися шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії з подальшим визначенням її правового статусу відповідно до чинного законодавства (реєстрація, патентування, ліцензування тощо).

Як бачимо, у законодавстві України існують різноманітні визначення поняття “інформація”, до яких відносять також терміни “дані”, “відомості”, “повідомлення”, “знання”. Останні у доктринально-правовому і законодавчому аспектах визначаються одне через одного, ставляться у синонімічний ряд, що є причинами термінологічних та юридичних колізій.

Дослідження наукових праць з питань інформаційно-правової доктрини дають можливість говорити про те, що більшість науковців дублюють недосконале законодавче визначення “інформація” через поняття “відомості”, “дані”, або недоцільно застосовують поняття “знання”: зокрема під інформацією розуміють [6]: 1) відомості, що передаються усним, письмовим або іншим способом, зокрема за допомогою умовних сигналів, технічних засобів і т. п. (О. Синеокий); 2) відомості (а не дані) про події та явища, які можуть бути пізнані особою та передані іншій особі у вигляді, придатному для сприйняття (Є. Петров); 3) відомості про об’єктивно існуючі явища, які використовуються більш, ніж однією особою, незалежно від форми та способу надання у суспільних відносинах (О. Золотар); 4) відомості, що передаються усним, письмовим або іншим способом, зокрема за допомогою умовних сигналів, технічних засобів тощо (О. Синеокий); 5) певну суму знань про той чи інший об’єкт, які можна використати в доцільній діяльності людини (О. Підпригора, О. Святоцький) тощо.

Далі розглянемо глибше інформаційні правовідносини як основу адміністративно-правового статусу інформації. Насамперед слід зазначити, що інформаційні правовідносини – це один з видів адміністративно-правових відносин, тобто відносин, визначально врегульованих нормами цього права. Це твердження зумовлює той факт, що до загальних ознак інформаційних правовідносин автори відносять основні

адміністративно-правові характеристики притаманні усім іншим правовідносинам. Серед таких ознак, зокрема, можна виділити наступні:

- інформаційні правовідносини є особливим різновидом управлінських суспільних відносин;
- інформаційні правовідносини є наслідком дії насамперед адміністративного права;
- інформаційні правовідносини (з огляду на швидку інформаційну глобалізацію та міжнародний розвиток інформаційного суспільства) виникли значно раніше, ніж дістали свою предметну правову регламентацію. Слід зазначити, що започаткування правової регламентації інформаційних правовідносин базувалось на відповідних адміністративно-правових нормах;
- інформаційні правовідносини є свідомим виявленням владних повноважень суб'єктів адміністративного права;
- інформаційні правовідносини виявляють себе як односторонні, двосторонні та багатосторонні зв'язки за безпосередньою або опосередкованою участю суб'єктів адміністративного права;
- інформаційні правовідносини зумовлені можливістю застосування державного примусу, у тому числі й адміністративного.

Висновки.

Враховуючи наведене вище, можна зробити висновок, що інформація як правова категорія має виглядати як знакові комбінації у формі відомостей та/або даних, що є об'єктами державного (публічного) або персонального (приватного) інтересу.

Аналіз змісту визначення інформації дозволяє виокремити наступні правовідносини в інформаційній сфері:

- відносини, що мають адміністративно-правовий характер, які формуються між учасниками інформаційного права. Характерною особливістю цих суб'єктів є те, що вони можуть одночасно виступати суб'єктами інших галузей права. Такі відносини дістають своє правове регулювання з норм як адміністративного права, так й інших галузей права;
- відносини, які виникають між суб'єктами інформаційної сфери у зв'язку із створенням, володінням, поширення, користуванням, зберіганням, доступом, охороною, знищенням інформації регулюються в основному адміністративними нормами інформаційно-управлінського характеру;
- відносини, що виникають між спеціальними суб'єктами інформаційної сфери (інформаційні служби, інформаційні агентства, ЗМІ тощо) та регулюються переважно нормами інформаційного права за участю норм інших галузей права;
- відносини, що виникають у процесі діяльності органів законодавчої, виконавчої, судової влади та місцевого самоврядування з приводу інформації щодо реалізації та захисту інформаційних прав і свобод юридичних та фізичних осіб, надання послуг інформаційно-управлінського характеру, задоволення інформаційних потреб суспільства. Зазначені відносини зазнають комплексного нормативно-правового регулювання, що зумовлено як специфікою суб'єктів інформаційних відносин, так і особливою значимістю поставленого перед ними завдання – реалізація та захист конституційного права на інформацію та похідних від нього свобод та інтересів.

Проведений теоретичний аналіз поняття та змісту інформації дозволяє зробити такий головний підсумок: інформація є сукупністю певних відносин, які за своєю суттю є однорідними, але згідно з певними особливостями поділяються на відкриті та закриті

(з обмеженим доступом). Останні виявляють себе як однорідні зв'язки між державою, юридичними та фізичними особами, охоронного характеру з приводу створення, поширення, знищення, зберігання інформації та носять адміністративно-режимний характер щодо захисту та забезпечення належного функціонування їх об'єктів.

Використана література

1. Брижко В.М. До гносеології категорії “інформація” // Інформація і право. – 2011. – № 2(2). – С. 13-20.
2. Зауваження до проекту закону про внесення змін до Закону України “Про інформацію” від 02.11.10 р. № 7321 ; Мілованов. – (Головне юридичне управління ВР України). – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38920
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.01 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12. – Ст. 64.
4. Про інформацію : Закон України від 02.11.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
5. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 12. – Ст. 155.
6. Харенко О.В. Поняття “інформація” в юридичній науці та законодавстві України // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 119-134.
7. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV ; із змінами. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 342.5

**ЯРЕМЕНКО О.І.**, кандидат наук з державного управління, доцент,  
завідувач кафедри правознавства  
Вінницького державного педагогічного університету

## **ПРАВОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН**

***Анотація.** Проаналізовано поняття “суб'єкти владних повноважень” в розумінні інформаційного законодавства України, здійснено порівняння нормативного закріплення його складових в інформаційному, конституційному, адміністративному та адміністративному процесуальному праві, а також досліджено проблемні питання віднесення окремих юридичних осіб до суб'єктів владних повноважень*

***Ключові слова:** суб'єкти владних повноважень, органи державної влади, владні управлінські функції, делеговані повноваження.*

***Аннотация.** Проанализировано понятие “субъекты властных полномочий” в понимании информационного законодательства Украины, осуществлено сравнение нормативного закрепления его составляющих в информационном, конституционном, административном и административном процессуальном праве, а также исследованы проблемные вопросы отнесения отдельных юридических лиц к субъектам властных полномочий.*

***Ключевые слова:** субъекты властных полномочий, органы государственной власти, властные управленческие функции, делегированные полномочия.*

***Summary.** The article analyses the notion of “subjects of regulatory powers” from the viewpoint of information legislation in Ukraine. The author compares normative embodiment of its components in information, constitutional, administrative and administrative procedural law and additionally investigates the issues of numbering specific legal entities among the subjects of regulatory powers.*

***Keywords:** subjects of regulatory powers, government bodies, state authorities, managerial power functions, delegated powers.*

**Постановка проблеми.** Механізм держави є динамічною системою, яка має властивість трансформуватися у відповідності до суспільних процесів, завдань і функцій, що виникають перед державою на тому чи іншому етапі її розвитку. Взаємодія сучасної держави та інформаційного суспільства передбачає необхідність законодавчого впорядкування все ширшого кола суспільних інформаційних відносин. Одним із аспектів цього процесу є подальша регламентація правового статусу всіх елементів державного апарату, оскільки саме в публічно-правовій сфері перебувають в обігу значні обсяги інформації та інформаційних ресурсів, які характеризуються різноманітністю видів, багатоваріантністю правових режимів і форм представлення. Державні інституції, з одного боку, беруть участь у регулюванні різноманітних аспектів інформаційної діяльності, з іншого – самі виступають учасниками інформаційних відносин з приводу створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. У зв'язку з цим актуалізується науковий аналіз поняття “суб'єкти владних повноважень” як учасників інформаційних правових відносин.

*Аналіз останніх досліджень та публікацій* свідчить, що в наукових працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.А. Банчука, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, І.Л. Бородіна, М.Й. Вільгушинського, І.П. Голосніченка, І.Б. Коліушка, Р.С. Мельника, Н.Р. Нижник,

С.О. Мосьондз, О.Д. Святоцького, В.П. Тихого, Ю.М. Тодици, О.Ф. Фрицького, М.В. Цвіка, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика досліджується ряд проблем правового статусу суб'єктів владних повноважень з позицій конституційного, адміністративного та адміністративного процесуального права.

В свою чергу, науковці в галузі інформаційного права О.А. Арістова, О.А. Баранов, К.І. Беляков, В.М. Брижко, Р.А. Калюжний, Л.П. Коваленко, О.В. Кохановська, А.І. Марущак, В.Г. Пилипчук, О.М. Селезньова, М.Я. Швець, досліджуючи правовий статус суб'єктів інформаційних відносин, концентрують увагу тільки на окремих аспектах правового статусу суб'єктів владних повноважень в інформаційній сфері.

Таким чином, незважаючи на наявність ґрунтовних наукових доробок, проблема правового статусу суб'єктів владних повноважень в інформаційних відносинах потребує подальшого дослідження. Залишається дискусійним питання про зміст поняття “суб'єкти владних повноважень” та віднесення до таких суб'єктів юридичних осіб, що здійснюють недержавне управління. Потребує також аналізу нормативне розуміння складу цього збірного поняття в різних галузях національного права України.

**Метою статті** є розкриття поняття “суб'єкти владних повноважень” в розумінні інформаційного законодавства України, порівняння нормативного закріплення його складових в інформаційному, конституційному, адміністративному та адміністративно-процесуальному праві, а також аналіз проблемних питань віднесення окремих юридичних осіб до суб'єктів владних повноважень.

**Виклад основного матеріалу.** Поява в інформаційному законодавстві конструкції “суб'єкти владних повноважень” обумовлювалася необхідністю знайти узагальнюючу назву для групи учасників інформаційних відносин, специфіка яких полягала в наявності у них інформації, яка потенційно становить загальносуспільний інтерес. Виходячи з назви “суб'єкт владних повноважень”, безсумнівним є те, що законодавець намагався охопити ним широке коло інституцій, заснованих державою або тісно пов'язаних з нею виконанням функцій, притаманній державі, внаслідок чого вони виступають особливими учасниками інформаційних відносин.

В той же час, аналіз інформаційного законодавства дає підстави стверджувати, що спроба нормативно закріпити перелік суб'єктів владних повноважень є досить недосконалою. Так, базовий закон в інформаційній сфері – Закон України “Про інформацію” відносить до суб'єктів владних повноважень органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інших суб'єктів, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [1].

На першому місці в переліку суб'єктів владних повноважень представлено органи державної влади, які теж є складеним поняттям, змістовна частина якого нечітко закріплена в законодавстві. Зокрема, виникає питання про співвідношення цього поняття з іншим схожим поняттям – “державні органи”. В деяких законодавчих актах ці категорії розмежовуються на основі належності чи неналежності до однієї з гілок влади, відповідно до теорії розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову, а в інших розглядаються як тотожні поняття. Так, в Конституції України, яка на найвищому юридичному рівні закріплює ключові елементи державного механізму, застосовуються різні загальні назви: “органи державної влади”, “органи законодавчої, виконавчої та судової влади”, “правоохоронні органи держави”, “уповноважені законом органи” тощо. Ці поняття закріплюються в диспозиціях конституційно-правових норм залежно від того чи іншого виду правовідносин, на які спрямований регулюючий вплив цих норм. Як узагальнююча назва, в ст. 19 Конституції України, вживається термін “органи державної влади”, який зазначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування,

їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2]. Тобто можна зробити висновок, що в даному випадку Основний закон України до органів державної влади відносить будь який орган, створений державою.

Аналогічний підхід закладено в Бюджетному кодексі України, який, закріплюючи перелік бюджетних установ, відносить до них тільки органи державної влади як збірне поняття, не вживаючи термін “інші державні органи” [3].

В той же час, законодавчими актами, що регулюють окремі види інформаційних відносин, закладено принцип, згідно з яким до органів державної влади віднесено тільки ті, які уособлюють законодавчу, виконавчу чи судову владу, а також Президента України. Наприклад, як видно із змісту Закону України “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, до суб’єктного складу, на який поширюється його дія, належить парламент, уряд, інші органи виконавчої влади та Президент України [4].

Водночас, інший спеціальний закон в інформаційній сфері – Закон України “Про доступ до публічної інформації” суб’єктами владних повноважень визнає органи державної влади, а також інші державні органи [5]. Обґрунтованою є позиція авторів коментарю до цього Закону, які вважають, що термін “інші державні органи” охоплює усі державні органи, які мають особливий статус або які не можна однозначно віднести до однієї з класичних гілок влади. Це, зокрема: Президент України; Національний банк України; Рахункова палата; Вища рада юстиції; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; Державна судова адміністрація України; органи прокуратури; Центральна виборча комісія, виборчі комісії; Служба безпеки України; Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; національні комісії: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг [6, с. 207].

Вважаємо, що існує об’єктивна необхідність паралельного застосування в нормативно-правових актах термінів “органи державної влади” та “державні органи”, яка обумовлюється тим, що на певному етапі розвитку публічно-правової сфери теорія розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову тільки частково вписується в практику побудови механізму держави. Як слушно зазначає Процюк І.В., ряд вчених пропонують виокремлювати такі види влад як президентську, виборчу, наглядово-контрольну та інші. Сьогодні згадування про поділ державної влади в назві цієї політико-правової доктрини є скоріше символічним, тому що дійсний сенс своїм змістом охоплює практично всі сторони владно-державних відносин, які становлять підвалини сучасного соціального буття [7, с. 14]. Дійсно, розширення функцій сучасної держави передбачає створення державних органів, які безпосередньо не відносяться до жодної з трьох гілок влади, однак наділені владними повноваженнями (наприклад, Центральна виборча комісія), а також державних органів, які не наділені повноваженнями, що носять не владний характер (наприклад, Адміністрація Президента України).

Ускладнює нормативну ідентифікацію суб’єктів владних повноважень намагання законодавця розширити їх коло за рахунок застосування в Законі України “Про інформацію” формулювання “суб’єкти, що здійснюють владні управлінські функції, у тому числі на виконання делегованих повноважень”. Це повертає до наукової дискусії про так зване “широке” і “вузьке” трактування державного управління, коли під першим

розуміється державно-управлінська діяльність всіх державних органів, під другим – виключно органів виконавчої влади. Проте, як підкреслюють науковці, згадана дискусія була надуманою і, як зрештою з’ясувалося, безплідною. Адже кожний з наведених варіантів тлумачення виправданий лише на чітко визначеному теоретико-пізнавальному рівні використання даного поняття. Інакше кажучи, у кожному випадку те чи інше тлумачення державного управління повинно мати відповідне методологічне обґрунтування [8, с. 58]. У будь-якому випадку владні управлінські функції в системі державного управління здійснюють тільки державні органи, а в системі муніципального – органи місцевого самоврядування. Дискусійним у цьому плані є віднесення до суб’єктів владних повноважень Аудиторської палати України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури та інших незалежних органів, як це зроблено в коментарі до Закону України “Про доступ до публічної інформації” [6, с. 211]. Так, Аудиторська палата України, наприклад, володіє окремими управлінськими функціями – регулювання та контролю аудиторської діяльності, але за своєю природою не належить до державних інституцій, а об’єктом її управлінського впливу виступає вузьке коло специфічних відносин. В цьому випадку можна говорити про недержавне управління, яке сучасна наука трактує як здійснення врегульованого нормами права, зобов’язуючого в рамках диспозитивних правовідносин, цілевстановлюючого, організуючого та регулюючого впливу з боку суб’єктів управління недержавної форми власності в межах встановлених законодавством та їх статутними документами повноважень на діяльність суб’єктів суспільних правовідносин з метою ефективного досягнення запланованих результатів відповідно до реальних суспільних потреб [9, с. 20]. Водночас, інформація, що знаходиться в розпорядженні цих організацій, носить публічний характер і, відповідно, їх можна віднести до розпорядників цієї інформації, однак, доцільним виглядає знайти їм окреме місце в системі суб’єктів інформаційних відносин, застосувавши узагальнюючу назву “суб’єкти, що здійснюють недержавне управління”.

Не менш дискусійним є також виділення серед суб’єктів владних повноважень суб’єктів, що виконують делеговані повноваження, оскільки, крім тавтологічного словосполучення “суб’єкт – суб’єкт”, має місце тавтологія у визначенні юридичних понять, адже делегування повноважень владно – управлінського характеру передбачається тільки у відносинах між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. В Законі України “Про місцеве самоврядування” делеговані повноваження визначені як повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад [10].

Досконалішою є спроба виділити в окреме коло суб’єктів інформаційних відносин, осіб, що наділяються делегованими повноваженнями в Законі України “Про доступ до публічної інформації”. По-перше, в цьому законі їх виведено із складу суб’єктів владних повноважень і вони розглядаються як самостійні розпорядники публічної інформації. По-друге, в законі делеговані повноваження розуміються набагато ширше і стосуються сфери освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, тобто мова іде про делегування повноважень, які знаходяться поза сферою державно-владних відносин. Домінуючою характеристикою цих суб’єктів є наявність повноважень щодо надання тих чи інших послуг в різноманітних сферах суспільної життєдіяльності, які вони здійснюють на підставі ліцензій, дозволів або спеціальних повноважень. Таким чином, в багатьох видах правових відносин за участю цих суб’єктів застосування терміну

“делегування” не відповідає його традиційному юридичному смислового навантаженню. Точніше можна говорити про наділення цих суб’єктів, на підставі норм права, окремими повноваженнями в сфері соціальних послуг, господарювання або підприємництва, які державні органи не можуть виконувати внаслідок того, що той чи інший вид діяльності не є характерним для них.

Іншою проблемою правової інституалізації поняття “суб’єкт владних повноважень” є невідповідність між адміністративно-процесуальним та інформаційним законодавством. Пунктом 7 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що суб’єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб’єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [11]. На практиці це призвело до того, що при розгляді інформаційних спорів адміністративними судами виникали проблеми щодо віднесення до їх складу посадових чи службових осіб. Як зазначається в постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 30.09.13 р. № 11, аналіз судової практики, у правозастосовній діяльності свідчить про те, що у судів виникали ускладнення при визначенні юрисдикції адміністративних судів щодо поширення їх компетенції на спори про оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників публічної інформації. Так, Законом України “Про доступ до публічної інформації” надано інше, ніж у Кодексі адміністративного судочинства України, визначення суб’єкта владних повноважень. Пленум прийшов до висновку, що в КАС України визначено всіх суб’єктів владних повноважень, тому сфера дії цієї норми повністю охоплює сферу дії норми, яка міститься в пункті 1 частини першої статті 13 Закону України “Про доступ до публічної інформації”, оскільки диспозиція норми в Законі містить менший перелік суб’єктів владних повноважень та не визначає інших суб’єктів, ніж визначені в КАС України [12].

Нечіткість законодавчого визначення поняття “суб’єкт владних повноважень” актуалізує розробку його теоретичних дефініцій. Так, В.М. Бевзенко пропонує власне розуміння суб’єкта владних повноважень як уповноваженого державою суб’єкта (орган, підприємство, установа, організація, посадова чи службова особа), який на основі та у відповідності із чинним законодавством здійснює управлінський чи регулятивний вплив як на суспільство у цілому, так і на його окремі елементи (групи, інститути тощо). На цій основі В.М. Бевзенко відносить до них наступні інституції: 1) орган законодавчої влади – Верховну Раду України; 2) органи виконавчої влади; 3) органи судової влади; 4) прокуратуру України; 5) органи місцевого самоврядування; 6) посадову чи службову особу зазначених вище органів; 7) інших суб’єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій, наприклад, будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону [13, с. 13-14].

В той же час, М. Вільгушинський основним критерієм віднесення до суб’єктів владних повноважень вважає наявність заснованої на нормах публічного права можливості суб’єктів публічної влади видавати юридичні акти та вчиняти дії, спрямовані на забезпечення реалізації публічного інтересу. На його думку, названі повноваження нині мають такі суб’єкти: 1) Верховна Рада України як орган законодавчої влади, а також суб’єкти, діяльність яких тісно пов’язана з його роботою – Рахункова палата України; комітети Верховної Ради України; Апарат Верховної Ради України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 2) Президент України і допоміжні (консультативні) органи (Адміністрація Президента України; Рада

національної безпеки та оборони України, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим); 3) Кабінет Міністрів України; 4) центральні органи виконавчої влади – міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції, фонди, національні агентства, державні комітети, адміністрації; 5) органи прокуратури України; 6) інші центральні органи державної влади та державні установи, які не належать до системи органів виконавчої влади (Служба безпеки України; Національні комісії з регулювання природних монополій; Вища рада юстиції; Центральна виборча комісія України; Національний банк України тощо); 7) органи влади Автономної Республіки Крим; 8) місцеві державні адміністрації; 9) територіальні представництва (головні управління, відділи тощо) центральних органів виконавчої влади та органів державної влади (установ), які не належать до системи органів виконавчої влади; 10) органи судової влади і суб’єкти владних повноважень, які забезпечують функціонування судів; 11) органи місцевого самоврядування; 12) інші юридичні особи публічного права: загальнодержавного рівня (національні акціонерні компанії), регіонального рівня (наприклад, комунальні підприємства); 13) посадові та службові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права; 14) суб’єкти делегованих повноважень [14, с. 13].

Аналіз наукових підходів до поняття “суб’єкт владних повноважень” свідчить про те, що всі дослідники відносять до них державні органи та органи місцевого самоврядування. В той же час, розбіжності виникають щодо віднесення до суб’єктів владних повноважень окремих установ, організацій, закладів, які базуються на неоднозначності трактувань поняття “повноваження” та “владні повноваження”. Як зазначає І.П. Голосніченко, повноваження – це загальне для теорії права та держави поняття, змістом якого є система прав та обов’язків, набутих у легітимний спосіб державою, місцевим самоврядуванням, державними органами і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб’єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому [15, с. 152].

Повноваженнями в широкому розумінні володіє численне коло суб’єктів права – державні органи та органи місцевого самоврядування, юридичні особи публічного і приватного права, їх структурні підрозділи та посадові особи, а в окремих випадках і фізичні особи. Владними повноваженнями наділяється вже вужче коло суб’єктів, виходячи із наявності в суспільстві різних видів влад – політичної, економічної, інформаційної. Державно-владні ж повноваження мають тільки окремі інституції. Це обумовлюється природою державної влади, яку науковці визначають як державну організацію політичного управління суспільством, яка як за обсягом, так і за засобами впливу перевищує всі інші різновиди влади в усіх соціальних утвореннях. Вона поширюється на всі сфери суспільного життя, здійснюється за допомогою спеціального апарату примусу або переконання та володіє монополюючим правом видавати загальнообов’язкові нормативно-правові акти [16, с. 390].

На нашу думку, вдосконалити законодавче визначення суб’єктів владних повноважень в інформаційних відносинах можна шляхом застосування замість цього поняття іншого – “суб’єкти державно-владних повноважень”. Відповідно буде виключена неоднозначність трактування терміну “владні повноваження”, який має доволі широке значення внаслідок поліваріантності розуміння категорій “влада” і “повноваження”, як в юриспруденції, так і в інших суспільних науках. Кореспондується поняття державно-владних повноважень і з поняттям компетенції, яка є однією із основних ознак державних органів всіх видів. Так, В.Б. Авер’янов зазначає, що



компетенція органів виконавчої влади – це юридичне відображення (опосередкування) покладених на них функцій у спеціальних (так званих компетенційних або статутних) нормативно-правових актах шляхом закріплення цілей, завдань і необхідного для їх реалізації комплексу прав і обов’язків, тобто державно-владних повноважень [8, с. 264].

На основі цього підходу в інформаційній сфері до суб’єктів державно-владних повноважень можна віднести: 1) органи законодавчої, виконавчої та судової влади; 2) Президента України, який не входить до жодної гілок влади, але має повноваження в кожній з них; 3) державні органи, які підпорядковані чи підзвітні органам законодавчої, виконавчої, судової влади та Президенту або виконують дотичні функції відносно цих органів; 4) органи місцевого самоврядування; 5) посадових та службових осіб цих органів.

### **Висновки.**

Поняття “суб’єкти владних повноважень”, яке все ширше застосовується в термінології публічних та комплексних галузей права, в тому числі інформаційного, нечітко закріплене в законодавстві України і неоднозначно трактується науковцями. Основними проблемами є відсутність як уніфікованої дефініції суб’єктів владних повноважень, так і єдиного законодавчого підходу до окремих складових цієї збірної категорії. Певна проблема закладена в самій назві цих специфічних суб’єктів, а саме, ототожненні, з певним рівнем латентності, понять “владні повноваження” та “державно-владні повноваження”. У зв’язку з цим, вбачається доцільним застосування в інформаційному законодавстві терміну “суб’єкти державно-владних повноважень”. При цьому законодавче закріплення цього поняття слід здійснювати, сформувавши загальну його дефініцію, підкресливши саме державно-владну природу їх управлінських функцій та повноважень.

Водночас слід знайти оптимальне юридичне формулювання і, в інформаційних відносинах, законодавчо прирівняти до суб’єктів державно-владних повноважень органи, створені державою для виконання допоміжних та консультативних функцій. Специфіка цих державних органів полягає в тому, що повноваження, якими наділяє їх законодавство, не носять державно-владного характеру, оскільки вони не мають права видавати нормативно-правові акти, хоча при цьому вони є суб’єктами публічно-правової сфери.

Аналогічно, в окреме коло суб’єктів інформаційних відносин слід виділити юридичних осіб, які здійснюють недержавне управління, а також організації, установи та заклади, що надають державні, соціальні та інші послуги.

Впровадження конкретизованої нормативної дефініції суб’єктів державно-владних повноважень дасть можливість чітко ідентифікувати їх в системі інформаційних правових відносин і виокремити від інших юридичних осіб публічного права. Це, зокрема, сприятиме вдосконаленню їх інформаційно-правового статусу, що може бути предметом подальших досліджень в цьому напрямку.

### **Використана література**

1. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 313.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.10 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.

4. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.97 р. № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 49. – Ст. 299.
5. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314.
6. Закон України “Про доступ до публічної інформації” : науково-практичний коментар ; за заг. ред. Д. Котляра. – К., 2012. – 335 с.
7. Процюк І.В. Сучасні підходи до розуміння принципу поділу державної влади // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 24. – С. 3-16.
8. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. ; ред. колегія: В.Б. Авер’янов (голова)]. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2004 – 2005. – Т. 1 : Загальна частина. – 2004. – 584 с.
9. Омельченко А.В. Організаційно-правові засади недержавного управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні // Адвокат. – 2011. – № 4(127). – С. 19-22.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.97 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 24. – Ст. 170.
11. Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.05 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
12. Про практику застосування адміністративними судами положень Закону України від 13 січня 2011 року № 2939-VI “Про доступ до публічної інформації” : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 30.09.13 р. № 11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011760-13>
13. Бевзенко В.М Суб’єкти владних повноважень у адміністративному процесі України // Журнал східноєвропейського права. – 2013. – №. 1. – С. 12-18.
14. Вільгушинський М. До питання про сутність та зміст категорії “суб’єкт владних повноважень” / Віче. – 2013. – № 12. – С. 10-14. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche\\_2013\\_12\\_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2013_12_5.pdf)
15. Голосніченко І.П., Голосніченко Д.І. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні // Вісник НТУУ “КПІ”. – (Політологія. Соціологія. Право : зб. наукових праць). – 2011. – № 1(9). – С. 147-155.
16. Органи державної влади України : монографія ; за ред. В. Погорілка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. Корецького, 2002. – 592 с.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 342(477)

КРАСНОСТУП Г.М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник НДІП НАПрН України

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У СФЕРІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню кращих європейських практик надання державної підтримки у сфері телебачення і радіомовлення, визначенню напрямів державного сприяння зміцненню і розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури, а також удосконалення організаційно-правового регулювання відповідних суспільних відносин.*

***Ключові слова:** державна політика, державна підтримка, телебачення, радіомовлення.*

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию лучших европейских практик предоставления государственной поддержки в сфере телевидения и радиовещания, определению направлений государственного содействия укреплению и развитию информационной отрасли, ее инфраструктуры, а также совершенствованию организационно-правового регулирования соответствующих общественных отношений.*

***Ключевые слова:** государственная политика, государственная поддержка, телевидение, радиовещание.*

***Summary.** The article investigates the best European practices of providing state support for television and radio, the definition of state promotion of the development of information industry, its infrastructure and improving the organizational and legal regulation of corresponding social relations.*

***Keywords:** public policy, government support, television, radio broadcasting.*

Постановка проблеми. В умовах інформаційної агресії Російської Федерації аудіовізуальні засоби масової інформації відіграють дуже важливу роль у нормалізації ситуації в Україні. Тому вкрай важливо забезпечити економічну стабільність діяльності вітчизняних телерадіокомпаній, більшість яких є комерційними структурами.

На фоні такої негативної економічної ситуації для вітчизняних телерадіокомпаній стає вкрай необхідним вжиття державою низки ефективних організаційно-правових заходів, спрямованих на удосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері надання державної підтримки галузі телебачення і радіомовлення. При цьому ефективність формування та реалізації державної інформаційної політики залежить від врахування досвіду інших країн у цій сфері.

У своїх наукових працях проблемні питання формування та реалізації державної політики у сфері засобів масової інформації досліджують такі вітчизняні науковці, як О.Ю. Большакова, О.Є. Бухтатий, О.А. Вознесенська, В.М. Дрешпак, І.В. Зайцева-Калаур, В.Ф. Іванов, Н.М. Ільченко, З.О. Кукіна та інші. У той же час потребує додаткового дослідження питання щодо шляхів удосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері надання державної підтримки галузі телебачення і радіомовлення.

Метою статті є дослідження кращих європейських практик надання державної підтримки у сфері телебачення і радіомовлення, сучасного стану організаційно-правового забезпечення державної політики щодо підтримки вітчизняних аудіовізуальних засобів масової інформації, наукове обґрунтування шляхів та методів її удосконалення, а також розробка рекомендацій щодо напрямів реформування законодавства у цій сфері.

Виклад основних положень. Як і раніше, телебачення залишається найпопулярнішим видом медіа в Україні. Станом на 31 грудня 2014 р. до Державного реєстру внесено дані про 1631 телерадіоорганізацію та суб’єкт інформаційної діяльності: 1563 телерадіомовні організації та провайдери програмної послуги та 76 суб’єктів інформаційної діяльності. Із 1563 ліцензіатів за формою власності 36 – державних, 298 – комунальної власності, 1229 – інших форм власності. Про це йдеться у звіті Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2014 рік, оприлюдненому на офіційному веб-сайті регуляторного органу, який 4 березня 2015 р. схвалив Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики [1].

Голова правління Східноєвропейського інституту проблем медіа та керівник центру законодавчих ініціатив “Незалежної асоціації телерадіомовників” О.Ю. Большакова ще у 2010 році під час міжнародної науково-практичної конференції “Телерадіомовлення: проблеми макро- і мікроекономіки” проаналізувала структуру основних витрат телерадіокомпаній (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

| Види витрат | Загальнонаціональне телебачення | Регіональне та місцеве телебачення |
|--|---------------------------------|------------------------------------|
| Послуги Концерну РРТ (поширення сигналу) | 10 % | 30-50 % |
| Заробітна плата | 50-60 % | 20-30 % |
| “Продакшин” | 30 % | 10-15 % |
| Закупівля аудіовізуального продукту | 15-30 % | 10-15 % |

Професор журналістики і масових комунікацій Університету Нью-Йорка Мітчелл Стівенс у своїй статті “Історія телебачення” зазначив, що більшість країн по всьому світу почали рухатися більше до американської моделі у приватній власності, підтримки телеканалів за рахунок рекламодавців [2].

В Україні на сьогодні джерелом основних доходів аудіовізуальних засобів масової інформації є реклама. На відміну від Європи, де частка доходів каналів, отриманих від реклами, переважно становить до 60 % від усіх інших доходів [3, с. 23].

За інформацією Федерації роботодавців медійної галузі України, через значне падіння економіки у 2014 році стрімко впав рекламний ринок – основне джерело доходів медійних компаній України. Зокрема, у телевізійній сфері рекламний ринок у 2014 році скоротився на 25 % у порівнянні з 2013 роком, з чотирьох до трьох мільярдів гривень. Зазначене яскраво демонструють дані порівняльної таблиці (див. Таблицю 2).

У 2015 році відбувається подальше скорочення ринку.

Таблиця 2

| Ринок | 2013 рік, млн. грн. | 2014 рік, млн. грн. | Різниця між 2013 р. і 2014 р., % |
|-------------------------------------|---------------------|---------------------|----------------------------------|
| Телевізійна реклама | 3 612 | 2749 | 24 |
| Спонсорство телевізійних трансляцій | 387 | 268 | 31 |
| Весь рекламний ринок | 3999 | 3000 | 25 |

Другим джерелом отримання прибутку телерадіокомпаніями після телевізійної реклами є спонсорство телевізійних трансляцій. Проте, в Україні існує тенденція, коли особливо популярне спонсорство телевізійних трансляцій серед компаній, реклама яких заборонена або суворо обмежена українським законодавством. Наприклад, відомі алкогольні бренди.

Інший вид отримання прибутку на українському телебаченні – “product placement” – метод напівприхованого рекламування певного бренду в медіа, зокрема на телебаченні. Для прикладу – використання відомих брендів кави “Nescafe” та “Jacobs” під час ранкових розважальних ефірів на Новому каналі та “1+1”, відповідно. Або програма “Козирне життя” (ICTV), що сприяє популярності мережі ресторанів “Козирна карта” [3, с. 23]. Тому, на часі розгляд питання щодо внесення змін до Закону України “Про рекламу” в частині удосконалення правового регулювання реклами алкоголю, а також поширення інформації рекламного характеру про спонсора – виробника алкогольних напоїв.

Чи існують в Україні прибуткові телерадіокомпанії? Декларований найбільшими телеканалами прибуток від реклами (а реальний набагато менший) не дає змоги говорити про серйозний бізнес у вітчизняному телебаченні.

Крім того, внаслідок різкої девальвації гривні істотно збільшуються витрати телерадіокомпаній на закупівлю прав іноземного аудіовізуального продукту, які на сьогодні складають половину загальних витрат телерадіокомпаній. Така ситуація призводить до масових скорочень робочих місць в медійній галузі, яка сьогодні забезпечує роботою біля 100 тисяч осіб в Україні.

Складний економічний стан аудіовізуальних засобів масової інформації на сьогодні є основною загрозою свободі слова.

Для більшості власників телерадіокомпанії слугують не джерелом отримання прибутку, а засобом впливу на громадськість та владу. Таким чином, при вкладенні грошей до медіа-бізнесу, більшість інвесторів розглядають цю діяльність як допоміжну по відношенню до основного бізнесу. Крім того, збитковість медіа, як це не парадоксально, вигідна їхнім власникам. Журналістами легше керувати, коли вони знають, що їх заробіток напряду залежить не від аудиторії та реклами, а від внеску власника. У кінцевому рахунку, саме кризовий стан засобів масової інформації, призводить до розповсюдження такого явища, як прихована реклама. У цих умовах, багато критичних матеріалів у медіа є не показником свободи слова, а виконанням замовлень засновників чи спонсорів по знищенню їхніх бізнесових чи політичних конкурентів. Тобто значна кількість медіа є не засобом інформування аудиторії, а інструментом впливу фінансово-політичних угруповань. Таким чином, інтереси суспільства відходять на другий план [3, с. 2].

З огляду на наведене, питання державної підтримки вітчизняної сфери телебачення і радіомовлення ніколи не втрачало актуальності.

На сьогодні правові, економічні, організаційні засади державної підтримки засобів масової інформації визначено Законом України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” [4].

Відповідно до Закону державна підтримка засобів масової інформації – сукупність правових, економічних, соціальних, організаційних та інших заходів державного сприяння зміцненню і розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури.

Законом також передбачено можливість надання державної адресної підтримки засобам масової інформації для дітей та юнацтва, для інвалідів, і тим, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов та культур національних меншин України, а також періодичним виданням літературно-художнього напрямку.

Пільгове оподаткування редакцій (юридичних осіб) засобів масової інформації застосовується відповідно до Податкового кодексу України.

Редакції (юридичні особи) засобів масової інформації звільняються від:

обов'язкового продажу валютної виручки, одержаної від експорту інформаційної продукції, у разі використання цієї виручки на придбання обладнання та матеріалів, необхідних для подальшого виробництва нової інформаційної продукції;

сплати мита за експорт інформаційної продукції.

Не підлягають обкладанню ввізним митом обладнання та матеріали, призначені для власної інформаційної діяльності засобів масової інформації, виробництва і розповсюдження їхньої інформаційної продукції, якщо таке обладнання і матеріали не виробляються в Україні. У разі неможливості встановити призначення товару при його переміщенні через митний кордон України стягнене за нього мито відшкодовується засобам масової інформації, телерадіоцентрам та підприємствам поліграфії після документального підтвердження у спеціально визначеному порядку використання його для власної інформаційної діяльності, розповсюдження телевізійних і радіопрограм.

Редакції (юридичні особи) засобів масової інформації мають право на пільгові кредити для розвитку цих засобів масової інформації та розв'язання соціальних проблем їх трудових колективів. На жаль, зазначена державна підтримка аудіовізуальних засобів масової інформації є недостатньою для розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури, що обумовлює необхідність перегляду відповідної державної політики.

Водночас слід зазначити, що підпунктом 12.4 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. № 1466 “Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною” [5] Парламентська Асамблея Ради Європи закликала органи державної влади України створити рівні умови діяльності для всіх засобів масової інформації, переглянувши закон 1997 року про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів.

З метою забезпечення належного виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, планом заходів, затвердженим Указом Президента України від 20 січня 2006 року № 39 [6], Міністерству юстиції України було передбачено підготувати та подати в установленому порядку Кабінету Міністрів України для наступного внесення на розгляд Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” щодо створення рівних умов діяльності засобів масової інформації. Проте, вказаний Указ Президента України втратив чинність, а заходи щодо внесення змін до Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” не були реалізовані.

Саме тому додаткового дослідження потребує європейський досвід державної підтримки аудіовізуальних засобів масової інформації.

Відповідно до розділу VI Пояснювального меморандуму до Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № R (99) 1 про заходи щодо сприяння плюралізму в засобах масової інформації [7, с. 62-63] заходи підтримки засобів масової інформації зазвичай поділяються на дві категорії: прямі субсидії та дотичне стимулювання, наприклад, зменшення фінансових відрахувань. Зазвичай вважають, що подібні заходи можуть бути корисними з точки зору збільшення плюралізму засобів масової інформації та різноманітності, а також є протидією ринковим катаклізмам та провалам. Тим не менше, у деяких країнах такі схеми не використовуються, оскільки вважається, що вони суперечать фундаментальному принципу незалежності засобів масової інформації від держави.

Фінансові схеми надання допомоги аудіовізуальній індустрії в цілому (кіновиробництву, мовленню та іншим видам мультимедіа) є дуже важливим моментом для посилення плюралізму в культурі.

Інші, спеціальні цілі, окрім та на додачу до схем підтримки, направлених на стимулювання аудіовізуального виробництва, можуть виконуватися за допомогою субсидування. В деяких країнах вони застосовуються в основному для надання підтримки новим гравцям на ринку або ж спрямовані на ті засоби масової інформації, які в іншому випадку не могли б вижити в конкурентному середовищі ринку. В інших країнах підтримка орієнтована лише на збереження існуючих структур засобів масової інформації. Всі підходи мають право на існування, і країни-учасниці повинні розробити свою політику субсидування, враховуючи специфіку власних засобів масової інформації.

За результатами дослідження європейських практик надання державної підтримки у сфері телебачення і радіомовлення ми дійшли висновку, що таку підтримку умовно можна поділити на два напрями підтримки: суспільне телебачення та кіновиробництво.

Згідно з пунктами 12 і 14 Рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1878 (2009) про фінансування суспільного мовлення [8] держави-члени виробили різні правила фінансування власних служб суспільного мовлення відповідно до своїх національних традицій та обставин. Менші країни, країни з декількома мовами та країни з меншим плюралізмом комерційних служб мовлення можуть потребувати особливого фінансування для свого суспільного мовлення. Однак, схвалення громадськістю фінансування суспільного мовлення зменшується, беручи до уваги аудіовізуальний зміст, який доступний через зосередження медіа платформ та Інтернету.

Фінансування засобів суспільного мовлення можна забезпечити через фіксований ліцензійний платіж за трансляцію, податок, державні дотації, абонентську плату та спонсорський дохід, спеціалізовані послуги з оплатою за перегляд та послуги на замовлення, продаж суміжної продукції, такої як книги, відео та фільми, та використання своїх аудіовізуальних архівів. У такому випадку, засоби суспільного мовлення можуть мати змішане фінансування, подібне до того, яке існує в інших публічних культурних інституціях, таких, як оркестри, театри чи музеї. Кожна з цих форм має надавати службам суспільного мовлення можливість відповідати вимогам зрозумілої та доступної для громадськості в цілому публічної служби. Однак державним службам суспільного мовлення слід уникати конкуренції та деформації таким чином комерційних ринків.

У 2015 році аналітична команда інформаційної кампанії “Сильніші разом” у складі Д. Горбача, В. Кузик у статті “Хто заплатить за суспільне мовлення? Досвід країн Європи” зазначили, що більшість європейських країн фінансують суспільні медіа за рахунок збору з глядачів та реклами. На другому місці за поширеністю схема “держбюджет та реклама”, на третьому – “збір з глядачів + реклама + пряма бюджетна підтримка” [9]. Таке твердження демонструють дані порівняльної таблиці (див. Таблицю 3).

На підставі аналізу даних порівняльної таблиці можна дійти висновку, що не існує єдиної моделі фінансування суспільного телебачення і радіомовлення в країнах Європи. Водночас можна констатувати той факт, що в 9 з 15 країн існує пряме фінансування суспільних мовників з державного бюджету. При цьому, Естонія, Іспанія і Фінляндія мають 100 % державне фінансування, а Німеччина – 3 %.

Як зазначає доктор філологічних наук Іванов В.Ф., німецька телерадіокомпанія “Німецька хвиля” знаходиться у розпорядженні федерації і фінансується урядом. Але за законом вона здійснює мовлення тільки за кордон, щоб давати іноземній аудиторії уявлення про реалії німецького життя і роз’яснювати погляди німецького уряду з тих чи інших питань [10, с. 6].

Таблиця 3

| Джерела фінансування
суспільного телебачення і радіомовлення в європейських країнах | | | |
|--|-------------------------|----------------|----------------------------|
| Країна | Державний бюджет | Реклама | Збір з телеглядачів |
| Великобританія | 23 % | 5 % | 72 % |
| Данія | – | – | 100 % |
| Естонія | 100 % | – | – |
| Ірландія | – | 50 % | 50 % |
| Іспанія | 100 % | – | – |
| Литва | 67 % | 33 % | – |
| Нідерланди | 79 % | 21 % | – |
| Німеччина | 3 % | 6 % | 91 % |
| Норвегія | – | – | 100 % |
| Польща | – | 67 % | 33 % |
| Словаччина | 27 % | 5 % | 68 % |
| Угорщина | 94 % | 6 % | – |
| Фінляндія | 100 % | – | – |
| Франція | – | 13 % | 87 % |
| Швеція | – | – | 100 % |

Нагадаємо, що відповідно до статті 14 Закону України “Про Суспільне телебачення і радіомовлення України” [11] публічне акціонерне товариство “Національна суспільна телерадіокомпанія України” (далі – НСТУ) може фінансуватися за рахунок:

продажу власної теле- і радіопродукції, плати за користування авторськими та суміжними правами;

державного і місцевих бюджетів;

абонентської плати, що сплачується за послуги НСТУ в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

інших надходжень, не заборонених законодавством.

Держава забезпечує належне фінансування НСТУ, яке передбачається окремим рядком у Державному бюджеті України та становить не менше 0,2 % видатків загального фонду Державного бюджету України за попередній рік.

Протягом перших чотирьох років з моменту утворення НСТУ трансляція реклами, телепродажу, повідомлень про спонсорів на каналах мовлення НСТУ впродовж кожної астрономічної години та астрономічної доби фактичного мовлення не може перевищувати обсягів, встановлених чинним законодавством.

Упродовж п'ятого року мовлення обсяг реклами, телепродажу, повідомлень про спонсорів не може перевищувати 10 %, а впродовж виборчого процесу – 15 % фактичного обсягу мовлення протягом астрономічної доби. Обсяг реклами протягом кожної астрономічної години фактичного мовлення не може перевищувати 15 %, а впродовж виборчого процесу – 20 %.

Починаючи з шостого року мовлення, обсяг реклами, телепродажу, повідомлень про спонсорів не може перевищувати 5 відсотків, а впродовж виборчого процесу – 10 % фактичного обсягу мовлення впродовж астрономічної доби. Обсяг реклами впродовж кожної астрономічної години фактичного мовлення не може перевищувати 10 %, а впродовж виборчого процесу – 15 %.

Соціальна реклама у програмах НСТУ допускається за умови відсутності вказування в ній на певного суб'єкта (бренд), посадову особу, товар. На таку рекламу не поширюються часові обмеження, визначені цією статтею.

Трансляція реклами, повідомлень про спонсора – виробника алкогольних напоїв, пива та/або напоїв, що виготовляються на його основі, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої, пиво та/або напої, що виготовляються на його основі, забороняється, крім трансляції реклами та повідомлень про спонсорів, які придбані з правом на трансляцію міжнародних спортивних змагань Міжнародного олімпійського комітету, Федерації національних футбольних асоціацій, Союзу європейських футбольних асоціацій та на виконання міжнародних зобов'язань перед Європейською мовною спільнотою.

Враховуючи наведене, визначений Законом перелік можливих джерел фінансування суспільного телебачення і радіомовлення в Україні відповідає кращим європейським практикам.

Разом з цим, залишається не вирішеним питання надання належної державної підтримки кіновиробництву. Існує європейська практика (Болгарія, Данія, Італія, Нідерланди) забезпечення фінансування кіновиробництва за рахунок державних лотерей. Такий підхід для України було запропоновано у законопроектах “Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення фінансової підтримки вітчизняної кінематографії” (реєстр. № 1354 від 10.12.14 р.), “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення фінансової підтримки вітчизняної кінематографії” (реєстр. № 1359 від 10.12.14 р.), внесених народними депутатами України VIII скликання Княжицьким М.Л., Тарутою С.О. [12; 13].

Суб'єкти законодавчої ініціативи вважають, що для України позитивним буде використання успішного досвіду європейських країн, які змогли організувати необхідну підтримку вітчизняного кінематографу і забезпечити успіх вітчизняних фільмів у світі за рахунок лотерей. Так, в Італії отримані від лотерей відрахування спрямовуються на культурні і соціальні проекти, а всі відрахування від лотереї “Gioco del lotto” перераховуються Міністерству спадщини та культурної діяльності і спрямовуються ним на фінансування визначених проектів. У Данії, наприклад відрахування компанії Danske Spil перераховуються декільком міністерствам, які їх перерозподіляють на культурні, спортивні та інші благодійні цілі. У Нідерландах відрахування компанії спрямовуються для олімпійського комітету і організацій у сфері культури, соціального забезпечення та охорони здоров'я. За рахунок лотереї “Bank Giro Loterij” фінансуються культурні заходи (діяльність музеїв, театрів, фондів культури). У Болгарії відрахування спрямовуються на фінансування розвитку культури освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Висновки.

Складний економічний стан аудіовізуальних засобів масової інформації є основною загрозою свободі слова та вираження поглядів. Для більшості власників телерадіокомпаній слугують засобом впливу на суспільну свідомість, а не джерелом отримання прибутку. Журналістами набагато легше керувати, коли їх заробітна плата залежить не від рейтингів телерадіокомпаній та реклами, а від внеску власника засобу масової інформації. Тому сьогодні вкрай необхідно визначити додаткові напрями державного сприяння зміцненню і розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури, а також удосконалити організаційно-правове регулювання відповідних суспільних відносин.

На підставі результатів дослідження кращих європейських практик державної підтримки аудіовізуальних медіа, оптимальними заходами реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення можна визначити необхідність:

- створення умов для збільшення частки вітчизняного аудіовізуального продукту в національному ефірі;
 - розгляд питання щодо внесення змін до Закону України “Про рекламу” в частині удосконалення правового регулювання реклами алкоголю, а також поширення інформації рекламного змісту про спонсора – виробника алкогольних напоїв;
 - збільшення розміру відрахувань від проведення державних лотерей, а також розглянути питання їх спрямування на державну підтримку кіновиробництва;
 - запровадження податкових стимулів для розвитку телевиробництва в Україні.
- При цьому, слід враховувати, що оскільки заходи з надання фінансової підтримки можуть втручатися в ринок та змінювати його структуру, необхідно розробити об’єктивні критерії для надання подібної допомоги, а також заздалегідь визначити розміри, структуру та тривалість таких засобів підтримки.

Використана література

1. Звіт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2014 р. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54345
2. Mitchell Stephens. History of Television. – Режим доступу : <https://www.nyu.edu/classes/stephens/History%20of%20Television%20page.htm>
3. Український медіа-ландшафт : аналітичний звіт ; за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, А. Кулакова. – К.: ФКА, АУП. – 2013. – 155 с.
4. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.97 р. № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 50. – Ст. 302. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>
5. Про виконання обов’язків та зобов’язань Україною : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05.10.05 р. № 1466. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_611
6. Про План заходів із виконання обов’язків та зобов’язань України, що впливають з її членства в Раді Європи : Указ Президента України від 20.01.06 р. № 39 // Офіційний вісник України. – 2006 р. – № 4. – Ст. 143. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/39/2006>
7. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення ; за ред. Шевченка Т.С., Сушко О.А., – К. : Тютюкін. – 2010. – 264 с.
8. Про фінансування суспільного мовлення : Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1878 (2009). – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1014_rec_1878.htm
9. Денис Горбач, Валентина Кузик. Хто заплатить за суспільне мовлення? Досвід країн Європи / Європейська правда – Режим доступу : http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/7/7031624/view_print
10. Регулювання громадського мовлення : зб. документів ; за ред. Іванова В.Ф., Почепцова Г.Г. – К. : Центр вільної преси. – 2002. – 278 с.
11. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України : Закон України від 17.04.14 р. № 1227-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 27. – Ст. 904. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення фінансової підтримки вітчизняної кінематографії : проект закону України – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52821
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення фінансової підтримки вітчизняної кінематографії : проект закону України – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52825

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 1:316.3+342.81

**БАЙРАЧНА Л.К.**, кандидат філософських наук, доцент,  
кафедра конституційного права України  
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

## **ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЛЕГІТИМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ**

***Анотація.** Розглядається особливість концептуальних засад політико-правового аналізу ЗМК як інструменту легітимації державної влади в умовах сучасного українського суспільства. Доводиться, що сучасні владні інструменти вимагають нових понятійних конструкцій, концептів, що дозволяють осмислити необхідність застосування тих чи інших методів конструювання політичної реальності і політичних процесів за допомогою ЗМК.*

***Ключові слова:** засоби масової комунікації, символічний капітал влади, державна влада, легітимація державної влади.*

***Аннотация.** Рассматривается особенность концептуальных основ политико-правового анализа СМИ как инструмента легитимации государственной власти в условиях современного украинского общества. Доказывается, что современные властные инструменты требуют новых понятийных конструкций, концептов, позволяющих осмыслить необходимость применения тех или иных методов конструирования политической реальности и политических процессов с помощью СМИ.*

***Ключевые слова:** средства массовой коммуникации, символический капитал власти, государственная власть, легитимация государственной власти.*

***Summary.** The article discusses features of the conceptual foundations of the political and legal analysis of the communication media as a means of legitimizing state power in the modern Ukrainian society. It is shown that modern power tools require new conceptual designs, concepts, allowing to understand the need to use those or other methods of constructing a political reality and political processes with the help of the communication media.*

***Keywords:** communication media, symbolic capital of the authorities, the government, the legitimation of state power.*

“В економіці, що базується на знанні,  
найважливішим політичним питанням у своїй країні  
є вже не розподіл або перерозподіл багатства,  
а розподіл інформації та засобів масової інформації,  
які створюють матеріальні цінності”.

**Е. Тоффлер.**

***Постановка проблеми.** Наприкінці двадцятого – початку двадцять першого століття людство зіткнулося з глобальним процесом переоцінки ролі засобів масової комунікації, обумовленим розвитком нових інформаційних технологій, а також потребами держав надавати світовій спільноті інформаційну картину дійсності у відповідності з власними геополітичними завданнями. Ця обставина, у свою чергу, спричинила перегляд стратегій інформаційного обміну. В епоху інформаційного суспільства зростає роль політико-комунікативних аспектів у діяльності державної влади. Сучасність надала в розпорядження владної еліти і кіл, близьких до неї, нові шляхи і методи завоювання та утримання влади. Значну роль серед них виконують*

засоби масової комунікації (далі – ЗМК), що обумовлено зростанням медіатизації політики і соціальної реальності. Люди оцінюють владу і претендентів на виборний пост не в ході безпосереднього спілкування, а в результаті впровадження в суспільну свідомість створених за допомогою мас-медіа образів. Можна сказати, що ЗМК надають управлінський вплив на думку громадськості.

Традиційно *поняття масова комунікація* (mass communication) розуміється як процес виробництва та відтворення масової свідомості, за допомогою преси, радіо і телебачення, а потім і інших засобів електронної комунікації. Поняття “засоби масової інформації” (далі – ЗМІ) є калькою французького терміна “moyens d’information de masse”, яке почало вживатись, з його консервативно-охоронним змістом, ще за часів існування СРСР. На початок 1970-х років на заході (зокрема у Франції) перейшли на термін “média de masse”, тобто на переклад англійського “mass media” (скорочення “media of mass communication”, тобто “засоби масової комунікації”), відмовившись від “засобів масової інформації” як поняття занадто обмеженого, оскільки вплив масової комунікації представлено в ньому як переважно односторонній процес (від комунікаторів до масової аудиторії), що принижує значення зворотного зв’язку. Таким чином, склалася ситуація, коли на території колишнього Радянського Союзу в масовій свідомості позначення “ЗМІ” стало само собою зрозумілим, а поняття “масова комунікація” і “засоби масової комунікації” свого роду незрозумілою перешкодою.

Сучасний політичний простір представлено, переважно, “медіатизованими особистостями” як носіями специфічної віртуальної політичної культури, що формується в сучасному культурному просторі інформаційного суспільства. У цих умовах можливості засобів масової комунікації, пов’язані з актуалізацією подій і проблемних ситуацій, як ніколи, потрібні владі з метою створення відповідних структур, які легітимізують політичну владу, формують соціально активну особистість, впливають на результати виборів як способу легітимації влади. Наслідком вище перерахованого є створення *символічного капіталу влади*.

*Аналіз наукових доробок з даної теми свідчить*, що проблема засобів масових комунікацій як інструмента легітимації державної влади спирається на велику теоретичну базу. Наукове вивчення природи і соціального призначення засобів комунікації було започатковане Г. Тардом и розроблено Е. Дюркгеймом, М. Вебером, Г. Зіммелем, Т. Парсонсом, Р. Мертоном та іншими. Низка авторів: Дж. Мід, Ч.Х. Кулі, П. Лазарфельд, Дж. Гербнер, Л. Козер, Р. Дарендорф, А. Шюц, Н. Луман, П. Бергер и Т. Лукман зосередили увагу на соціальній ролі ЗМК. Концептуальні ідеї, що розгрівають критичність пізнання діяльності ЗМК, представлені у працях Л. Альтюссера, Р. Мілібенда, Дж. Б. Томпсона, Г. Маркузе, С. Голла, Г. Дебора, Р. Макчесні. Роль ЗМК у формуванні громадянського суспільства описує Ю. Габермас и його послідовники. Питання діяльності ЗМК у політичній комунікації досліджують Д. Істон, К. Дойч, Г. Алмонд, У. Ліппман, Ч.Р. Міллс, Дж. Александер; ефекти масової комунікації вивчають Дж. Клаппер, Є. Ноель-Нойманн, Д. Макквейл та інші дослідники. Фундаментальні теорії осмислення інформаційного суспільства та феномену глобалізації пов’язані з іменами З. Баумана, Д. Белла, С. Леша, М. Кастельса, Й. Масуді, Дж. Томлінсона, Є. Гоффлера, Дж. Уррі, С. Хантінгтона. Дослідження сутності феномену локалізації та глобалізації репрезентовані ідеями У. Бека, Р. Робертсона, Т. Рантанена, Р. Роландсона.

Методологічна стратегія вивчення просторових аспектів реалізації масової комунікації представлена у працях Ф. Тьонніса, І. Гоффмана, П. Бурдьє, Е. Гідденса, Р. Парка, Е. Берджесса. Концептуально важливими для дослідження є ідеї С. Барматової, І. Кононова, О. Лічковської, Ю. Сороки, О. Стегнія, Л. Хижняк, В. Щербини та інших

авторів відносно становлення підвалин інформаційного суспільства, розвитку соціального простору завдяки ЗМК.

До аналізу діяльності ЗМК звертаються такі дослідники як В. Бакіров, О. Вартанова, О. Гриценко, О. Зернецька, В. Іванов, Н. Костенко, В. Лизанчук, Н. Лисиця, Б. Потятинник, В. Різун, А. Ручка, В. Танчер. Окремі аспекти роботи місцевих и регіональних мас-медіа аналізують В. Бебик, М. Безносів, О. Горошко, С. Демченко, Я. Засурській, С. Квіт, А. Литовченко, І. Паславський, Н. Романович, М. Слюсаревській, Т. Піскун, Ю. Фінклер, С. Халтанова, Л. Черепанова, О. Чернявська та інші науковці.

**Метою статті** є визначення концептуальних засад політико-правового аналізу засобів масової комунікації як інструменту легітимації державної влади в умовах сучасного українського суспільства.

**Виклад основних положень.** Останнім часом виник великий інтерес до вивчення проблем, пов'язаних із засобами масової комунікації. Нашу увагу буде зосереджено на формуванні політичної свідомості населення за допомогою засобів масової комунікації. Цьому передував тривалий дослідницький процес.

Поняття “масова комунікація” в рамках комунікаційного напрямку ввів у 1909 році соціолог Чарльз Кулі. Вивчення засобів масової комунікації з точки зору можливості впливу на аудиторію почалося в 20-ті роки ХХ століття. Першою теоретичною концепцією стала робота американського соціолога і журналіста У. Ліппмана “Громадська думка”, в якій стверджувалася думка про всесилля ЗМК. Також він вперше використав термін “соціальний стереотип”, розглянувши можливості маніпулювання ЗМК суспільною свідомістю, представив “комунікацію” як соціальні відносини. Наступним етапом стали дослідження ефектів застосування ЗМІ в політичному процесі. Цією проблематикою займався П. Лазарсфельд, який вивчав роль ЗМК у виборчому процесі та їх вплив на електоральну поведінку в 30 – 40-х рр. ХХ століття. У той час ЗМК характеризувалися як сила, що маніпулює свідомістю аудиторії, яка представлялася як пасивний реципієнт повідомлень. Вважаємо за потрібне відзначити, що емпіричні дослідження ефектів масової комунікації тривалий час не проводилися, і в більшості випадків концепції будувалися на підставі умоглядних висновків.

У 60 – 80-ті рр. ХХ століття виникли різноманітні теорії для пояснення механізмів впливу ЗМК на політичний вибір людей під впливом політичної реклами, які стали основою сучасних досліджень. Їх авторами були відомі зарубіжні соціологи Н. Луман, С. Ленарт, У. Міллер, Т. Блумер, Е. Ноель-Нойман та інші.

В даний час феномен масової комунікації продовжує вивчатися соціологами, політологами, філософами, психологами, юристами, які розглядають різні сторони цього явища. Перед сучасними дослідниками навіть не стоїть питання про можливість впливу ЗМК, оскільки цей вплив очевидний. Проблема зводиться до визначення ступеня, механізмів і способів їх впливу на суспільно-політичні процеси. Це знайшло відображення в роботах низки вчених. В існуючій літературі ЗМК аналізуються, зазвичай, в якості суб'єкта маніпулятивного впливу [3].

С. Кара-Мурза називає агентами маніпуляції свідомістю школу, науку і ЗМІ. Предмет критичного аналізу: цілі, спосіб дії, семантика і риторика, технологія створення реальності в засобах масової інформації (головним чином – на телебаченні) [5]. Ю. Єрмаков також визнає за ЗМІ маніпулятивні функції і розкриває деякі конкретні прийоми журналістського впливу на особистість [4]. В. Мансурова, пояснюючи, що являє собою “журналістська картина світу”, визнає її спеціально формованим варіантом масової буденної свідомості, в якому містяться елементи маніпулятивної інтерпретації дійсності [10].

Посібник по маніпулятивному впливу А. Миронова призначено для “незалежних журналістів, які розраховують приховано маніпулювати свідомістю своїх читачів, впливати на затвердження кола тем, які дискутуються у суспільстві, вирішувати завдання політичної реклами і “розкрутки” іміджів при обов’язковому збереженні ілюзії якості інформації, яка повідомляється, політичної незаангажованості і неупередженого ставлення до освітлюваних подій”. В анотації автор висловлює сподівання, що “скоро цією суперзброєю (технологіями “м’якої” пропаганди – *Б. Л.*) навчатися користуватися і російські журналісти”. У книзі описується 27 прийомів з характеристиками переваг та ризиків [11].

Інші автори визнають наявність зовнішніх впливів на ЗМК не виділяючи їх як предмет самостійного дослідження. Д. Стровський, описуючи політичні традиції в журналістиці радянського періоду, відзначає факт тотального контролю держави і партії за вмістом засобів масової інформації та пропаганди (слово “пропаганда” зникло з цього словосполучення в епоху Михайла Горбачова) [14]. При цьому журналісти аж ніяк не являли собою численний загін покірних виконавців чужої волі, навпаки, вони додавали в процес ідеологічного впливу власні таланти, енергію, творчість, приймаючи маніпулятивний характер такого інформаційного впливу як норму.

А. Цуладзе пише: “Влада маніпулює людьми – в цьому немає ніякого секрету. Вона робить це відкрито через публічні канали комунікації, таким чином процес маніпулювання начебто у всіх на виду”. І далі задається питаннями: “Чому масова свідомість росіян настільки податлива на інформаційні впливи? Які правила Великої маніпулятивної гри і хто, врешті-решт, вийде з неї переможцем?” ЗМІ тут розглядаються як контрольований, але й одночасно достатньо самостійний суб’єкт впливу. Автор тільки зазначає, що “ЗМІ деколи самі перетворюються на об’єкт маніпулювання”, роблячи акцент на маніпулятивному потенціалі самих мас-медіа [16].

У контексті організації “інформаційного порядку у відкритому демократичному суспільстві”, створення “режиму діалогу для демократичної журналістики”, а також “масово-інформаційної безпеки” розглядає окремі сторони маніпулювання засобами масової комунікації Є.І. Прохоров [13].

А. Короченській, вивчаючи медіа критику в теорії та практиці, визначає її як форму зовнішнього і внутрішньокорпоративного регулювання журналістики в засобах масової комунікації, одночасно визнаючи за нею реальні можливості протидії зовнішнім маніпулятивним впливам на пресу [9].

Особливу ретельність автори демонструють в аналізі моделі домінування, коли ЗМК повністю контролюються владою і абсолютно контролюють свідомість і поведінку аудиторії, і плюралістичної моделі, коли ЗМК в деякій мірі контролюються владою, але відносно незалежні від неї і при цьому певною мірою впливають на свідомість і поведінку аудиторії. Методологія, методика, мистецтво встановлення “порядку денного”, як для самих ЗМІ, так і для сил, що встановлюють цей порядок для медіа ззовні, – один з ефективних шляхів аналізу “об’єктності” ЗМК в суспільно-політичному бутті.

Дослідження І.Д. Фомічевої аналізує суспільство не в якості суб’єкта або об’єкта впливу, а діяльного суб’єкта суспільних взаємовідносин. Ця обставина тим більш важлива, що серед деякої частини еліт і політтехнологів існує думка про керованість ЗМК, можливість утилітарного використання журналістів для вирішення будь-яких політичних завдань. Підтримка аудиторії – один із дієвих засобів запобігання від маніпулювання засобами масової комунікації [15].

П’єр Бурдьє, кажучи про телебачення, звертає увагу на той факт, що “на нього впливає цілий ланцюг примусів, пов’язаних із соціальними відносинами між

журналістами: з відносинами скаженої, безжальної, яка доходить до абсурду конкуренції, але також з відносинами співництва, зі спільністю пізнавальних структур, категорій сприйняття та оцінки, обумовлених соціальним походженням і освітою. З цього випливає, – продовжує французький соціолог, – що такі, здавалося б, “відв’язані” засоби комунікації, як телебачення, на ділі виявляються зв’язаними по руках і ногах”. Тому журналістів він називає “маріонетками необхідності”[2]. Бурдьє визнає істотну значимість зовнішніх впливів на телебачення з боку влади та економіки. Але оригінальність його підходу полягає в тому, що корпорація виробників телевізійної продукції сама по собі є суб’єктом маніпулятивного впливу на журналістику. Спрощено кажучи, журналісти самі собою і маніпулюють, результатом чого стає маніпуляція глядачами. Суб’єкт впливу в той же час виявляється і об’єктом, що можна умовно назвати журналістською автоманіпуляцією.

Окремі прийоми “маніфестації” описує і аналізує Патрік Шампань, показуючи при цьому можливість політичних активістів організувати події таким чином, щоб привернути увагу журналістів, і потрапити на перші шпальти газет або в ефір. Тут, засоби масової інформації позначаються вже “маніпульованими маніпуляторами”. Іншими словами, одночасно як суб’єкт і об’єкт маніпулятивного впливу [17].

Марк Метіс докладно розповів про принципи функціонування мас-медіа, про закони, які керують журналістами (незалежно від того, в якому ЗМІ вони працюють), представив набір з дванадцяти правил, використання яких робить газети, телевізійні і радіопроекти інструментом у вирішенні власних завдань у сфері публісیتی [12].

Таким чином, огляд літератури дозволяє зробити декілька висновків.

По-перше, технології маніпулятивного впливу на ЗМК для досягнення власних цілей різними державними, фінансово-промисловими, політичними та іншими структурами являють собою серйозну наукову і практичну проблему, яка вимагає кваліфікованого всебічного дослідження.

По-друге, практичний наслідок такого вивчення зводиться до вироблення певних правил “техніки безпеки” журналістів, що допомагають їм ідентифікувати маніпулятивні прийоми і відшукувати відповідні протидії.

По-третє, ознайомлення широкої громадськості з тим, хто і як маніпулює журналістами, дозволить зняти частину претензій і докорів до засобів масової комунікації.

Сучасні владні інструменти вимагають нових понятійних конструкцій, концептів, що дозволяють осмислити необхідність застосування тих чи інших методів конструювання політичної реальності і політичних процесів. Сьогодні суб’єкти влади різного рівня для досягнення своїх цілей активно використовують ЗМК, формуючи символічний капітал влади, теоретичне обґрунтування якого виступає джерелом пізнання і пояснення сучасних процесів, що протікають в політичному просторі.

Символічний капітал влади багато в чому залежить від рівня довіри до влади з боку населення, що і виступає причиною звернення владних структур до засобів масової комунікації. Тут вступає в дію такий доступний ЗМК інструмент, як інтерпретація подій, їх висвітлення з позиції, необхідної владі для підтвердження доцільності своїх дій.

Символічна влада виникає не як чистий символ, а як постійне, динамічне відношення між тими, хто владу здійснює, і тими, хто її відчуває на собі. В даний час на підтримку таких взаємовідносин між владою і підлеглими здатні тільки ЗМК, як виробники масової символічної продукції. При цьому, показана взаємодія здійснюється не тільки на теренах політики, але і на теренах культури, зачіпаючи психологічні аспекти навіювання. Символічний аспект влади передбачає створення ЗМК мережі міфів, символів, смислів і значень.

Тому можна стверджувати, що соціальний механізм ЗМК є одним із найважливіших інструментів реалізації символічного капіталу влади. ЗМІ шукають своє місце в політичному процесі і, можна сказати, досягли певних успіхів у формуванні політичної свідомості населення. Але, хоча ЗМК не є “четвертою владою”, вони освоїли методи маніпуляції політичною свідомістю електорату і впливу на його поведінку. З цієї причини назріла необхідність дослідження принципів взаємовідносин ЗМК з “можновладцями” і електоратом. Тому функціональне значення інформаційних взаємодій ЗМК, сполучених з тенденціями загальнодержавної та регіональної політики, вимагає різнобічного наукового осмислення. Варто відзначити, що ЗМК, як і раніше, залишаються найважливішим інструментом політичної боротьби: вони реалізують новітні методи інформаційного впливу, як з широкими верствами населення, так і з елітними групами. Дослідження свідчать, що саме ЗМК впливають на формування політичної свідомості населення, що говорить про актуальність вивчення даного аспекту.

Практика останніх років свідчить, що ЗМІ здатні соціалізувати, “приземляти” політичні стратегії і тактичні задуми, роблячи їх доступними і зрозумілими більшості населення, роблячи легітимним політичний процес в цілому. З одного боку, в сучасному українському суспільстві за допомогою ЗМК політика стає більш прозорою і передбачуваною, а з іншого боку, в політичний процес включається все більша частина населення. ЗМК тим самим виступають найважливішим джерелом і фактором формування соціально активної особистості, політичної свідомості, стимулятором групової активності, показником соціальної зрілості, розвиненості та відкритості суспільної системи.

Найбільш яскраво вплив ЗМІ на політичну свідомість проявляється в політичних орієнтаціях в період виборів, зокрема, з використанням політичної реклами. Тим самим створюється дієвий механізм легітимації політичної диспозиції певних політичних сил або лідерів, впливу на масову свідомість, стимуляції групової активності.

Серед дослідників та аналітиків існує точка зору, що результати виборів багато в чому залежать від кількості витрачених фінансових ресурсів учасників виборів (політичні партії) на політичну рекламу в засобах масової інформації, оплату ефірного часу на телебаченні і радіо. Однак, в історії українських виборів були приклади, які не підтверджують вищевказану точку зору. Так, на парламентських виборах 2012 року, за партію “Партія Наталії Королевської “Україна – Вперед!” проголосувало 1,58 % виборців. Партія зазнала серйозної поразки, незважаючи на потужну інформаційну кампанію в процесі передвиборчої гонки і чималі фінансові кошти, витрачені на політичну рекламу в ЗМІ.

Проблема впливу засобів масової інформації на формування електоральних уподобань виборців на сучасному етапі стає все більш актуальною. Це пояснюється зміненими характеристиками політичного процесу в Україні 2000-х рр. в порівнянні з 1990-ми роками. Політичний процес в Україні на сучасному етапі став менш передбачуваний, на політичному полі з’явилася велика кількість акторів, які раніше або не були присутні взагалі, або були присутні слабо, попередні домінуючі актори практично зникли з політичної арени. У той же час характер зв’язків між виборцями і політичними акторами залишився слабким, що створює сприятливі умови для впливу на масову свідомість короткострокових факторів, зокрема ЗМК.

Чи справді телебачення, радіо, преса здатні чинити визначальний вплив на голосування виборців? Яким джерелам ЗМІ більше довіряють українські виборці і взагалі, чи довіряють? Пошук відповідей на ці питання є важливим для розуміння специфіки політичної поведінки виборців і всього виборчого процесу в цілому. З моменту становлення ЗМК як учасника виборчих процесів в науковому світі ведуться



дискусії про ту роль, яку вони відіграють у формуванні політичних уподобань виборців. Дане питання завжди було актуальним для держав стабільної демократії. На цю тему існує безліч публікацій. Але і досі ведуться дискусії про роль ЗМК у формуванні електоральних переваг виборців.

У середині минулого століття, як відзначають дослідники основними чинниками, що впливають на електоральні переваги, були ідеологічна, партійна ідентифікації, приналежність до соціальної групи. У кінці 20 століття, як відзначають вчені, роль цих факторів знижується, а такі фактори як виборчі технології, ЗМІ, стали чинити значний вплив на електоральний вибір виборців. Що стосується вивчення проблеми впливу ЗМК в українському суспільстві, то присвячені їй роботи стали з'являтися тільки в останні десятиліття. Вище названі обставини зумовили необхідність визначення характеру впливу засобів масової комунікації на електоральні переваги громадян України [1].

Для вирішення даної задачі необхідно: узагальнити дослідницький досвід з використання основних моделей електоральних переваг; визначити роль ЗМК як короткострокового чинника у формуванні електоральних переваг; виділити особливості політичного змагання і ролі в ньому засобів масової інформації в умовах сучасного політичного процесу в Україні; розкрити особливості взаємодії українських ЗМК з політичними акторами у виборчих кампаніях останніх років; визначити ефекти впливу мас-медіа на різні соціальні категорії виборців.

Оскільки цього року проходили чергові вибори до органів місцевого самоврядування, вивчення цих питань представляє особливий інтерес.

Поширено знання про ЗМІ як суб'єкта впливу на всі суспільно-політичні практики, про те, якими прийомами журналісти формують необхідні установки аудиторії. Однак про існуючі технології використання мас-медіа в деструктивних, корисливих цілях йдеться менше. Насправді тут криється серйозна небезпека для просування суспільства до демократичних форм буття. Крім того, маркування в суспільній свідомості засобів масової інформації, “генеральним маніпулятором”, а іноді і “руйнівником” державної єдності, економіки, моральності не тільки відводить увагу від проблем, які накопичилися за останні десятиліття, але і замінює предмет громадської критики.

Основні суб'єкти впливу на ЗМК: держава і її численні структури, включаючи силові; фінансово-промислові групи; політичні об'єднання і партії; громадські організації; спеціалізовані рекламні, “піарівські”, консалтингові підприємства. Однак не всі вони мають однакову ступінь впливу на ЗМК. Найвища (ефективна) ступінь впливу належить засновникам, видавцям, органам, які фінансують ЗМК в значних обсягах, партнерам по бізнесу, великим передплатникам (наприклад, інформаційним агентствам) та всім, хто має намір за рахунок ЗМК придушити конкурентів, отримати безкоштовну рекламу, вплинути в потрібному напрямку на певний сегмент аудиторії. Низька ступінь впливу у соціальних груп, що не мають прямого доступу до мас-медіа.

Найвпливовіші суб'єкти впливу – держава та її регіональні структури. Арсенал прийомів широкий: від прямого силового тиску із залученням фахівців в області пожежної охорони, податкової інспекції та поліції, контрольно-ревізійного управління та судового переслідування до використання різного роду політичних технологій.

Істотний потенціал впливу зосереджений у фінансово-промислових груп. Їх специфіка – придбання власних газет, радіостанцій, телеканалів з усіма політичними і правовими наслідками які з цього витікають; активну участь у переділі ринку ЗМК; спонсорування виборів і розподіл рекламних бюджетів; наймання журналістів для виконання конкретних завдань.

Враховуючи, що політична боротьба за владу не завжди йде за встановленими законодавством правилами, учасники політичного процесу іноді вдаються до виборчих технологій, які мають на увазі маніпулювання громадською думкою, формування певного настрою серед виборців, ставлення до того чи іншого кандидата чи політичної партії.

ЗМК завжди відігравали дуже істотну роль у формуванні громадської думки. Немає нічого дивного в тому, що вони беруть активну участь у виборчому процесі, а точніше – у передвиборній агітації. Участь ЗМК у передвиборній агітації потребує ґрунтовної правової регламентації, оскільки порушення, які можуть виникнути в ході виборчої кампанії, особливо небезпечні, якщо будуть здійснені ЗМК, адже найчастіше вони мають вирішальний вплив на остаточний вибір громадян.

На практиці часом спостерігається зіткнення вимог виборчого законодавства, що вимагає від ЗМІ здійснювати або не здійснювати конкретні дії, і законодавства про ЗМІ, згідно з яким журналіст вільний у пошуку і поширенні інформації, якщо ці дії здійснюються відповідно до закону.

### **Висновки.**

Результати цієї роботи в цілому підтверджують основні дослідницькі гіпотези щодо впливу ЗМК на формування електоральних уподобань українських виборців та легітимацію державної влади. В цілому, ЗМК роблять значний вплив на формування електорального вибору виборців. Проте їх вплив не є визначальним. Оскільки велике значення мають умови, в яких проходить політичне змагання, зв'язок громадян з партійними структурами, особливості подачі інформації.

Вплив ЗМК на виборців залежить від ставлення індивіда до основного суб'єкту цього впливу (журналіста, власника ЗМІ, органу влади та інше), а також від усвідомлення деякими громадянами того, в чиїх інтересах (масової аудиторії, елітних груп, самого ЗМК) цей вплив здійснюється. Взаємодія влади та ЗМК багатогранна проблема, яка заслуговує великих досліджень як у своїй цілісності, так і в окремих аспектах.

*Подальший розвиток досліджень.* Вважаємо, подальша наукова розробка досліджуваної теми повинна проходити у форматі “влада-ЗМК-суспільство”, суть якої зводиться до тези, що поняття “комунікація” виходить за рамки діяльності ЗМІ і його слід сприймати як спроможність передачі масової інформації з метою впливу на суспільство і його складові.

### **Використана література**

1. Анохина Н. Итоги голосования и электоральное поведение / Н. Анохина, Е. Мелешкина. – (Второй электоральный цикл в России 1999 – 2000 гг.) – М. : Изд-во “Весь мир”. – 2002; Анохина Н., Брандес М. Роль СМИ в избирательном процессе // Политическая наука. – 2000. – № 3; Доган М. Эрозия религиозных мотивов и голосования по классовому признаку в Западной Европе // Международный журнал социальных наук. – 1996. – № 5.
2. Бурдые П. О телевидении и журналистике / П. Бурдые. – М., 2002. – С. 53-55.
3. Бухарин С. Методы и технологии информационных войн / С. Бухарин. – М. : Академический Проект, 2007. – 257 с.; Евгеньева Т. Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им / Т. Евгеньева. – СПб. : Питер, 2007. – 352 с.; Почепцов Г. Информация и дезинформация / Г. Почепцов. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2001. – 401с. ; Шейное В. Манипулирование сознанием / В. Шейное. – Минск : Харвест, 2010. – 358 с.; Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – М. : Политиздат, 1984. – 295 с.; Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : Эксмо, 2003. – 210 с. и др.
4. Ермаков Ю. Манипуляция личностью : смысл, приемы, последствия / Ю.Ермаков. – Екатеринбург, 1995. – С.102.

5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М., 2002. – С. 55.
6. Квіт С. Масові комунікації : підручник / С. Квіт – К. : Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
7. Корнев М.Н. Психологія масової поведінки / М.Н. Корнев, В.М. Фомічова. – К. : Ін-т післядипломної освіти Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2000.
8. Набруско В.І. Формування громадської думки в умовах легітимації політичної влади (масовокомунікативний вимір) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / В.І. Набруско. – (Наук. керівник доктор філологічних наук В.В. Різун) ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка ; Інститут журналістики. – К., 2007.
9. Короченский А. “Пятая власть”? Феномен медиакритики в контексте информационного рынка / А. Короченский. – Ростов-на-Дону : Международный институт журналистики и филологии, 2002. – 243 с.
10. Мансурова В. Журналистская картина мира как фактор социальной детерминации / В. Мансурова. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 6.
11. Миронов А. Раздувай и властвуй / А. Миронов. – М. : Добросвет, 2002. – С. 52.
12. Мэтис М. Накорми зверя по имени Медиа : Простые рецепты для грандиозного паблисити / М. Метис. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2005. – С. 45.
13. Прохоров Е. Журналистика и демократия / Е. Прохоров. – М. : Изд. РИП-холдинг, 2001. – 243 с.
14. Стровский Д. Отечественные политические традиции в журналистике советского периода / Д.Стровский. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 322 с.
15. Фомичева И. СМИ как партиципаторные коммуникации / И. Фомичева – М. : МГУ, 2002. – 352 с.
16. Цуладзе А. Большая манипулятивная игра / А. Цуладзе – М., 2000. – С. 9.
17. Шампань П. Делать мнение : новая политическая игра / П. Шампань – М., 1997. – С. 125.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 35.746.1

СОЛОДКА О.М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРІОРИТЕТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглядаються пріоритети удосконалення інформаційної безпеки України на основі аналізу внутрішніх та зовнішніх чинників, європейських тенденцій та сучасної ситуації в країні.

Ключові слова: інформаційна безпека, пріоритети інформаційної безпеки, національні інтереси.

Аннотация. В статье рассматриваются приоритеты совершенствования информационной безопасности Украины на основе анализа внутренних и внешних факторов, европейских тенденций и современной ситуации в стране.

Ключевые слова: информационная безопасность, приоритеты информационной безопасности, национальные интересы.

Summary. The article deals with the priorities of information security improvement based on the analyse of internal and external factors, EU tendencies and current situation in Ukraine.

Keywords: information security, the priorities of information security, national interests.

Постановка проблеми. Динаміка відносин в інформаційній сфері постійно випереджає розвиток суспільної правосвідомості, встановлені норми суспільних відносин, ускладнює створення стабільної правової регламентації. Недосконалість нормативно-правової бази дозволяє окремим суб'єктам реалізовувати свої протиправні наміри в інформаційній сфері як щодо життєво важливих інтересів інших суб'єктів, так і об'єктів національної безпеки.

Питання забезпечення інформаційної безпеки є вкрай важливими для української держави на сучасному етапі, що, насамперед, обумовлено необхідністю протистояти протиправним посяганням на інформаційний простір України, збереження інформаційних ресурсів, захисту населення від негативного інформаційного впливу тощо. Окрім цього, стратегічно визнаним пріоритетом зовнішньої політики України є європейська інтеграція, що вимагає удосконалення нормативно-правової бази забезпечення інформаційної безпеки України, яке б відповідало не лише міжнародним стандартам, а передусім українським національним інтересам в інформаційній сфері.

Зазначене вище знаходить відображення у прийнятій Стратегії Національної безпеки України [1]. У своїх положеннях вона визначила пріоритети державної політики національної безпеки, вказавши на основні її цілі, а саме: мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО. Крім того, Стратегія визначила як основні загрози інформаційній безпеці: ведення інформаційної війни проти України; відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіакультури суспільства. Викладене обумовлює актуальність теми дослідження.

Дослідження останніх публікацій. Дослідженню різнобічних аспектів інформаційної безпеки присвячені праці значної кількості вітчизняних та зарубіжних науковців: філософських засад становлення інформаційного суспільства як нової постіндустріальної формації – Д. Белла, У. Дайзарда, Е. Тоффлера, Т. Стоуньєра; правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки – О.А. Баранова, О.Д. Довганя, Б.А. Кормича, А.І. Марущака Г.В. Новицького, В.Г. Пилипчука, О.О. Тихомирова, В.М. Фурашева, М.Я. Швеця та інших. Проте, незважаючи на значний рівень наукового осмислення проблем інформаційної безпеки, в сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, засобів та способів ведення інформаційних війн нагальними є питання удосконалення її забезпечення, що й обумовлює актуальність наукової статті.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів удосконалення забезпечення інформаційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Фактором, що послаблює здатність держави нейтралізувати загрози, є посилення взаємозалежності країн та їх відкритість до зовнішніх впливів. Здебільшого держава перестає бути монополістом на власній території, її інформаційна політика все більш обмежується, корегується, нівелюється діями інших держав, міжнародних та недержавних організацій, неформальних об'єднань негативної спрямованості, кримінальних угруповань тощо. Слабка ідеологічно, інституційно, економічно держава не здатна скористатися технологічними, економічними, соціокультурними перевагами глобалізації, проте активно переймає її негативні риси [2].

Розвиток глобальних процесів на основі всеосяжної інформатизації створює широку різноманітність інформаційних загроз – від витіснення на внутрішньому інформаційному ринку вітчизняних продуктів більш конкурентоспроможними аж до ведення цілеспрямованих інформаційних війн. Згідно з доповіддю Національної ради з розвідки США, інформаційні війни будуть домінантним фактором у нинішньому столітті. Вони вестимуться на всіх рівнях соціальної структури людства між блоками держав включно. Сучасна інформаційна революція розгортається на фоні інформаційних війн, які своєю головною метою ставлять підрив національної безпеки держав. З урахуванням таких підходів безпекова інформаційна функція держави в усіх регіонах світу набуває особливої важливості [3].

Наявна ситуація в світовому інформаційному просторі обумовлена наступним:

- більшість країн світу зіштовхнулася з проблемами кібертероризму, кіберзлочинності та іншими проблемами інформаційної безпеки;
- протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до поширення інформаційної агресії і насилля;
- набувають поширення агресивна реклама, спроби маніпуляції свідомістю людини, періодично проводяться інформаційно-психологічні операції;
- майже у 120 країнах світу (за оцінками американських експертів) ведуться розробки інформаційної зброї або її елементів (для порівняння – розробки зброї масового знищення здійснюються у близько 20 країнах);
- наслідки використання сучасної інформаційної зброї (згідно з висновками вчених та експертів європейських країн, України, РФ і США) можуть бути зіставленими із застосуванням зброї масового ураження;
- новітні виклики і загрози в інформаційній сфері становлять реальну загрозу безпеці людства та міжнародному правопорядку [4, с. 3-7].

Аналіз аспектів розвитку інформаційного суспільства, інформаційної глобалізації та інформаційного протистояння в сучасних умовах загалом засвідчив наявність низки проблем організаційно-правового змісту у сфері інформаційної безпеки України, а саме:

- недосконалість державної політики з питань інформаційної безпеки: відсутність стратегічного рівня забезпечення інформаційної безпеки;
- неналежний рівень інформаційного супроводження зовнішньої та внутрішньої політики України;
- відомчу автономність державних органів та установ, на які покладено завдання забезпечення інформаційної безпеки України, дублювання їх повноважень та недостатня якість наявної координаційної складової;
- відсутність дієвих механізмів експертної оцінки інформаційної продукції, поширення якої створює загрозу інформаційній безпеці щодо прав людини, інтересам суспільства та держави;
- відсутність ефективних механізмів залучення громадськості та приватного сектору України до протидії негативним інформаційним впливам, міжнародної співпраці у цій сфері;
- наявність законодавчих та організаційних прогалин у сфері обігу інформації з обмеженим доступом.

При цьому сучасні виклики інформаційній безпеці України зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками:

- внутрішні – найбільшою мірою пов’язані з відсталістю інформаційних технологій в Україні від провідних країн світу, низьким рівнем інформатизації, розпорошеністю повноважень органів державної влади та законодавства в інформаційній сфері;
- зовнішні – загальносвітові тенденції створення та застосування інформаційних технологій та намаганнями іноземних суб’єктів впливати на світовий та вітчизняний інформаційний простір з метою забезпечення власних інтересів, залежність від іноземного програмного забезпечення.

Відтак, на сучасному етапі Україні слід зосередитись на двох основних напрямках:

- зробити внутрішній український простір сучасним, повноструктурним та конкурентоспроможним;
- забезпечити інформаційну присутність держави в світі та просувати її позитивний імідж.

Забезпечення національної безпеки здійснюється за умови пріоритетності національних інтересів, необхідності своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз цим інтересам, і ґрунтується на засадах правової демократичної держави. А оскільки інформаційна безпека є частиною національної, то тут теж повинен бути пріоритет національних інтересів в інформаційній сфері.

Незважаючи на те, що на сьогодні науковцями виділяється дві складових забезпечення інформаційної безпеки – активна і пасивна (розвиток і захист) [5], у переважній більшості, система працює на протидію загрозам, тобто на пасивну складову. Проте, аналіз практики країн ЄС свідчить про те, що інформаційна безпека повинна бути побудована на моделі стратегічного мислення: вжиття заходів для захисту цілей, їх утримання й забезпечення безпеки на основі принципів демократії, прав людини, захищеного Інтернету.

Разом з тим, інформаційна безпека є невід’ємним напрямом розбудови інформаційного суспільства, розвиток якого повинен відбуватись не тільки через

нарощування технологічних можливостей інформаційного обміну, але й через її глибоке усвідомлення усіма суб'єктами інформаційних відносин. Як наслідок, до проблем інформаційної безпеки на цьому етапі починають долучатися питання інформаційної етики, забезпечення приватності в умовах інформаційного суспільства, захисту від маніпулятивних інформаційних впливів тощо.

Відтак, основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України в інформаційній сфері є:

- забезпечення інформаційного суверенітету України;
- вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;
- активне залучення засобів масової інформації (далі – ЗМІ) до запобігання і протидії корупції, зловживанням службовим становищем, іншим явищам, які загрожують національній безпеці України;
- забезпечення неухильного дотримання конституційних прав на свободу слова, доступ до інформації, захист персональних даних, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність ЗМІ та журналістів, заборони цензури, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції, за виконання професійних обов'язків, за критику;
- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [6].

Аналіз антиукраїнських дій в інформаційному просторі вказує на те, що слід зробити акцент на збереженні національної ідентичності та популяризації національної культури як базису не лише інформаційної безпеки України, але й загалом національної. Захист інформаційного суверенітету України виділяється як один із пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки. Проте законодавство не містить адекватного тлумачення зазначеного поняття, як і конкретних механізмів його забезпечення.

Так, на сьогодні взагалі відсутній механізм ефективного та швидкого блокування (обмеження доступу) ресурсів з протиправним контентом, зокрема розміщених на технічних майданчиках за кордоном, як і власне визначення шкідливого контенту.

Окрім цього, відсутній механізм запобігання та протидії поширенню інформаційної продукції антиукраїнського змісту, шляхом визначення загальних критеріїв її віднесення до заборонених для розповсюдження; визначення суб'єкта, який би виконував функцію експертного оцінювання інформаційної продукції, що містить заклики до порушення конституційного ладу, територіальної цілісності, пропаганду війни, фашизму, національної та релігійної ворожнечі.

Поряд із поняттям “інформаційний суверенітет” широко вживається “цифровий суверенітет”, яке тісно пов'язане з поняттям “кібервійна”, що є продовженням війни за допомогою інформаційних і комунікаційних систем, проте із двома фундаментальними відмінностями: вона не призводить до фронтального протистояння ворогуючих сторін та прямих жертв [7].

Зважаючи на низку важливих проблем, що заважають створити ефективно діючу національну систему протидії загрозам в кіберпросторі, а саме: термінологічна невизначеність, відсутність належної координації діяльності відповідних відомств,

залежність України від програмних та технічних продуктів іноземного виробництва, складнощі із кадровим наповненням відповідних структурних підрозділів актуальним є питання побудови системи кібернетичної безпеки.

Застарілість, складність системи охорони державної таємниці та службової інформації, створення умов для її несанкціонованого розповсюдження, переважна “паперовість” носіїв такої інформації ставить питання щодо необхідності гармонізації інформаційного законодавства з нормами міжнародного права і правовими актами ЄС, РЄ і НАТО, що перш за все ґрунтується на невід’ємному праві доступу до інформації. І в першу чергу, саме держава має забезпечувати якісний доступ всіх категорій громадян до виробленої нею інформації, як до офіційних матеріалів, так і до роз’яснення змісту своєї власної діяльності.

Окрім цього, аналіз законодавства розвинутих країн вказує на те, що право на доступ до інформації трансформується у право на комунікацію, яке передбачає не лише право на ознайомлення з інформацією, а й право участі у її створенні. Наприклад, замість розуміння публічної інформації як такої, що “надсилається” з політичної організації або державного органу громадянам, у Норвегії її розглядають як спільно вироблену та використану з громадянами, а також групами громадян самостійно, у спосіб активних інноваційних практик відтворення різних видів доступної інформації, урядової чи ні, у нові форми публічної інформації. Водночас доступ до “старої” публічної інформації має бути настільки відкритим, наскільки це можливо, так, щоб нова публічна інформація могла створюватися та використовуватися без державного втручання, наразі “пересічний громадянин” має розглядатися як “дистриб’ютор публічної інформації” [8].

Ідея публічності відтепер реалізується через використання соціальних медіа в процесі обміну інформацією, які стали якісно новим явищем в системі горизонтальних інформаційних зв’язків та створили принципово нову ситуацію в соціальній сфері суспільства, створивши умови для організації віртуальних соціальних утворень, і їх зростаючий вплив на суспільне життя.

Відтак, пріоритетами удосконалення забезпечення інформаційної безпеки є:

удосконалення правового забезпечення інформаційної безпеки шляхом розробки її концептуальних основ:

- визначення або уточнення завдань, функцій і повноважень суб’єктів забезпечення інформаційної безпеки України;

- забезпечення інформаційного суверенітету України з метою недопущення інформаційної залежності та інформаційної експансії з боку інших держав чи міжнародних структур;

- сприяння розвитку міжнародного співробітництва в інформаційній сфері в умовах перегляду його принципів і механізмів, посиленню міжнародно-правової відповідальності за використання в інформаційній сфері сил і засобів, які негативно впливають або створюють загрози людині, суспільству, державі;

зміцнення організаційних основ забезпечення інформаційної безпеки:

- вирішення питання координації діяльності суб’єктів забезпечення інформаційної безпеки, зокрема у сфері протидії інформаційній агресії, забезпечення кібернетичної безпеки України;

- налагодження системи державно-приватного партнерства у сфері забезпечення інформаційної безпеки;

- запровадження системи демократичного контролю за діяльністю державних суб’єктів забезпечення інформаційної безпеки;

- розвиток комунікаційної політики у стосунках “держава-суспільство”.

Разом з тим, необхідною є розробка програм освітньо-виховного впливу, спрямованого на формування здатностей забезпечення власної інформаційної безпеки, зокрема підвищення рівня культури використання засобів оброблення інформації, оприлюднення власної інформації та способів її захисту, критичного ставлення до інформації.

Для успішного входження нашої держави в міжнародні інформаційні обміни вона має зосередитись насамперед на таких напрямках у сфері правової діяльності: розробляти систему правових актів, спрямованих на якісне збереження національних інформаційних ресурсів, їх розвиток і ефективне використання в національних інтересах; здійснювати необхідну адаптацію національного інформаційного законодавства до загальновизнаної міжнародної правової бази з метою активізації своєї участі у інформаційних обмінах; брати активну участь у міжнародній правотворчості, що має оперативно регламентувати нові явища в сфері інформатизації; сформувавати правову базу для регламентації участі у міжнародній діяльності по забезпеченню дотримання міжнародного інформаційного законодавства, боротьби з кібертероризмом та ін. видами інформаційної злочинності [9].

Висновки.

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі, що поряд із позитивними аспектами своїх впливів на світову спільноту створили також небезпеки інформаційної агресії, кіберзлочинності, саме загальнонаціональна система інформаційної безпеки, скоординована в своїй діяльності державою, може стати запорукою нейтралізації інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації.

Важливою складовою загальної політики забезпечення інформаційної безпеки України є підвищення участі громадськості у процесах удосконалення зв'язку “суспільство – держава”. Подальше зміцнення інформаційної безпеки країни вбачається у спільних, злагоджених діях усіх державних інституцій, громадськості, медіа-спільноти.

В сучасних умовах необхідно вирішувати не лише такі важливі завдання, як формування власного інформаційного простору та його захисту від загроз, а й переходити від захисних стратегій до наступальних.

Використана література

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.15 р. № 287/2015. – Режим доступу : [//www.president.gov.ua](http://www.president.gov.ua)
2. Олійник О.В. Стан забезпечення інформаційної безпеки в Україні // Юридичний вісник. – 2014. – № 2(31). – С. 59-65.
3. Онищенко О.С. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / [О.С. Онищенко, В.М. Горовий, В.І. Попик та ін.] ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К., 2014.
4. Пилипчук В.Г. Системні правові проблеми формування інформаційного суспільства : зб. наук. ст. та тез ; наукове повідомлення за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції [“Інформаційне суспільство і держава : проблеми взаємодії на сучасному етапі”], (Харків, 26 жовтня 2012 р.). – Х. : НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2012. – 214 с.
5. Панченко В.М. Співвідношення понять : інформаційна та кібернетична безпека // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2013. – № 2 (12). – С. 20-24.

6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.

7. Горовий В.М. Правові перспективи національного розвитку. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/nablizhajuchi-derzhavu-do-suspilstva/#sthash.AgJjKJa4.dpuf>

8. Баровська А. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики : досвід країн Європи : аналітична доповідь. – Режим доступу : [//www.niss.gov.ua/articles/1730](http://www.niss.gov.ua/articles/1730)

9. Довгань О.Д. Організація правового гарантування безпеки інформаційних обмінів у контексті глобалізації // Правова інформатика. – 2013. – № 4(40). – С. 79-88.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 1:340.1:316.324.8

УХАНОВА Н.С., старший науковий співробітник  
НДІП НАПрН України

## МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ ПОЛІТИЧНОЮ СВІДОМІСТЮ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ І ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

*Анотація.* Про інформаційно-психологічні і правові аспекти маніпулювання масовою політичною свідомістю, зокрема про базові позиції “боротьби і втечі” і “залежності” (чи “надії на месію”), які її характеризують, а також – протидії негативним інформаційним впливам.

*Ключові слова:* масова політична свідомість, маніпулювання, інформаційно-психологічні впливи, суспільні відносини, право.

*Аннотация.* Об информационно-психологических и правовых аспектах манипулирования массовым политическим сознанием, в том числе базовых позициях “борьбы и побега” и “зависимости” (ли “надежды на мессию”), которые его характеризуют, а также – противодействию негативным информационным влияниям.

*Ключевые слова:* массовое политическое сознание, манипуляция, информационно-психологическое воздействие, общественные отношения, право.

*Summary.* About the informational and psychological, as well as legal aspects of manipulation by mass political conscience, including base positions of “fight and escape” and “dependence” (or “hopes for a messiah”), which characterize it, and also about counteraction to the negative information influence.

*Keywords:* mass political conscience, manipulation, informational and psychological influence, public relations, right.

**Постановка проблеми.** Проблема маніпулювання масовою політичною свідомістю є малодослідженою і вкрай актуальною. Комплексне вивчення особливостей впливу на масову політичну свідомість дозволяє прогнозувати політичну поведінку суб’єктів політичного впливу та висуває низку актуальних проблем розвитку і регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. В контексті зазначеного важливим питанням також є проблема співвідношення свідомих і несвідомих компонентів у визначенні поняття “масової політичної свідомості”.

Проблеми впливу на масову політичну свідомість та інформаційного насильства досліджували багато вітчизняних та іноземних вчених, зокрема: В. Амелін, Г. Блуммер, П. Бурдье, М. Вебер, К. Гаджиев, О. Дзьобань, Є. Доценко, Е. Дюркгайм, Е. Діхтер, Д. Карнегі, О. Конт, В. Королько, С. Кара-Мурза, Г. Лебон, С. Московічі, А. Моль, М. Паретті, В. Пилипчук, Г. Почепцов, Б. Рассел, Ф. Скіннер, Г. Шиллер, А. Цуладзе, К. Юнг та інші.

Актуальність дослідження вказаної проблеми підтверджується й висновками Дзьобаня О.П. та Пилипчука В.Г. про те, що ми, наша свідомість і підсвідомість знаходяться під безперервним впливом усе зростаючих інформаційних потоків, наші бажання є постійними об’єктами маніпуляції, свобода нашої волі перебуває під загрозою, а небачена раніше діяльність з маніпуляції суспільною свідомістю змінила зовнішність світу і торкнулася практично всього людства [1].

**Метою статті** є теоретичне обґрунтування особливостей маніпулятивного впливу на масову політичну свідомість з урахування ментальних характеристик суб'єктів впливу для подальшого опрацювання пропозицій щодо врегулювання відповідних суспільних відносин.

**Виклад основного матеріалу.** Як свідчить аналіз, до масової політичної свідомості прийнято відносити настрої, уявлення і думки населення, вивчення динаміки яких дозволяє моделювати та здійснювати впливи на масовий суб'єкт. Масовий суб'єкт, як носій масової політичної свідомості, сприймає політичну дійсність через призму політичної культури і наявних стереотипів (традицій, політичних цінностей, норм політичної поведінки, особливостей сприйняття тощо), а також характеризується наявністю спільної масової політичної думки і схильністю до формування масових рухів. Суб'єктами масової свідомості дослідники вважають великі групи людей, певні соціальні групи, основну частину населення та суспільство в цілому [2].

Формування політичної свідомості сучасного українського суспільства визначається специфічними рисами національного характеру і ментальності та особливостями процесу трансформації в пострадянських країнах, що зумовлює її суперечливий характер.

Дослідниками зазначається регіональна специфіка рис політичної свідомості. Так, для мешканців східноукраїнських земель, за наявними оцінками, притаманні догматизм, соціальна замріяність поряд із радикалізмом у вирішенні політичних питань, а для мешканців західноукраїнських – раціоналізм, індивідуалізм, схильність до самостійного вирішення питань. Однак ці відмінності містяться всередині єдності, тому спільні риси для обох сегментів такі: скептично-відчужене ставлення до влади, ситуативне, здебільшого формальне сприйняття масовою свідомістю політичних процесів тощо [3].

Соціальні психологи, які вивчають масову політичну свідомість, зокрема Ю. Замошкін, Г. Почепцов, М. Фролова, О. Шестопап прагнуть поєднати розгляд суспільного змісту цього феномену з аналізом індивідуальних та групових механізмів його функціонування.

Кожне суспільство, з ракурсу соціальної психології, можна трактувати як велику групу, а отже, відслідковувати психологічні групові закономірності. Згідно з логікою функціонування “групового мислення” група може функціонувати як одне ціле, хоча її члени можуть і не усвідомлювати цього.

Суспільство, як суб'єкт масової політичної свідомості, може переважно функціонувати на більш раціональному рівні, на рівні “робочої групи” (за теорією В. Біона), яка здатна раціонально вирішувати прагматичні завдання, визначати стратегічні й тактичні цілі, а також справлятися з розчаруваннями, які виникають на шляху їх реалізації [4; 5]

До речі, цей фактор є досить цікавим з погляду конституційно-правових змін в частині децентралізації державного управління в Україні, що потребує окремого розгляду. Проте вказана позиція не завжди характеризує суб'єктів масової політичної свідомості та є “не зручною” при спробах маніпулятивного впливу.

Натомість регресивні групи, що знаходяться у так званих базових позиціях, при досягненні бажаних цілей керуються виключно своїми почуттями, функціонують на ірраціональному рівні, демонструють містичний спосіб мислення та вразливі до маніпулятивних впливів. Згідно з термінологією В. Біона можна виділити такі базові позиції, що характеризують масову політичну свідомість вказаних регресивних груп: 1) позиція “боротьби і втечі”, 2) позиція “залежності” або позиція “надії на месію”.

Розглянемо зазначене більш предметно. У разі, коли масова політична свідомість функціонує за логікою базової позиції “боротьби і втечі”, таке суспільство “шукає ворогів” всередині і розколюється, або “знаходить ворогів” зовні та інтегрується проти

спільного ворога. При цьому, реальний стан речей не аналізується, а суспільство перестає працювати над досягненням реалістичних цілей. Нині, як свідчить аналіз, ця позиція досить активно впроваджується в політичну свідомість російського суспільства.

“Синдром ворога”, як одна із деформацій масової політичної свідомості, має в своїй основі низку причин. Так, за часів сталінщини мільйони людей були втягнуті у пошуки і знищення “ворогів народу”, а коли не було ворогів реальних, то їх штучно створювали. Поряд з цим, згідно з історією права, формувалося належне “правове поле” для забезпечення реалізації цієї позиції. На ґрунті такого буття, насамперед, в умовах авторитарності, виникають соціальні групи, яким це потрібно, а сама ідея розщеплення працює, як маніпулятивний механізм.

За нашими оцінками, в сучасних умовах частина українського суспільства також перебуває в позиції “боротьби і втечі” і може залишатися там багато років, якщо не припинити з метою маніпуляції загострювати увагу на питаннях, які різнять українців, котрі проживають у різних регіонах або мають різний історичний досвід. Більше того, ця позиція може бути вигідною для всіх, хто має намір чи вдається до маніпулювання свідомістю громадян, а тому потребує відповідного правового обмеження.

Позиція “залежність” передбачає, що суспільство, як суб’єкт масової політичної свідомості, шукає і знаходить об’єкт, на якого повністю покладається – “*він нас захистить, про нас подбає*”. Причому, цей “захисник” може бути як *внутрішній* (влада загалом чи національний лідер), або *зовнішній* (наприклад, ЄС чи США). На такого суспільного лідера група (суспільство) проектує свої потреби в захисті, піклуванні, безпеці. Натомість такому лідеру делегується право одноосібного здійснення влади (класичний обмін свободи на безпеку). Ця потреба перекласти відповідальність на ілюзорного “захисника”, робить людей вразливими до маніпуляцій, що створюють ілюзію задоволення цієї потреби.

Хоча маніпуляцію свідомістю і не відносять до класичних форм інформаційного насильства, але вона створює реальні передумови до цього і фактично порушує права людини в частині обмеження свободи вибору, отримання повної та об’єктивної інформації.

Деякі сучасні дослідники звертають увагу на те, що вказаним маніпулятивним проявам можна і необхідно чинити опір. У контексті зазначеного цікавими є оцінки, що самою природою у сферу свідомого і несвідомого людини закладено унікальні можливості щодо сприйняття, вироблення, синтезу, аналізу та використання інформації, а також механізми й запобіжники протидії сучасним інформаційним засобам ураження. Ці природні можливості людини можуть бути активовані свідомо чи несвідомо самою людиною або соціальним середовищем, у якому вона перебуває. І саме на злам вказаних запобіжників або на їх блокування спрямовуються негативні інформаційно-психологічні впливи, у тому числі технології зомбування, нейролінгвістичного програмування людини тощо [5].

Саме тому, на наш погляд, якщо людина буде здатна вирізняти ті чи інші негативні інформаційні впливи і захищати свою духовну сутність, вона ніколи не стане жертвою маніпуляції.

Нині ми дійсно живемо у важливий час еволюції людства. Зміни відбуваються настільки швидко, що стає дедалі важче їх відстежувати. Ми припускаємо, що у найближчі десятиліття може суттєво змінитися і сама людина. Водночас, слухними є оцінки, що при зміні сприйняття світу і людини, як правило, залишаються релікти – звичаї та образи з минулого. Вони формуються в колективній пам’яті народу поряд з генетичною пам’яттю, яка може закріплювати давні стереотипи поведінкових моделей на рівні інстинктів [6].

Англійський біолог-еволюціоніст Річард Докінз [7] запропонував ідею про мему, які несуть культурну інформацію і на манер генів передаються у спадок. Однак, коли ми будемо піддані такій перспективі, більша частина нашої свідомості може використовуватися як система реплікації мемів та “вірусів” свідомості, якими людина може бути штучно “заражена” ще на початку свого існування.

Цілком зрозумілим є те, що для цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість потрібно зруйнувати цілісність мислення та маніпулювати емоціями натовпу. І чим сильніша ця маніпуляція, тим слабкішими стають внутрішні й духовні зв'язки, тим невротичнішим є мислення індивіда, здоровий глузд відступає на задній план та зростає сприйнятливості свідомості до маніпуляції [8].

Ця досить потужна технологія з імплантації у свідомість мас “потрібних” ідей також може призводити до нівелювання різниці між різними суспільними системами, зокрема, тоталітаризмом і демократією. Так, за оцінками О. Цуладзе, демократія обмежує свободу індивідуума нітрохи не в меншій мірі ніж відвертий тоталітаризм, оскільки жертва майстерної маніпуляції так само втрачає можливість вільного вибору. Тільки все подається у більш гуманному аспекті [9]. Вказані висновки мають певні дискусійні аспекти, але слід враховувати загрози, які можуть створювати зазначені технології маніпуляції.

Як свідчить новітня історія, в нашій країні тривалий час певними політичними силами, у тому числі із-за кордону, поширювалася вкрай небезпечна маніпулятивна технологія “розколу України”, в основу якого було покладено сценарій віртуального (штучного) розколу держави на дві різні частини “Схід” і “Захід”, які мали очолювати представники різних політичних сил. Наслідки застосування цієї технології вже засвідчені подіями останніх років і є досить небезпечними для суспільства й держави, а тому мають отримати належну політичну і правову оцінку.

Як відомо, великі маси людей ніколи не вражаються логікою, а переважно чуттєвими образами. І те, що називається громадською думкою, скоріше за все є громадським почуттям. Тому принципово важливою складовою маніпуляції масовою свідомістю є попереднє розгойдування емоційної сфери людей [10], що активно використовується різними політичними силами та створює реальні загрози безпеці людини, суспільства і держави.

Враховуючи сучасні тенденції зовнішньої і внутрішньої політики, а також емоційно-психологічні аспекти розвитку суспільства, ми можемо припустити, що у найближчі роки мають відбутися значні трансформації суспільної політичної свідомості та поступове “одужання” демократії, як поняття того, що будь-хто, хто має свою думку, може відстоювати її цивілізованим шляхом. Зараз є всі передумови для створення ефективного громадського контролю над усіма гілками влади, в основу якого може бути покладено багатополарність думок. Нині перед Україною постало дійсно історичне за змістом завдання: на основі ідей свободи і загальнолюдських цінностей розробити нову національну ідеологію та впровадити її у свідомість мас.

Сучасна духовна ситуація в Україні дійсно вимагає нового осмислення проблеми свободи. Розглядаючи досвід становлення правової держави і формування правосвідомості громадян у провідних країнах Заходу варто констатувати, що саме боротьба з патерналізмом за непідпорядкування і формальну рівність в кінцевому рахунку призвела до реалізації низки прав людини і громадянина, зокрема: боротьба проти церковного патерналізму – до свободи віросповідання і свободи совісті; проти політичного патерналізму – до створення громадянського суспільства та можливості реалізації соціальних, політичних та інших прав. Українське суспільство вже стало на

шлях звільнення від тоталітарної свідомості, формування нової політичної і правової культури, але ці процеси ще не стали незворотніми. А за умов нестабільності політичної системи, спроби маніпуляції масовою політичною свідомістю ще можуть набувати поширення.

Не випадково нині поряд з критикою маніпулятивних прийомів, що застосовувались на місцевих виборах, лунають вимоги конституційної реформи в Україні, яка має підвищити відповідальність влади перед суспільством та сприяти демократизації політичної системи країни. Слушною є думка, що маніпуляція – це технологія, яка потрібна для зміни поведінкових моделей людей та їх світогляду і застосовується відповідно в чийсь інтересах [11]. Тому завжди необхідно враховувати, хто і з якою метою використовує вказані інформаційно-психологічні технології.

В умовах конкурентної боротьби, яка є головною причиною застосування маніпуляції, варто користуватися тими методами, які можуть правомірно застосовуватися в конкретному середовищі. Говорити правду – це технологія, маніпулювати свідомістю людей – також технологія, але яка з них переможе – залежить від готовності й усвідомлення масами того, що зникнуть інструменти маніпуляції лише тоді, коли на них не буде попиту.

Де є претензії на національне водійство, насамперед, неспроможних на це людей, там зазвичай починається пряма маніпуляція масовою свідомістю. Протистояти цьому маніпулюванню допоможе формування нового прошарку органічних інтелектуалів, які поважають національні цінності, принципи соціальної справедливості та моральні норми. Саме така спільність може скласти конкуренцію “креативному” класу, який живе на інформаційну ренту і намагається формувати неправдиву свідомість більшості.

Заслужують на увагу оцінки Н. Паніної, що маніпуляція стає соціальним явищем, яке набуває величезних масштабів, поширюючись зі сфери політики на сферу масової свідомості, проникаючи в технологію організації виборів і проведення виборчих кампаній, деформуючи поле масової комунікації, загрожує демократії і перспективі економічного розвитку держави. Зокрема, торкаючись проблеми становлення демократії в Україні, однією з основних характеристик вітчизняної виборчої системи вона назвала її “маніпулятивно-містифікаційний” вектор. Цікавими видаються й висновки, що засоби психологічного впливу в політичному процесі неминуче будуть удосконалюватися і розвиватися з дедалі більшим прискоренням [12]. З одного боку, це необхідно будь-якому політичному режиму, як умова його відносно стабільного існування, з іншого – диктується бурхливим науково-технічним прогресом, коли виникають нові форми контролю за особистістю та її свідомістю.

### **Висновки.**

Загалом, розгляд піднятих питань маніпулювання масовою політичною свідомістю можемо підсумувати наступним чином:

1) українське суспільство, як суб’єкт масової політичної свідомості, демонструє готовність послідовно функціонувати на рівні логіки “робочої групи”, а не на рівнях архаїчних, регресивних та ірраціональних позицій “боротьби і втечі” або “залежності” (“надії на месію”), що значною мірою унеможливує маніпулятивні впливи;

2) позиція “робочої групи” дає можливість українському суспільству раціонально вирішувати прагматичні завдання, визначати стратегічні й тактичні цілі та справлятися з розчаруваннями, які виникають на шляху їх реалізації, що сприятиме впровадженню конституційних змін в частині децентралізації державної влади в Україні;

3) подальший розвиток громадянського суспільства потребує оновлення політичної системи, звільнення її від догматизму, ілюзорних та утопічних уявлень, запровадження сучасної концепції соціальної правової держави, а також розробки політико-правових механізмів запобігання можливим маніпуляціям масовою політичною свідомістю на шкоду людині, суспільству і державі.

### Використана література

1. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Інформаційне насильство та безпека : світоглядно-правові аспекти : монографія ; за заг. ред. проф. В.Г. Пилипчука. – Харків : Майдан, 2011. – С. 220.
2. Краснокутський О.В. Політична свідомість як утворююча складова процесу формування ідеології державотворення // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 52. – С. 227-240.
3. Руденко Ю.Ю. Суб'єкт політичної свідомості : проблема формування // Держава і право. – 2002. – № 17. – С. 501-507.
4. – Режим доступу : <http://gruzdoff.ru/wiki/Бион,Уилфред>
5. Пилипчук В.Г. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 17.
6. Броді Річард. Психічні віруси. – К., 2002.
7. Докінз Річард. Егоїстичний ген. – М., 1976.
8. Кара-Мурза С. Маніпуляція свідомістю. – М., 2000.
9. Цуладзе О. Політичні маніпуляції або підкорення натовпу. – М., 2005.
10. Лебон Г. Психологія народів і мас. – СПб. : Гарант, 1996.
11. Доценко Е.Л. Психологія маніпуляції : феномени, механізми і захист. – М.: Черо, 1997.
12. Паніна Н. Структура факторів політичного успіху, як показник політичної спрямованості розвитку електронної системи // Соціологія, теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 39-62.
13. Брижко В.М. Маніпулювання свідомістю людини у проблемі упорядкування інформаційних відносин // Правова інформатика. – 2015. – № 1(45). – С. 19-33.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~


УДК 002.6:366.63

ГОЛОВКО О.М., кафедра кримінального права та правосуддя Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського НТУ, аспірант НДІП НАПрН України

ІНФОРМАЦІЙНА ВІКТИМІЗАЦІЯ У МЕДІА-ПРОСТОРИ

***Анотація.** Про маніпулювання суспільною свідомістю та інформаційно-психологічний вплив і насилля (віктимізацію) у соціальному середовищі завдяки засобам мас-медіа. Визначаються напрями запобігання та протистояння зазначеним негативним явищам у суспільстві шляхом тісної співпраці державного та громадського секторів. Запропоновано шляхи попередження і профілактики інформаційної віктимізації.*

***Ключові слова:** інформаційно-психологічний вплив, віктимізація, медіа-аддикції.*

***Аннотація.** О манипулировании общественным сознанием и информационно-психологическом влиянии и насилии (виктимизации) в социальной среде благодаря средствам масс-медиа. Определяются направления предотвращения и противостояния отмеченным негативным явлениям в обществе путем тесного сотрудничества государственного и общественного секторов. Предложены пути предупреждения и профилактики информационного виктимизации.*

***Ключевые слова:** информационно-психологическое воздействие, виктимизация, медиа-аддикции.*

***Summary.** About manipulation by public consciousness, as well as information and psychological influencing and violence (victimization) in a social environment due to means of mass-media. Directions of prevention and counteraction to the noted negative phenomena in society by close collaboration of state and public sectors are determined. The ways of prevention and prophylaxis of information victimization are offered.*

***Keywords:** information and psychological influence, victimization, media addiction.*

Постановка проблеми. В Україні з моменту її незалежності відбувалася постійна експансія національного інформаційного простору, яка в останні декілька років набула колосальних масштабів, віктимізуючи населення та спричинюючи різного роду девіації у його поведінці. Особливо типовими явищами вітчизняного медіа-простору останнім часом стали дезінформація та пропаганда. Антагонізм і незнання того, як перевірити правдивість повідомлень з джерел власного медіа-поля, є основними факторами, котрі спричинюють інформаційну віктимізацію. Окрім цього, щоденна потреба людини у медіа-повідомленнях, яка викликається надмірним емоційним забарвленням та розважальним характером, спричинює формування якісно нового виду залежності – медіа-залежності або медіа-аддикцій. Нажаль, проблема формування потенційної віктимності у медіа-просторі завдяки застосуванню психологічних прийомів маніпуляції свідомістю людини через використання різних засобів масової інформації (далі – ЗМІ), зокрема, телекомунікаційних засобів, до сьогодні залишалася поза увагою вітчизняної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми віктимології та її латентний характер розглядалися в ряді наукових праць Тулякова В.А., Бутиріної О.М., Джужи О.М., Моїсеєва Є.М., Ривмана Д.В., а питання медіа-впливу досліджували Брайант Д. та Томпсон С. На етапі формування інформаційного суспільства з’являються нові типи жертви, а явище віктимізації спричинюється, окрім вже відомих чинників, ще й інформаційно-психологічними впливами.

Метою статті є визначення напрямів запобігання та шляхів попередження і профілактики віктимізації у медіа-просторі.

Виклад основного змісту матеріалу. Спочатку з'ясуємо, що слід розуміти під терміном “медіа-простір”. Представники соціології, зокрема П. Бурдьє зазначають, що медіа-простір трактується як сукупність засобів соціальної комунікації, які впливають на громадську свідомість [1, с. 239]. Традиційно до медіа-простору відносять телебачення, радіо та друковані джерела інформації. Однак зараз мова йде про включення до цього списку так званих “нових медіа”, до яких, зокрема, відносять Інтернет-платформи, блоги, мікроблоги, Інтернет-видання та соціальні мережі. Цей різновид медіа ще називають конвергентним, тобто подібним за своїми ознаками до традиційних медіа, але з можливістю миттєвої зворотної реакції аудиторії глядачів. Доцільність нових ЗМІ була доведена, зокрема, під час подій на Євромайдані. Зазначається, що соціальні мережі та нові медіа – перша та одна із найважливіших технологій у процесі організації та комунікації “Євромайдану” [2, с. 114]. Виходячи з вищевказаного, до засобів соціальної комунікації можна віднести телебачення, радіо, друковані джерела інформації та “нові медіа”. Медіапростір виступає носієм та посередником з передачі інформації, яка потенційно чи реально віктимізує населення шляхом використання психологічних прийомів передачі та “потрібного” медійнику сприйняття інформації. Таким чином, мас-медіа це лише засіб, завдяки якому інформаційна віктимізація набуває масового характеру.

Інформація, яка поширюється у медіа-просторі, може бути недостовірною, або завуальованою. Саме тому існує перманентна загроза негативного інформаційного впливу на суспільство, що, в свою чергу, може викликати негативні настрої, поширення девіантної поведінки людини та віктимізацію суспільства. Такий деструктивний інформаційний вплив може ставати причиною мітингів і масових заворушень. Зазначені фактори суттєво впливають на політичну ситуацію та стають поштовхом до безладу та анархії в країні.

Загалом, “віктимність” – це складне масове соціально-психологічне явище, виражене в кількості жертв, які зазвичай спричиняють серйозну соціальну проблему [3, с. 5]. Як зазначає Рівман Д.В., віктимністю є і певне негативне соціальне явище і уразлива поведінка конкретної особи [4]. Так, якщо говорити про інформаційно-віктимізованих осіб, то фактично вони зазнають психологічного насилля. “Віктимізація” – це процес перетворення особи чи групи осіб на реальну жертву, а також результат такого процесу; “віктимізувати” – означає перетворити когось на жертву злочину. “Віктимна ситуація” – життєва ситуація, що зумовлена певними характеристиками особи чи поведінкою потенційної жертви, коли виникає реальна можливість заподіяння їй шкоди [3, с. 6]. “Віктимологічна профілактика” – це система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, що формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину [5, с. 111].

Наслідком інформаційної віктимізації є формування ряду негативних соціальних патернів, таких як сприйняття інформації на емоційному, а не на раціональному та критичному рівні, недовіра до влади, виховування ненависті до контрагента та відсутність відчуття безпеки у державі. Так, відповідно до дослідження проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 10 вересня 2014 р., переважна більшість (79,6 %) громадян України вважали, що існує загроза зовнішньої збройної агресії проти України; найчастіше загроза відчувається з боку Росії (76,3 %).

Той факт, що медіа-вплив звертається до емоційного, а не до раціонального світосприйняття, створює значні перепони для дослідження цього явища. Ще більше ситуація з аналізом інформаційної віктимізації ускладнюється внаслідок латентної віктимності даного явища, оскільки його наслідки можливо передбачити тільки на етапі, коли процес віктимізації вже безпосередньо діє на своїх жертв.

Можна припустити, що інформаційна віктимізація в нашій країні набула масового характеру саме з причин частого перегляду надмірно емоційних новин, передач та кінострічок, що схиляють людину скоріше до чуттєвого, аніж раціонального пізнання дійсності. Як вважав Л.І. Петражицький, емоції є генетичною основою нашої психіки. Воля, почуття, інтелект – це продукти еволюції емоцій. Завдяки взаємодії індивідів утворюється новий ефект – групова, “народна психіка” з її “нормами – законами”, які й визначають мотивацію [6].

На сьогодні виділяють такі загрози в інформаційно-комунікаційній сфері:

- “прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії, комп’ютерна злочинність та комп’ютерний тероризм;
- розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації” [7, с. 45].

Зокрема, зафіксовано, що в соцмережі Facebook можна побачити цілі групи людей, які свідомо поширюють панічні настрої та неправдиві відомості, що мають на меті створити образ “непереможної російської армії”. Їх повідомлення в новинах передруковували і Інтернет-ЗМІ, а подекуди – і більш традиційні ЗМІ [8].

Вивчаючи різноманітність особистих і поведінкових характеристик жертв-девіантів, віктимологія також пізнає характеристики індивідуальної та масової форм вияву девіантності, пов’язаної зі злочином і злочинністю “одним ланцюгом” [9, с. 24]. Яскравим показником цього є не тільки створення жертвою умов, що провокують чи стимулюють особу злочинця до скоєння злочину, але й перетворення реалізованої жертви на потенційного злочинця. Зокрема, організації у Великій Британії, які оцінюють рівень віктимізації населення, встановили, що половина з тих, хто вчиняв злочини, свого часу були їх жертвами [10]. Окрім цього, не варто виключати таке явище як “медіа-насильство” та вплив екранізованого насилля на свідомість чи навіть підсвідомість реципієнта, про що, зокрема, говорять і Д. Брайант та С. Томпсон [11].

Для деталізації того як потенційні жертви створюють сприятливі умови для скоєння посягання особою злочинця, з’ясуємо мотивацію віктимізованого. За даним критерієм Бутиріна О.М. виділяє наступні жертви злочинів:

- імпульсивна жертва, що характеризується підсвідомим почуттям страху, загальмованістю реакцій та раціонального мислення на напади зловмисника (феномен Авеля);
- жертва з утилітарно-ситуативною активністю. Добровільні потерпілі. Рецидивні, “застрягаючі” жертви, які через свою діяльність, статус, необачність в ситуаціях, що потребують уваги та концентрації, опиняються у небезпеці;
- установча жертва. Агресивна жертва, “ходяча бомба”, істероїд, що викликає нападника провокуючою поведінкою на агресивні дії;

- раціональна жертва. Жертва-провокатор, що сама створює ситуацію здійснення злочину і сама потрапляє в цю пастку;

- жертва з ретристською активністю. Пасивний провокатор, який всіма своїми зовнішніми показниками, стилем життя, підвищеною доступністю та тривожністю підштовхує злодіїв до скоєння злочинів [12].

Виходячи з вказаної класифікації, можна виділити активних (установча жертва, раціональна жертва) та пасивних (імпульсивна жертва, жертва з утилітарно-ситуативною активністю, жертва з ретристською активністю) віктимізованих осіб. Щодо осіб пасивних, то вони ніби теж вчиняють певні дії, що провокують формування віктимної ситуації, але в більшості випадків це здійснюється як копіювання моделі поведінки, аніж продукування власної.

Аналізуючи цю класифікацію в контексті інформаційної віктимізації, що створює потенційних жертв, зазначимо: активні жертви – це такі особи, які, абсорбуючи інформацію з будь-якого медіа джерела, не перевіряють отриману інформацію та поширюють її далі шляхом надмірно експресивних дискусій зі своїм оточенням – у родинному колі, з друзями, на роботі, по телефону. При цьому в останньому випадку дискусія може бути почута сторонніми особами, тоді інформаційно-віктимізований фактично є раціональною жертвою, яка не усвідомлено створює небезпечну для себе ситуацію.

Оцінюючи інформаційну віктимізацію на прикладах пасивної жертви зазначимо, що окремого аналізу потребує особа, котра має певну залежність. Так, існує думка, що ЗМІ є засобом поширення психонаркотиків (інформаційно-психологічних повідомлень), що мають наслідком масову маніпуляцію свідомістю [13].

В контексті даної статті розглянемо інформаційну віктимізацію медіа-аддиктивної (або медіа-залежності особи). На сьогодні існує сформована теорія про модель медіа залежності, яка передбачає, що в сучасному соціумі залежність індивіда від ЗМІ безперервно зростає, її рівень пов'язаний із стабільністю чи нестабільністю в суспільстві та ступенем соціальної важливості, яка надається мас-медіа як джерелу інформації. Так, в критичних ситуаціях (наприклад, вибори в Україні 2004 р., період “Помаранчевої революції”, Євромайдан 2014 р., проміжні вибори народних депутатів України у 205 окрузі 2015 р. тощо) люди звертаються до мас-медіа як до єдиного джерела відомостей і виявляються беззахисними перед їхнім впливом. Рівень залежності індивідів від ЗМІ та інтенсивність медіа впливу тісно пов'язані з нестабільністю суспільства і ступенем соціальної важливості, яка надається мас-медіа як джерелу інформації [11; 14].

Зазначимо, що віктимізація особливо ефективно реалізується щодо суб'єктів, які мають певні аддикції, оскільки психіка такої особи особливо вразлива. Інформаційна віктимізація тісно пов'язана з медіа-аддикціями, які виникають у зв'язку з переглядом одних і тих самих медійних джерел, тобто сприйняття інформаційних повідомлень виключно одного каналу, блогу, спільноти в соціальній мережі тощо. Томпсон С. з цього приводу доречно зазначає, що користувачі активно вибирають телепередачі та інші носії медіа-інформації для задоволення своїх індивідуальних потреб [11, с. 155].

Таким чином, в кожній особі є суб'єктивне медіа-поле, яким вона регулярно користується. Якщо це поле тривалий час не змінюється, то запевнити особу в тому, що її носії медіа-інформації не завжди є об'єктивними досить складно. Більше того, особа настільки звикає до манери та способу подачі інформації з конкретних носіїв, що повідомлення з інших медіа ресурсів можуть викликати навіть стресову ситуацію, результатом чого є надмірна й, на перший погляд, безпідставна агресія. У випадку, коли

особа систематично сприймає інформацію з тих медіа джерел, які пропагують “мову ворожнечі” щодо певної групи людей, вона стає інформаційно-віктимізованою та буде свої міркування, базуючись не на фактах та своєму досвіді (раціональне світосприйняття), а на надмірно емоційних інформаційних повідомленнях свого медіа-поля (чуттєве світосприйняття), коли залежність від нього настільки зростає, що питання про правдивість і толерантність таких повідомлень навіть не постає. Поведінка такої особи є яскравим прикладом жертви з ретристською активністю.

Так, можна провести аналогію між жертвами деструктивних культур та жертвами деструктивних інформаційно-психологічних впливів. В обох випадках внаслідок впливу на свідомість потенційної жертви відбувається інтроєкція, тобто унеможливлення нею мислити власними категоріями, оскільки вони підміняються категоріями культури, ідеї, що власне характерне для пропаганди. Наприклад, в саєнтології (американському деструктивному культурі, що поширився й на територію Європи) зазначається: “головне в не тому, що саєнтологія проти психіатрії та медицини, а в тому, що вона намагається зганьбити своїх конкурентів. Саєнтологія використовує свою внутрішню систему інформації, щоб звинуватити найефективніших критиків у тому, що ті діють як члени деструктивних культур” [13]. Ця теза чи не найкраще констатує дестабілізуючий вплив деяких мас-медіа.

Зазначимо, що М. Вобер і Б. Гантер (Wober&Гюнтер, 1982) виявили, що особливості світосприйняття глядача мають відношення скоріше до характеру програм, ніж до часу, проведеного перед екраном [11, с. 205]. Тобто інформаційна віктимізація по своїй суті залежить від манери та характеру подачі інформації та може виникати у людей, які не є медіа-залежними. Однак, акцент робиться саме на особах з медіа-аддикціями тому, що вони по суті є групою ризику, сприятливим підґрунтям для поширення інформаційної віктимізації в соціумі, внаслідок того, що вони систематично піддаються інформаційно-психологічному впливу з боку обраних ними ж медіа-джерел.

Висновки.

Виходячи з вищезазначеного, одним із першочергових напрямів у сфері попередження формування індивідуальних та масових медіа-аддикцій є проведення систематичних соціологічних опитувань щодо встановлення рівня інформаційної віктимізації населення в Україні.

Так, згідно п. 4 Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України від 13 серпня 2014 р. № 341 одним із його завдань є участь у формуванні єдиного інформаційного простору та сприянні розвитку інформаційного суспільства, а також взаємодія з інститутами громадянського суспільства. З огляду на дані норми Держкомтелерадіо має компетенцію для реалізації діяльності з проведення соціологічних опитувань щодо встановлення рівня інформаційної віктимізації населення в Україні. Зазначимо, що такий пілотний проект має бути реалізований на базі науково-дослідної установи, яка зі свого боку підготує методологічну базу. При цьому представники громадського сектору (об’єднання громадян), який останнім часом активно розвивається в Україні, можуть надати численні людські ресурси в якості волонтерів. Таким чином, співпраця представників державного та громадського секторів фактично буде синтезом зусиль та індикатором ефективності такої співпраці, а також поглибить взаємну довіру.

Паралельно з опитуваннями доцільним буде надання респондентам інформаційної продукції з приводу впливу мас-медіа на свідомість та навіть психіку людини, а також практичні інструменти того як протистояти таким впливам або надання інформації про

те, де таку інформацію можна знайти і з якими спеціалістами спілкуватися з даного питання. Це дозволить встановити та в подальшому знизити рівень латентності інформаційно-віктимізованих осіб, з'ясувати їхні мотиви та отримати емпіричні дані щодо наявності медіа аддикцій та їх вплив на масову свідомість населення.

Метою опитування, в першу чергу, є встановлення масштабів латентності інформаційної віктимізації та медіа-залежності населення для подальшої розробки рекомендацій та наукових досліджень щодо боротьби з даним явищем. Доцільність такого підходу доводить інший, вже реалізований проект 2012 р. з приводу встановлення загальних обсягів латентної віктимності в Україні, що здійснювався за підтримки програми “Верховенство права” Міжнародного фонду “Відродження”.

Оскільки запропонований напрям є новим, то виникає потреба у значному фінансуванні даного проекту. Попереджуючи це питання зазначимо, що в умовах жорсткої інформаційної експансії українським неурядовим організаціям (NGO) істотну матеріально-технічну допомогу надають міжнародні фонди та організації. Найбільш яскравими прикладами цього є “Програма медіа-грамотності для громадян”, яка реалізується за підтримки Міністерства закордонних справ та міжнародної торгівлі Канади (DFATDCanada), у партнерстві трьох організацій: Академія української преси, IREX та StopFake. Таких проектів, що стосується медіа-освіти та медіа-грамотності на сьогодні існує декілька. Доречним є підтримка державою вказаних напрямів з метою їх координації. Таким чином, співпраця державних органів, українських та міжнародних неурядових організацій сприятиме збалансованому розподілу ресурсів та розробці практичних рекомендацій у цій сфері. До того ж такі дії в сьогоденній інформаційно-політичній ситуації в Україні є ідеальним базисом для впровадження дисципліни “Медіаосвіта та медіа грамотність” в школах та вищих навчальних закладах переважно гуманітарного спрямування як дієвий засіб боротьби з інформаційно-психологічним впливом на населення в контексті інформаційно-психологічного протидіювання.

Використана література

1. Грицай С.В. Визначення поняття “медіа-простір” з позицій міждисциплінарного підходу // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць. – Харківська державна академія культури ; за заг. ред. В.М. Шейка. – Х.: ХДАК, 2012. – Вип. 36. – С. 235-243.
2. Дроздик Л. А. Євромайдан : технології інформаційного впливу : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [“Критерії діагностики та методики розрахунку впливу медіа”] : – К. : Інститут журналістики, 2014. – С. 114-116.
3. Джужа О.М. Місце віктимологічного вчення у кримінологічній науці // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2(2). – С. 3-10.
4. Ривман Д.В. Кримінальна віктимологія. – Режим доступу : <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/33065/ogl.shtml>
5. Моїсєєв Є. М., Джужа О.М. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. ; за заг. ред. проф. О.М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
6. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%98%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%84%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
7. Присяжнюк М.М. Інформаційна безпека України в сучасних умовах // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – (Військово-спеціальні науки). – 2013. – Вип. 30. – С. 42-46.

8. Щодо інформаційно-психологічної складової агресії Російської Федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року). Аналітична записка. – Режим доступу : [//www.niss.gov.ua/articles/1476](http://www.niss.gov.ua/articles/1476)

9. Туляков В.А. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы / В.А. Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. – 331 с.

10. Youngpeopleandcrime : findingsfromthe 2006 Offending, CrimeandJusticeSurvey // Home Office Statistical Bulletin. – London, 2008. – № 08/09. – P. 2.

11. Брайант Д., Томпсон С. Основы воздействия СМИ ; [пер. с англ.] – М. : Издательский дом “Вильяме”, 2004. – 432 с.

12. Бутиріна О.М.Віктимологія як проблема психологічного аналізу. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/195>

13. Информационные методы применения психонаркотиков сектой Саентологии. – Режим доступу : http://theme.orthodoxy.ru/scientology/scientologers_013.html

14. Модель медіа-залежності. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

Рецензент: Фурашев ВМ., кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 343.326:004

**ІРХА Ю.Б.**, науковий консультант судді Конституційного Суду України**ВИКОРИСТАННЯ ЕКСТРЕМІСТАМИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ:  
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ В УКРАЇНІ**

***Анотація.** У статті висвітлюються проблеми використання екстремістами мережі Інтернет для пропаганди своєї діяльності в Україні. Звертається увага на недосконалість національного правового регулювання інформаційної діяльності у віртуальному середовищі, що перешкоджає вчасному виявленню та нейтралізації екстремістських проявів. У результаті аналізу досвіду зарубіжних держав у цій сфері вироблено пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства, функціонування органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.*

***Ключові слова:** екстремізм, екстремістські матеріали, Інтернет, інформаційно-психологічний вплив, національна безпека.*

***Аннотация.** В статье освещаются проблемы использования экстремистами сети Интернет для пропаганды своей деятельности в Украине. Обращается внимание на несовершенство национального правового регулирования информационной деятельности в виртуальной среде, которое препятствует своевременному выявлению и нейтрализации экстремистских проявлений. В результате анализа опыта зарубежных государств в этой сфере выработаны предложения и рекомендации по усовершенствованию украинского законодательства, функционирования органов государственной власти и институтов гражданского общества.*

***Ключевые слова:** экстремизм, экстремистские материалы, Интернет, информационно-психологическое воздействие, национальная безопасность.*

***Summary.** The article deals with the problem of use of the Internet by extremists for propaganda of their activities in Ukraine. Attention is drawn to the insufficiency of national legal regulation of information activities in a virtual environment that prevents timely detection and neutralization of extremist activity. After analyzing the experience of foreign countries in this area, author made suggestions and recommendations for improving Ukrainian legislation, functioning of public authorities and civil society.*

***Keywords:** extremism, extremist material, the Internet, information and psychological impact, national security.*

**Постановка проблеми.** Еволюція соціуму завжди супроводжується як позитивними, так і негативними зрушеннями. Нові знання, уміння і технології відкривають численні додаткові можливості для забезпечення потреб індивідів, їх захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Водночас багато змін несе явну або приховану небезпеку, яку не всі здатні адекватно оцінити, а тим більше – вчасно виявити, відвернути або нейтралізувати.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття суттєво вплинув на життя людини, суспільства і держави. Завдяки новим способам обміну інформацією став простішим доступ до відомостей наукового, художнього, енциклопедичного, довідкового характеру тощо, зросли ступінь і якість поінформованості різних суб'єктів права, розширилися можливості для комунікації, реалізації та захисту прав і свобод, а також контролю за виконанням відповідних обов'язків. Крім того, деякі правовідносини набули нового змісту не тільки на національному, але й на міжнародному рівні.



Перехід до нової моделі соціальних відносин ознаменувався появою і ряду негативних явищ. Комп’ютерні технології та Інтернет надали фактично необмежені можливості й ресурси для вільного створення, розповсюдження і зберігання інформації деструктивного спрямування, вдосконалення форми і методів маніпулювання інформацією з метою неправомірного впливу на свідомість та поведінку як окремих громадян чи їх груп, так і соціуму в цілому. Інтернет став середовищем, за допомогою якого екстремісти, терористи, представники організованої злочинності здійснюють явний або, як правило, прихований обмін інформацією, грошовими коштами, зброєю, наркотиками та іншими забороненими товарами і послугами.

Не оминула названа проблема й Україну. У нашій державі інформаційна діяльність в Інтернеті не отримала належного нормативно-правового регулювання, тому екстремісти широко використовують віртуальне середовище у своїх цілях, чим завдають значної шкоди національним інтересам.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* Функціонування Інтернету та регулювання діяльності у цій мережі, використання її можливостей зі злочинною метою різними категоріями осіб, а також забезпечення інформаційної безпеки України є предметом багатьох досліджень. Ці питання розкриваються у працях, зокрема, О. Добржанської, В. Іванова, Р. Марутян, А. Новицького, В. Панченко, В. Петрика, Н. Савінової, Є. Скулиша, Д. Стровського, О. Присяжнюка, К. Шурупової, Н. Юдіна.

Фахівці визнають, що міжнародне і національне законодавство не встигають належно унормувати відносини, які виникають внаслідок стрімкого розвитку інформаційних технологій. Більше того, на нашу думку, чимало користувачів мережі Інтернет, здобуваючи вигоду з переваг інформаційного суспільства, не усвідомлює характеру та ступеня небезпек, які виникають через надто вільний обіг інформації у цій мережі. У той же час екстремісти й інші девіантні особи дуже швидко зорієнтувалися у ситуації, що склалася, і намагаються максимально ефективно використовувати віртуальний простір для своєї протиправної діяльності.

*Метою статті* є з’ясування основних способів та наслідків використання екстремістами мережі Інтернет за кордоном та в Україні, вироблення пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства у сфері протидії інформаційній діяльності екстремістів у віртуальному середовищі.

*Виклад основного матеріалу.* Інформаційна революція стала одним із ключових факторів утворення глобального інформаційного суспільства, яке О. Проскуріна розглядає як суспільство нового типу, що формується в результаті нової глобальної соціальної революції, основою якої є інтенсивний розвиток і конвергенція інформаційних і телекомунікаційних технологій; суспільство знання, у якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стають знання, отримані завдяки безперешкодному доступу до інформації, та вміння працювати з цією інформацією [1, с. 73]. Хоча в Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства визнано необхідність узгодження зусиль міжнародного співтовариства, спрямованих на створення безпечного і вільного від злочинності кіберпростору [2], однак дієвих універсальних, регіональних чи навіть національних демократичних “правил гри” для реалізації вказаного задуму досі не розроблено.

Глобалізаційні перетворення у поєднанні зі світовою фінансово-економічною кризою призвели до загострення значної кількості внутрішніх проблем у багатьох державах, наслідком чого стало розв’язання або активізація економічних, етнічних, культурних, політичних, релігійних та інших конфліктів між представниками різних соціальних груп. У багатьох випадках насильницькі способи й методи вирішення цих

конфліктів стали переважати існуючі демократичні стандарти узгодження розбіжностей і протиріч. У державах почали активно з’являтися екстремістські угруповання різного спрямування. При цьому саме Інтернет став первинним, а в окремих випадках і пріоритетним майданчиком для агітації та пропаганди екстремістських ідеологій, пошуку однодумців, посібників, спільників, спонсорів екстремізму, поширення паніки, страху, чуток у суспільстві, радикалізації населення, руйнування та дискредитації традиційних ціннісних засад, соціальних інститутів, делегітимізації органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

В Інтернеті створено велику кількість інформаційних ресурсів (сайтів), які не тільки розповсюджують матеріали екстремістського характеру, але й сприяють розвитку екстремізму. На думку фахівців, такі сайти умовно можна поділити на чотири основні групи: 1) сайти, які безпосередньо поширюють ідеї екстремізму, сепаратизму і тероризму; 2) інформаційні ресурси, що здійснюють інформаційну та фінансову підтримку представників міжнародних екстремістських та терористичних організацій; 3) сайти, що розпалюють ксенофобію на основі расової чи національної приналежності; 4) інформаційні ресурси довідкового характеру, які побічно закликають до протиправної діяльності [3].

Незважаючи на те, що Інтернет вільно використовується для розробки, передачі, отримання та зберігання інформації екстремістського характеру, органи державної влади не завжди мають правові можливості для перешкоджання екстремістській діяльності у віртуальному середовищі, а також для вчасного запобігання використанню Інтернету для планування та реалізації екстремістських проявів у реальному житті. Насамперед це зумовлено тим, що Інтернет є екстериторіальним утворенням. У багатьох державах Інтернет-контент, який вважається незаконним або шкідливим, надходить із джерел за межами їхньої територіальної юрисдикції. У зв’язку з цим виникають серйозні проблеми, адже те, що в одній державі законно, в іншій – заборонено або суттєво обмежено. Крім того, органи державної влади, як правило, не мають правових підстав для втручання у роботу сайтів, які розміщені на іноземних серверах, особливо у державах “другого” та “третього” світу.

Різноманіття політичних, культурних, моральних, релігійних цінностей та підходів до забезпечення національної безпеки створює умови за яких відсутність цензури, свобода слова та інформації, свобода віросповідання, свобода мирних зібрань і політичний плюралізм використовуються одними для побудови і зміцнення демократії та її інститутів, а іншими – для екстремістської чи терористичної діяльності, руйнування основ конституційного або суспільного ладу.

У світі не існує універсального, закріпленого у законодавстві визначення екстремізму, яке охоплювало б усі його прояви та давало б можливість органам державної влади певної країни звертатися до міжнародної спільноти по всебічну підтримку у протидії екстремістській діяльності на її території чи поза нею. Лише деякі форми екстремізму однозначно засуджуються світовим співтовариством. До них належать ті, що пов’язані зі скоєнням особливо тяжких злочинів, наприклад тероризм (бомбовий, ядерний) та його фінансування.

Звичайно поняття “екстремізм” визначається, виходячи з його сутності. У той же час інколи без спеціальної експертизи дуже важко чітко визначити правовий статус інформації, поширюваної як у друкованому, так і в електронному вигляді, адже не всі матеріали та висловлювання мають відвертий екстремістський, расистський, ксенофобський, дискримінаційний або антидержавний зміст. Існує безліч матеріалів, що містять начебто нейтральну інформацію, однак вона подається у спосіб, який спонукає до

розпалювання або підтримки незаконних протестних настроїв, міжгрупової ворожнечі, насильницьких дій щодо опонентів, дискредитації органів публічної влади тощо.

Головною особливістю поширення ідей екстремізму у віртуальному середовищі, зокрема у соціальних мережах, як зазначає І. Галицький, є можливість швидкого й оперативного контакту з багатомільйонною аудиторією без значних фінансових затрат та спеціальних засобів, що дозволяє екстремістам не лише пропагувати свої ідеї, але й організувати масові акції у реальному житті [4, с. 81].

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності наголошує, що екстремістська риторика все частіше переноситься до мережі Інтернет. Відповідний контент поширюється через спеціалізовані веб-сайти, віртуальні чати і форуми, Інтернет-журнали, соціальні мережі (Twitter і Facebook), відео- і файлообмінники (YouTube і Rapidshare). Екстремістська пропаганда охоплює широкий спектр завдань. Її цільову аудиторію становлять, з одного боку, потенційні та реальні прихильники екстремістів, а з іншого – їх жертви та супротивники. Окрім пропаганди, Інтернет активно використовується екстремістами для налагодження контактів, організації злочинів. Комунікації відбуваються з використанням спеціального програмного забезпечення, яке встановлює технологічні бар'єри для входу на відповідні платформи. Захищені паролями веб-сайти значно ускладнюють вчасне виявлення, відстеження та нейтралізацію правоохоронними органами протиправної діяльності екстремістів [5].

На значне зростання випадків використання екстремістами та терористами Інтернету в останні роки звертає увагу і Європейське поліцейське управління (Європол). Спеціалісти цього міждержавного правоохоронного органу виявили, наприклад, що прихильники джихаду у процесі використання у своїх цілях соціальних мереж демонструють глибоке розуміння принципів їх роботи. За допомогою вказаних ресурсів вони організують узгоджені кампанії щодо пошуків послідовників та пропаганди своєї діяльності. З метою протидії екстремістській діяльності в Європі з 1 липня 2015 року започатковано функціонування спеціального підрозділу – European Union Internet Referral Unit, який уповноважений на співпрацю з правоохоронними органами не лише держав – членів Європейського Союзу, але й інших держав, а також із приватним сектором. Головною функцією вказаного підрозділу є виявлення шкідливого онлайн-контенту, надання оперативної та стратегічної аналітичної допомоги державам-членам Європейського Союзу [6].

Під егідою Організації з безпеки та співробітництва в Європі в період з 21 вересня по 2 жовтня 2015 року у місті Варшаві (Республіка Польща) відбулася Нарада з розгляду виконання зобов'язань, присвячених людському виміру, на якій порушувалися, зокрема, питання щодо протидії екстремістській діяльності у Інтернеті. За результатами цієї наради встановлено, що Інтернет вніс революцію у саму природу соціального конфлікту, адже створено нові канали розповсюдження фундаменталістських та інших не толерантних ідеологій, які виправдовують насильство. Фахівці зазначили, що упродовж чотирьох місяців прихильники Ісламської держави використали більш ніж 46000 акаунтів у Twitter, при цьому кожного дня було зроблено близько 90000 “твітів” на підтримку відповідної екстремістської ідеології. Експерти також звернули увагу на значну Інтернет-активність правих екстремістів у Європі та російських екстремістських угруповань в Україні [7].

За даними Федерального відомства з охорони Конституції Німеччини протягом 2014 року екстремістські організації різного спрямування широко використовували можливості Інтернету для пропаганди у німецькій державі насильницьких ідеологій і розширення своєї соціальної бази. Ліві та праві екстремісти поширювали у соціальних

мережах та інших сегментах Інтернету музику, відеозаписи та текстові матеріали з метою мобілізації своїх прихильників, генерування правильної атмосфери на публічних заходах, ідеологічного обґрунтування своїх вчинків. Такі дії розглядаються як важливий фактор радикалізації суспільства та вербуванні громадян, збільшення потенціалу екстремістів. Сучасні комунікативні технології також використовуються терористами для публічного демонстрування своїх “досягнень”, причому воно здійснюється на досить високому професійному рівні [8].

На думку керівника Федерального відомства з охорони Конституції Німеччини Ганса-Георга Маасена, світова спільнота має виробити міжнародні правила для кібервійни. Він стверджує, що радикальна пропаганда дедалі частіше здійснюється шляхом надсилання користувачам індивідуальних повідомлень у соціальних мережах та за допомогою сервісів миттєвих повідомлень. Очільник названої спецслужби зауважив, що з використанням сервісів Twitter, WhatsApp тощо масштаби пропаганди джихадистів збільшилися і зміна цього тренду наразі не очікується. Він закликає Інтернет-провайдерів бути відповідальними у своїй роботі та налагоджувати довірчу співпрацю з правоохоронними органами з метою недопущення використання їхньої інфраструктури для розповсюдження екстремістських ідей [9].

В умовах проведення широкомасштабної антитерористичної операції на Сході України активна інформаційна діяльність екстремістських угруповань, у тому числі міжнародних, або екстремістів-одинаків у мережі Інтернет серйозно загрожує інформаційному суверенітету держави та інформаційно-психологічній безпеці індивідів, під якою розуміють стан захищеності психіки людини від негативного впливу, що здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини та призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності [10, с. 136]. Оскільки гарантування і захист інформаційної безпеки особи й суспільства є складовими національної безпеки України, то, очевидно, держава не може залишити поза увагою питання протидії інформаційним загрозам з боку екстремістів та інших суб'єктів інформаційних відносин.

За даними дослідження, проведеного компанією Factum Group Україна на замовлення Інтернет-асоціації України, у 2015 році загальна чисельність Інтернет-аудиторії по всій території України, без урахування Автономної Республіки Крим, зросла до 21,8 млн. користувачів і становить 59 % (у 2014 році – 18,8 млн). У сільській місцевості з 2012 по 2015 рік частка регулярних Інтернет-користувачів зросла більше ніж удвічі (з 21 % до 45 %) [11]. Наведені відомості дають підстави стверджувати, що за відсутності дієвих механізмів протидії, екстремісти, маніпулюючи Інтернет-аудиторією, можуть суттєво впливати на внутрішню та зовнішню політику України.

Навіть після анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, тимчасової окупації окремих районів Донецької та Луганської областей в українському законодавстві не розроблено ефективних механізмів нагляду за діяльністю в Інтернеті, своєчасного виявлення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам в цій мережі. Окремі екстремістські угруповання скористалися цією ситуацією і збільшили свою присутність у віртуальному інформаційному полі України, намагаючись посилити свої позиції, здобути певні економічні чи політичні дивіденди, вплинути на стан справ у державі.

У Воєнній доктрині України визначено, що до воєнно-політичних викликів, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України, належать, зокрема, цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив з використанням сучасних інформаційних технологій, спрямований на формування

негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин [12]. Такий вплив здійснюється не тільки ззовні іноземними державами, зокрема їхніми збройними силами або спеціальними службами, але й зсередини через контрольовані ними екстремістські та терористичні угруповання, а це безпосередньо загрожує незалежності та суверенітету нашої держави.

Проаналізувавши зміст праворадикальних сайтів в Україні, Р. Пасічний вивив, що на всіх сайтах, де висловлюються ідеї расизму та ксенофобії, автори і лідери воліють залишатися анонімними. Деякі сайти містять контакти лише у вигляді адрес електронних поштових скриньок або номерів мобільних телефонів. Водночас юридично зареєстровані та легалізовані організації, а також організації, які претендують на участь у політичному житті, не розміщують на своїх Інтернет-сторінках висловлювань расистського та ксенофобського характеру. Дослідник звертає увагу на те, що роз'яснення всіх ідеологічних засад найчастіше міститься в матеріалах різної форми – книгах, статтях, новинах та що на проаналізованих сайтах широко представлені філософські твори, праці теоретиків націоналізму або фашизму, публіцистика, художня література, зокрема, поезія, тощо.

Науковець зазначає, що, трактуючи ті чи інші події, автори часто вдаються до різноманітних маніпуляцій із інформацією, перекручуючи її відповідно до власної ідеології чи роблячи на її основі висновки, які узгоджуються з цією ідеологією. Новини отримують необхідне “забарвлення” та подаються в такий спосіб, щоб слугувати підтвердженням ідеології сайту. Окремим пропагандистським напрямом роботи сайтів Р. Пасічний визначає розміщення зображень, плакатів та стікерів (наклейок, трафаретів), та зауважує, що найчастіше пропаганда розроблена самими авторами сайтів (такі матеріали мають низьку якість), іноді – на основі плакатів подібних або навіть конкуруючих закордонних організацій. Частина сайтів містить аудіо- та відеоматеріали або посилання на них на загальнодоступних медіаресурсах [13, с. 83-84].

Аналіз доступної широкому загалу інформації, яка поширюється у глобальній мережі, а також у вітчизняних та зарубіжних засобів масової інформації, дав фахівцям Служби безпеки України підстави стверджувати про систематичне втручання міжнародних терористичних і релігійних екстремістських організацій у внутрішні справи України, поширення на території держави діяльності право- та ліворадикальних політичних організацій, різноманітних націоналістичних рухів екстремістської спрямованості.

Так, розпалювання сепаратистських настроїв у регіонах держави, де проживають мусульманські громади, та пропаганда створення на їх основі державних утворень ісламського типу є основною метою експансії в інформаційний простір України окремих терористичних та релігійних екстремістських організацій, адже постійне розширення сфери впливу є одним із принципів ісламського фундаменталізму. Право- та ліворадикальні політичні організації активно застосовують у своїй діяльності екстремістські націоналістичні лозунги та гасла, засновані на образах “ворога” та ідеї меншовартості представників інших рас і національностей, поширюють у мережі Інтернет інформацію відповідного змісту. Націоналістичні рухи екстремістської спрямованості, неофашистські організації розповсюджують екстремістські відеоролики через Інтернет-сервіс Youtube, а також розміщують такі матеріали на закритих “торрентах” і “підкастах” [14, с. 89-90].

Українські правоохоронні органи та спецслужби мають можливості для виявлення протиправної діяльності в Інтернеті шляхом проведення відповідних оперативно-розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів. Вони здатні попередити конкретний екстремістський, у тому числі терористичний акт, про наміри щодо скоєння якого, екстремісти та їх лідери повідомляють у мережі Інтернет. Водночас дуже важко запобігти діянням екстремістського спрямування, заклики до скоєння яких, розміщені на сайтах чи у соціальних мережах та не містять чіткої вказівки на час, місце, спосіб їх здійснення. Ця інформація адресується невизначеному колу осіб, тому майже неможливо встановити усіх, хто реально відгукнеться на такі заклики.

В Україні не існує належного правового механізму оперативного реагування на виклики та загрози з боку екстремістів, які містяться у віртуальному середовищі та стосуються суспільства і держави. У національному законодавстві відсутня дефініція поняття “екстремізм” та його похідних. У зв’язку з цим виникає багато правових проблем у випадку необхідності невідкладного блокування роботи сайту чи недопущення поширення контенту екстремістського характеру, який становить реальну загрозу об’єктам національної безпеки України.

Чимало осіб, які вільно та безвідповідально поширюють інформацію в Інтернеті, виправдовують свої дії конституційним правом на інформацію, міжнародними стандартами у цій сфері, а також законодавством, яке регулює, як правило, функціонування друкованих засобів масової інформації та роботу журналістів. Проте, ми вважаємо, що за своєю природою та наслідками інформаційна діяльність у віртуальному середовищі відрізняється від інформаційної діяльності у реальному світі. Інтернет має вагомий вплив на людину, її психіку та поведінку, а тому держава зобов’язана посилено охороняти й захищати громадян від деструктивних інформаційно-психологічних впливів, зокрема з боку екстремістів, у цій мережі.

Європейський суд з прав людини у рішенні у справі “Редакція газети “Правое дело” та Штекель проти України” вказав (пункт 63 у [15]): “Інтернет як інформаційний і комунікаційний інструмент дуже відрізняється від друкованих засобів масової інформації, особливо у тому, що стосується здатності зберігати та передавати інформацію. Електронна мережа, яка обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, не є і потенційно не буде об’єктом такого ж регулювання та засобів контролю. Ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод, зокрема права на повагу до приватного життя, який становлять інформація з Інтернету та комунікація в ньому, є безумовно вищим, ніж ризик, який походить від преси. Таким чином, підходи, які регулюють відтворення матеріалу з друкованих засобів масової інформації та Інтернету, можуть відрізнитися. Останній, безперечно, має коригуватися з урахуванням притаманних цій технології рис для того, щоб забезпечити захист зазначених прав і свобод та сприяння їм”.

В Україні парламент досі не прийняв закон про кібербезпеку, на якому наполягає багато експертів. Хоча ще у 2005 році було ратифіковано Конвенцію про кіберзлочинність, у 2006 році – Додатковий протокол до неї, а з 30 червня 2014 року втратила чинність Доктрина інформаційної безпеки України. Крім того, законодавство у сфері боротьби з тероризмом, а також здійснення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності не дозволяє повною мірою реагувати на небезпеки, які існують у віртуальному середовищі.

Незважаючи на те, що у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби

з кіберзлочинністю” від 19 червня 2015 року № 2133а [16], в якому пропонується вдосконалити функціонування відповідних органів державної влади в аспекті сучасних інформаційних викликів та загроз, можливість його швидкого розгляду та прийняття викликає сумніви.

Окрім органів державної влади, інформаційну безпеку України та її громадян мають забезпечувати й інститути громадянського суспільства. Соціум не може покладати на державу виключний обов’язок щодо забезпечення його безпеки. Громадяни індивідуально чи колективно повинні також залучатися до протидії інформаційно-психологічному впливу екстремістів у національному інформаційному просторі. Самостійно або за підтримки держави саме громадянське суспільство має не допустити появи та поширення екстремізму в Україні.

Погоджуємося з пропозицією В. Панченко та С. Семчишина щодо необхідності визначення суб’єкта, який би виконував функцію експертного оцінювання інформаційної продукції, що містить заклики до порушення конституційного ладу, територіальної цілісності, пропаганду війни, фашизму, національної та релігійної ворожнечі, або запровадження з метою недопущення поширення такої інформації механізму самоцензури шляхом створення міжвідомчого консультативного комітету, до складу якого доцільно включити представників виконавчої влади, правоохоронних органів, а також провідних журналістів і власників засобів масової інформації (на зразок британського Defence, Press and Broadcasting Advisory Committee – DPBAC – консультативного комітету з оборони, преси і теле-, радіомовлення [17, с. 84].

У цьому аспекті слушними є також твердження В. Петрика про необхідність створення експертної комісії на базі Координаційного центру інформаційно-психологічної безпеки Міністерства інформаційної політики України, яка перевіряла б сайти на предмет наявності протиправного контенту, зокрема такого, що містить загрози державній безпеці. Крім того, заслуговують на увагу і твердження науковця про те, що для захисту від шкідливих інформаційно-психологічних впливів можливим і необхідним є введення до навчальних планів підготовки усіх фахівців із вищою освітою обов’язкової (нормативної) навчальної дисципліни “Соціально-психологічні основи інформаційної безпеки”, а для формування критичного мислення у дітей та вироблення у них навичок розпізнавання прихованих інформаційно-психологічних впливів – вдосконалення структури й змісту навчальної дисципліни “Безпека життєдіяльності” [18, с. 89, 92].

Вважаємо, що саме через підвищення обізнаності рівня громадян із сучасними та перспективними способами й методами впливу на їхню свідомість, формування у них навичок критичного мислення, поглиблене вивчення релігійного, культурного, політичного становища в державі, а також причин появи та розповсюдження радикалізму й екстремізму, наслідків їх впливу на людину, суспільство і державу вдасться значно зменшити соціальну базу екстремістів. Відсутність підтримки екстремістської діяльності серед населення значно дезорганізовує екстремістські угруповання та позбавляє їх стимулу для подальшої протиправної діяльності як у віртуальному середовищі, так і у реальному житті.

### **Висновки.**

Україна як складова частина глобального інформаційного суспільства не може залишати свій інформаційний простір без належного захисту. Національне інформаційне середовище має бути безпечним та сприяти розвитку Українського народу. З метою захисту громадян від деструктивних інформаційно-психологічних впливів екстремістів,

особливо у віртуальному середовищі, у державі мають бути створені відповідні правові механізми. Для реалізації цієї мети пропонуємо:

1. Прийняти закон України про кібербезпеку.
2. Ухвалити нову Доктрину інформаційної безпеки України;
3. Закріпити у Законі України “Про боротьбу з тероризмом” дефініції таких понять, як: “екстремізм”, “екстремістська діяльність”, “екстремістські матеріали”.

На нашу думку, національна система протидії екстремізму, у тому числі в мережі Інтернет, має охоплювати не тільки контрольні-наглядні та репресивні заходи. Важливо також підвищувати інтелектуальний рівень населення. Це допоможе сформуванню у громадян установок для самостійного відторгнення екстремістських ідеологій і практик, що сприятиме забезпеченню національної безпеки України, відновленню її суверенітету та територіальної цілісності.

### Використана література

1. Проскуріна О. Глобальне інформаційне суспільство: ідеї та реалії // Вісник Севастопольського НТУ : зб. наук. пр. – Вип. 136/2012. – (Серія : Політологія). – Севастополь, 2012. – С. 70-74.
2. Окинавская хартия глобального информационного общества : принята 22 июля 2000 г., г. Окинава. – Режим доступа : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998\\_163](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_163)
3. Костихин А. Интернет как инструмент террористических и экстремистских организаций в психологической войне. – Режим доступа : [//www.iimes.ru/?p=4737](http://www.iimes.ru/?p=4737)
4. Галицький І. Екстремізм в соціальних мережах: організаційно-правові заходи протидії // Альманах міжнародного права. – 2014. – Вип. 4. – С. 74-83.
5. The use of the Internet for terrorist purposes // United Nations Office on Drugs and Crime. – New York, 2012. – Режим доступа : [//www.unodc.org/documents/frontpage/Use\\_of\\_Internet\\_for\\_Terrorist\\_Purposes.pdf](http://www.unodc.org/documents/frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf)
6. Europol's internet referral unit combat terrorist and violent extremist propaganda. – Режим доступа : [//www.europol.europa.eu/content/europol%E2%80%99s-internet-referral-unit-combat-terrorist-and-violent-extremist-propaganda](http://www.europol.europa.eu/content/europol%E2%80%99s-internet-referral-unit-combat-terrorist-and-violent-extremist-propaganda)
7. Participating States of OSCE must counter extremist narrative on social media. – Режим доступа : [//www.osce.org/odihr/183786](http://www.osce.org/odihr/183786)
8. 2014 Annual Report on the Protection of the Constitution Facts and Trends // Federal Ministry of the Interior. – Режим доступа : [//www.verfassungsschutz.de/embed/annual-report-2014-summary.pdf](http://www.verfassungsschutz.de/embed/annual-report-2014-summary.pdf)
9. Грабська А. Німецькі спецслужби вимагають правил для кібервійн. – Режим доступа : [//www.dw.com/uk/німецькі-спецслужби-вимагають-правил-для-кібервійн/a-18333761](http://www.dw.com/uk/німецькі-спецслужби-вимагають-правил-для-кібервійн/a-18333761)
10. Остроухов В., Петрик В. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4(31). – С. 135-141.
11. 165 населених пунктів підключено до безлімітного Інтернету від Укртелекому в першому півріччі 2015 року. – Режим доступа : [//www.ukrtelecom.ua/presscenter/news/pressrelease?id=134727](http://www.ukrtelecom.ua/presscenter/news/pressrelease?id=134727)
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” : Указ Президента України від 24.11.15 р. № 555/2015. – Режим доступа : [//www.president.gov.ua/documents/5552015-19443](http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443)
13. Пасічний Р. Толерантність : Інтернет-джерела праворадикальних рухів України // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2010. – Вип. 22. – С. 82-86.
14. Мельник Д. Мережа Інтернет як засіб поширення інформації екстремістського змісту зб. матеріалів “круглого столу” [“Запобігання радикалізації і тероризму : міжнародний досвід і національний вимір”] : за ред. М.Г. Гуцало. – К. : НІСД, 2012. – С. 88-91.



15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Редакція газети “Правое дело” та Штекель проти України” від 5 серпня 2011 року. – (Заява № 33014/05). – Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974\\_807/print1444740902222308](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_807/print1444740902222308)

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю : проект закону України від 19.06.15 року № 2133а. – Режим доступу : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=55668](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55668)

17. Панченко В., Семчишина С. Тактичні пріоритети України у сфері забезпечення інформаційної безпеки у сучасних умовах : зб. матер. наук.-практ. конф. [Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави], (Київ, 19 березня 2015 року). – К. : Центр навчальних наукових та періодичних видань НА СБ України, 2015. – С. 83-85.

18. Петрик В. Пропозиції щодо підготовки фахівців з інформаційної безпеки держави та формування критичного мислення населення для захисту від шкідливих інформаційно-психологічних впливів зб. матер. наук.-практ. конф. [Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави], (Київ, 19 березня 2015 року). – К. : Центр навчальних, наукових та періодичних видань НА СБ України, 2015. – С. 89-93.

**Рецензент:** Скуліш Є.Д., доктор юридичних наук, професор

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 34.096

ЦИРФА Г.О., кандидат історичних наук, доцент, заступник директора
Навчально-наукового центру інформаційного права та правових питань
інформаційної безпеки ФСП НТУУ “КПІ”, кафедра господарського та
адміністративного права ФСП НТУУ “КПІ”

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИНАХ: РОЗВІДКА І ПРОМИСЛОВЕ ШПИГУНСТВО

Анотація. В статті висвітлюються питання інформаційної безпеки у сфері державного управління, конкурентна політика держави, а також створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими.

Ключові слова: державне управління, інформаційна безпека, конкуренція, конкурентне середовище, монопольні утворення, демонополізація, порушення конкурентного законодавства, конкурентна розвідка, промислове шпигунство.

Аннотация. В статье освещаются вопросы информационной безопасности в сфере государственного управления, конкурентная политика государства, а также создание оптимальной конкурентной среды деятельности субъектов ведения хозяйства, обеспечения их взаимодействия, на условиях недопущения проявлений дискриминации одних субъектов другими.

Ключевые слова: государственное управление, информационная безопасность, конкуренция, конкурентная среда, монопольные образования, демонополитизация, нарушение конкурентного законодательства, конкурентная разведка, промышленный шпионаж.

Summary. The article highlights the issues of information security in public administration, competition policy of the state, as well as creating optimal competition environment for the activities of business entities, ensuring their interaction on the conditions of non-discrimination of some other subjects.

Keywords: state administration, information security, competition, competition environment, monopolistic formations, demonopolization, violation of competition legislation, competition intelligence, industrial espionage.

Постановка проблеми. Сучасна конкурентна боротьба має всі ознаки організації та проведення спрямованих “інформаційних операцій”, “інформаційних війн”, не забуваючи про “традиційні” методи – здобуття інформації про суб'єкта господарювання – конкурента чи партнера за допомогою конкурентної розвідки чи промислового шпигунства, але зі значно розширеними можливостями. У зв'язку з цим держава повинна чітко виділити пріоритети у сфері інформаційної безпеки і розробити стратегію державного управління що дозволить їй ефективно захистити всі напрями економічної політики, зокрема і відносини господарювання що ефективно впливатиме і на відносини у конкурентному середовищі, які повинні відбуватися у відповідності до “чесних звичаїв” за допомогою інформаційної підтримки з боку держави.

Метою статті є висвітлення питань інформаційної безпеки щодо окремих аспектів проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в економіку.

Виклад основного матеріалу. Система інформаційного законодавства України, спрямована на регулювання, захист та розвиток вітчизняного інформаційного простору, на сьогодні вже органічно включена в систему джерел права України, що дає змогу державі на належному рівні здійснювати регулювання інформаційної сфери. Проте, для

створення відповідних умов щодо реалізації власних інтересів соціально-економічного розвитку, держава повинна ще чимало зробити, застосовуючи потужний потенціал використання інформаційних технологій.

Конституція України визначає забезпечення інформаційної безпеки як одну з найважливіших функцій держави. Виходячи з цього принципового положення і на його виконання прийнято законодавчі акти, норми яких регламентують найважливіший напрям діяльності держави – інформаційну політику. Так, виходячи з норм Указу Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” від 26 травня 2015 року № 287/2015 регламентовано, що досягнення визначених цілей потребує: зміцнення Української держави шляхом забезпечення поступального суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку України; якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України; нового зовнішньополітичного позиціонування України у світі в умовах нестабільності глобальної системи безпеки. Положення Конституції України в інформаційній сфері на сьогодні розвиваються та конкретизуються і в багатьох інших законодавчо-нормативних актах. Їх кількість вже значно перевищує дві сотні.

Для забезпечення національних інтересів держава встановлює пріоритети. Саме держава задає напрям та створює сприятливі умови для виконання завдань у відповідному напрямі. Так, у сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб’єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому. В даному напрямі, на нашу думку, безумовно, повинні розвиватись і питання інформаційної безпеки, адже суб’єкти господарювання повинні захищати інформацію корпоративного і приватного змісту.

Як зазначає В.А. Копилов, повнота правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері може бути досягнута лише в тому випадку, якщо сукупність інформаційно-правових норм актів інформаційного законодавства “перекриє” всю множинність відносин матриці інформаційних правовідносин стосовно всіх можливих об’єктів інформаційних правовідносин і суб’єктів, які діють в інформаційній сфері [1, с. 141-142]. Отже, якщо держава чітко окреслить (виділить) пов’язані пріоритети у сфері інформаційної безпеки, що стосується захисту відносин господарювання то ефективність державного управління у цій сфері значно підвищиться.

Вже підкреслювалося, що кожний напрям діяльності держави закріплений у Конституції. Відносини, які виникли в Україні у процесі формування конкурентного середовища, закріплені принциповим положенням частини третьої статті 42 Конституції, яка встановлює: “Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становичем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція”.

Законодавством визначені основні напрями економічної політики держави серед яких важливе місце займає антимонопольно-конкурентна політика, яка, згідно з абз. 5 ч. 1 ст. 10 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року № 436-IV “спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб’єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб’єктів іншими...”.

Забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності в Україні було покладено на новий державний орган зі спеціальним статусом – Антимонопольний комітет України (далі – АМКУ), який вважається заснованим з дня набрання чинності Закону України “Про Антимонопольний комітет України” від 26 листопада 1993 року. В Законі України чітко прописані завдання Антимонопольного комітету України, які полягають у безпосередній участі в регулюванні монопольного сектора економіки та формуванні і реалізації конкурентної політики в частині здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Виходячи з положень ст. 4 Закону України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 року № 2210-III, а також ст. 25 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року № 436-IV, конкурентна політика в нашій країні здійснюється за наступними напрямками: розвиток економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності; здійснення заходів щодо демонополізації економіки; аналіз стану ринку і рівня конкуренції на ньому та упорядкування конкуренції суб’єктів господарювання; здійснення фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної підтримки суб’єктів господарювання; забезпечення захисту комерційної таємниці суб’єктів господарювання. Все це забезпечує держава в особі її органів та посадових осіб.

Перехід від державно-монополістичної до ринкової економіки пов’язаний з глибокими перетвореннями відносин власності. Роздержавлення, приватизація та демонополізація економіки, утвердження різноманітних форм власності є головними шляхами створення ринково-конкурентного середовища. При переході до ринкової системи особливої ваги набуває демонополізація економіки. Поняття, мета і завдання демонополізації встановлені у Державній програмі демонополізації економіки і розвитку конкуренції, затвердженій Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3757-XII. Демонополізація економіки – це здійснюваний державою комплекс заходів, у тому числі примусових, спрямованих на зниження рівня монополізації ринків.

Відомо, що Україні у спадщину дісталася надзвичайно монополізована економіка як наслідок адміністративно-командних методів господарювання, політики концентрації та спеціалізації виробництва, в цілому економічної політики соціально-політичної системи, що існувала. Тому у зазначеній Програмі, поряд зі структурними засобами демонополізації (зміна структури учасників ринку: децентралізація управління, поділ державних монопольних утворень, ліквідація державних організаційних структур монопольного типу) було передбачено і більш складні, не структурні засоби демонополізації, спрямовані на зміну структури відповідних ринків, не зачіпляючи структури суб’єктів господарювання, які на них діють (зниження або зняття бар’єрів, які обмежують вступ суб’єктів господарювання на існуючі ринки, та стимулювання вступу на монополізовані товарні ринки нових суб’єктів господарювання).

Слід зазначити, що розвиток конкурентних відносин, починаючи від політики демонополізації, характеризувався циклічними скачками і в цьому прослідковувався суб’єктивний фактор. Вже з 1998 року в обхід Антимонопольного комітету України знов почалася монополізація ринків. Вона супроводжувалася справжньою епідемією створення Державних акціонерних компаній і Національних акціонерних компаній, що лобіювалося певними міністерствами і з легкої руки Кабінету Міністрів України. Тобто простежувалося явне відкрите ігнорування регуляторних актів, які вже на той час дуже ретельно прописували норми розвитку конкурентних відносин. Показники порушень законодавства про захист економічної конкуренції з боку нововиявлених монополістів кожного наступного року були цікавими, але не втішними.

Якщо ж характеризувати стан конкуренції та монополізму в Україні на сьогоднішній день, то, на нашу думку, вона вдало визначена директором департаменту конкурентної політики АМКУ Віктором Талахом, який охарактеризував її так: “...у кількісному плані співвідношення обсягів ринків, на яких склалися конкурентні відносини, ринків, на яких конкуренція обмежена, і ринків, на яких її немає, у сьогоднішній Україні досить нагадує картину у США, тільки напередодні Другої світової війни і відразу після неї, тобто, з відставанням десь на 60 – 70 років” [2].

Мабуть з такою точкою зору можна погодитись, якщо згадати світові показники співвідношення монополізованого сектору і конкуренції за якими економічно доцільний рівень монополізації в країні не повинен перевищувати 10 – 12 %. [2]

Показником, який дозволяє оцінити структурні передумови конкуренції в національній економіці України, є частка підприємств, що діють на ринках різних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції. За даними Антимонопольного комітету України за 2014 рік ринки з конкурентною структурою склали 46 відсотків: монополізовані ринки – 12 відсотків, олігопольні ринки – 16 відсотків, а ринки з ознаками домінування – 25 відсотків [3, с. 23].

Сьогодні численні порушення конкурентного законодавства можна простежити з боку різних підприємств-гігантів. Так, наприклад, такий гігант-монополіст як “Укрзалізниця” за даними його офіційного сайту забезпечує 82 % вантажних і майже 50 % пасажирських перевезень, що здійснюються всіма видами транспорту [4]. Аналізуючи діяльність цього гіганта, можна звернути увагу на особливості управлінських підходів керівників “Укрзалізниці”, які намагаються пристосовуватись до ринкових умов, але в той же час залишають у своїй діяльності елементи “радянських звичаїв”.

Українська фіскальна служба неодноразово перевіряла діяльність найбільших фінансово-промислових груп (далі – ФПГ). За даними цієї ж служби в Україні на сьогодні кількість найпотужніших ФПГ складає приблизно 12 – 16. З’явилися ці групи, як наслідок незаконної концентрації капіталів, природних та людських ресурсів. Найбільш відомі з таких груп: “Приват”, – найпотужніша ФПГ, до якої на пряму чи опосередковано входить більш 100 підприємств в Україні та світі; “Систем Кэпитал Менеджмент” (АО “СКМ”) – за даними офіційного сайту цієї групи консолідований її дохід у 2014 році склав \$18,457 мільярди; “Фінанси та Кредит” – також одна з найпотужніших ФПГ конгломератного типу, яка здійснює свою діяльність у різних галузях економіки як в Україні, так і у світі, та інші конгломерати.

Взагалі, через спад економіки та інші негативні явища у світі ми сьогодні можемо спостерігати жорстку конкуренцію, яка проявляється у недобросовісних діях. Суб’єкти господарювання – конкуренти все більше вдаються до дій які є антиконкурентними і забороняються законодавством, а також до недобросовісної конкуренції.

Найбільшими і найскладнішими порушеннями, які здійснюють саме такі консолідовані групи, що зазначені вище, за законодавством України визначається як економічна концентрація. Такі порушення здійснюються різними шляхами і, зокрема шляхом “злиття” і “поглинання”, що відбуваються як на національному так і на міжнародному рівнях.

Виходячи зі статті 1 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР “недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності”. Поняття “чесні звичаї” походить від Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. Положення статті 10 bis цієї Конвенції було запозичене українськими законотворцями і внесене до названого закону.

Сьогодні говорити про “чесні звичаї” у відносинах конкурентів дуже складно, особливо у бізнесі. В сучасних умовах господарювання практично кожна компанія думає перш за все про забезпечення безпеки діяльності своєї фірми, а з іншого боку, можна сказати, що практично кожна велика компанія збирає інформацію про своїх конкурентів. Під пильною увагою конкурентів знаходяться відомості, пов’язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю їхніх партнерів.

Проте, часи інформаційної секретності залишилися у минулому, більш того, вони стали не вигідними і для самих компаній. Цьому сприяє всесвітня мережа Інтернет, яка дає можливість отримання надійного і простого доступу до ресурсів оперативної інформації, яка представлена на інформаційних веб-сайтах. В мережі знаходяться всі великі агенти економічної і фінансової діяльності. Зараз на корпоративних сайтах розміщена прозора і корисна інформація як для користувачів, так і для самих компаній, адже відсутність відкритої інформації створює більше ризиків, скажімо, для інвесторів і держателів акцій.

Конкуренція є складною і багатогранною категорією ринкової економіки (на практиці використовуються різні моделі (типи) конкурентної поведінки). Більш того, конкуренція – це і найжорстокіша боротьба за виживання і у переважній більшості вона націлена на знищення конкурента за будь-яку ціну. Щоб випередити конкурента у боротьбі за збільшення ринкової частки, необхідно знати важливу інформацію про нього, зокрема: яка міра його домінування на ринку, у чому полягають цілі і наміри конкурента, у чому полягають переваги товаропровідних мереж конкурента тощо. Тому серйозний керівник підприємства повинен бути всередині постійно діючого процесу дослідження ринку, а значить і всередині інформаційного протиборства.

Відомо, що найпотужнішим інструментом при веденні аналітичної роботи є системний аналіз. І на допомогу керівнику можуть прийти спеціалісти, які професійно зроблять системний аналіз і підготують довідку про стан певного товарного ринку. Тобто, для інформаційної підтримки прийняття стратегічних рішень керівник може запросити фахівців, які працюють у сфері конкурентної розвідки. Поряд із терміном “конкурентна розвідка” відомі і такі терміни як “бізнес-розвідка”, “ділова розвідка” і все це терміни одного явища – інформаційно-аналітичної роботи, яка проводиться на підприємствах.

Мета діяльності конкурентної розвідки – це аналіз і систематизація здобутої чесними способами інформації. Конкурентна розвідка – це, перш за все, маркетинговий інструмент вивчення конкурентного середовища, який є цілеспрямованим збором інформації про конкурентів для ухвалення управлінських рішень щодо подальшої стратегії та тактики ведення бізнесу.

Фахівці з Інтернет-розвідки, або фахівці, які полюють за важливою інформацією, з часом отримали терміни: або “безпечники” або “маркетологи”. Термін “безпечники” застосовується до вихідців із силових структур, а термін “маркетологи” став застосовуватись до фахівців конкурентної розвідки, які прийшли з бізнесу. У будь якому випадку, як правило, це приховане спостереження за супротивником – конкурентом. І все це задля того, щоб отримати перевагу в інформаційному протиборстві і випередити конкурента у боротьбі за збільшення ринкової частки.

Доволі часто таке протиборство спостерігається, перш за все у бізнесі і відбувається воно навіть неусвідомлене. Наприклад, з двох компаній, які, скажімо виробляють молочні продукти, одержить перевагу не та компанія, яка виробляє кращу (якісну) молочну продукцію, а та, яка перемогла в тендері, яка зайняла регіон і яка ретельніше провела маркетингову кампанію і швидше перейшла на нові технології, тобто та, яка швидше отримала інформацію і точніше на неї реагувала. Якщо грамотний керівник має доступ до оперативне значущішої інформації, тобто він за допомогою конкурентної розвідки

отримав правильну інформацію і, якщо ця інформація попередньо правильно була підготовлена і представлена у зручному і узагальненому вигляді, то такий керівник все необхідне для прийняття рішення тримає в руках. Якщо ж у керівника немає доступу до необхідної інформації, або вона не повна, неточна, суперечлива, перекручена, спотворена або навмисно спотворена, такому керівнику ніяка хвалена аналітика не допоможе. Тому відомі організації (великі компанії), як правило, створюють окремий підрозділ, що займається конкурентною розвідкою. Економічним підґрунтям розвідки з боку компанії є, перш за все, економія коштів. Свій підрозділ скоріше дозволить компанії бути більш захищеною, ніж у випадку наймання фахівців зі сторони, де виникають різні проблеми з пошуком чесних і бездоганних фахівців. Як правило, де виявляється слабкість ділової розвідки, там проявляється промислове шпигунство.

Промислове шпигунство – це добування конфіденційної інформації про діяльність конкурентів протизаконним шляхом. Це може бути, наприклад, крадіжка відомостей що становлять ноу-хау, підкуп працівника підприємства, конфіденційна інформація якого потрібна, крадіжка баз даних і описів технологічних процесів тощо. Зараз світ змінився і за оперативно-значущу інформацію сплачують дуже великі кошти. Замовниками можуть бути не тільки великі компанії, а й держструктура і, навіть спецслужби, тому що завжди спостерігаються або витіки інформації, або уразливості, які неминуче до цих витоків приводять, а господар цього ще не помітив. В таких випадках може застосовуватися шантаж, погрози тощо. Сучасне промислове шпигунство може нанести дуже велику шкоду шляхом психологічного тиску на працівника (працівників) з метою дестабілізації діяльності конкурента.

Висновки.

Інформаційний простір стає головною ареною зіткнень і на міжнародному рівні, де стикаються різновекторні національні інтереси держав, що супроводжується жорсткою міжнародною конкуренцією із застосування інформаційного протидорства.

Бурхливе поширення телекомунікаційних мереж, електронних ресурсів та електронної поставки інформації вимагає від держави розробки стратегії забезпечення інформаційної безпеки, яка повинна включати в себе мету, завдання і комплекс основних заходів з її практичної реалізації, тобто це повинна бути якісно нова політика, яка за допомогою інформаційної підтримки дозволить ефективно захистити всі напрями економічної політики держави.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України з урахуванням загальносвітових тенденцій глобалізації не лише у сферах капіталу та трудових ресурсах, а також у сфері інформаційного простору, конкурентну боротьбу слід розглядати як об'єкт інформаційної безпеки зі всіма наслідками, що звідси випливають.

Використана література

1. Копылов В.А. Информационное право : учебник / В.А. Копылов. – М., 2002. – С.141-142.
2. Інтерв'ю кореспондента Укрінформу з директором департаменту конкурентної політики АМКУ Віктором Талахом. – Режим доступу : [//www.ukrinform.ua/rubric](http://www.ukrinform.ua/rubric)
3. Базилевич В.Д. Природні монополії : монографія / В.Д. Базилевич, Г.М. Филюк. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
4. Звіт Антимонопольного комітету України за 2014 рік. – Режим доступу : [//www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=110270&schema=main](http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=110270&schema=main)
5. – Режим доступу : [//www.uz.gov.ua/cargo_transportation/general_information](http://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/general_information)

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 344+355/399+623.4

**КОЗЕНКО О.О.**, здобувач наукового ступеня  
Національної академії Служби безпеки України

## **НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СФЕРІ СПЕЦІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ**

***Анотація.** Статтю присвячено нормативно-правовому регулюванню міжнародного співробітництва в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки в Україні. Проаналізовано основні міжнародні та національні нормативно-правові акти, визначено перспективи правового регулювання міжнародного співробітництва в галузі спеціально-технічного забезпечення національної безпеки в Україні.*

***Ключові слова:** міжнародне співробітництво, спеціально-технічне забезпечення, нормативно-правове регулювання, національна безпека.*

***Аннотация.** Статья посвящена нормативно-правовому регулированию международного сотрудничества в сфере специального-технического обеспечения национальной безопасности в Украине. Проанализированы основные международные и национальные нормативно-правовые акты, определены перспективы правового регулирования международного сотрудничества в области специального-технического обеспечения национальной безопасности в Украине.*

***Ключевые слова:** международное сотрудничество, специальное-техническое обеспечение, нормативно-правовое регулирование, национальная безопасность.*

***Summary.** The article is devoted to the legal regulation of international cooperation in the field of special and technical support to Ukraine's national security. The author analyzes basic international and national regulations in this area, defines future prospects for the legal regulation of international cooperation in the field of special and technical support to Ukraine's national security.*

***Keywords:** international cooperation, special and technical support, legal regulation, national security.*

***Постановка проблеми.** Для забезпечення всіх складових національної безпеки в Україні важливе значення має належний рівень спеціально-технічних засобів, що відповідають міжнародним стандартам та технічним вимогам, які застосовуються в діяльності основних суб'єктів управління сферою забезпечення національної безпеки. Значну роль в цій галузі відіграє міжнародне співробітництво України з іншими державами, а також міжнародними організаціями. Зокрема, це стосується міжнародного співробітництва в сферах науки і техніки, захисту від інформаційної злочинності (кіберзлочинності), боротьби з тероризмом та міжнародною організованою злочинністю тощо. Для фактичної реалізації заходів щодо міжнародного співробітництва України було прийнято ряд нормативно-правових актів, укладена значна кількість двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів та угод, які складають основу нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки України. Їх системний аналіз дозволить виявити перспективи подальшого розвитку міжнародних відносин та визначити пріоритетні напрямки удосконалення національного законодавства в даній сфері.*

***Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми.** Окремі аспекти нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва України в сфері забезпечення її національної безпеки (інформаційної, економічної тощо) досліджували*



такі науковці як В.М. Галик, К. Дмитрієва, В.М. Желіховський, М.В. Кордон, В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, Г. Почепцов, Р.В. Приходько, М.В. Співак та інші. Однак, комплексного дослідження, присвяченого аналізу нормативно-правових актів, що регулюють міжнародне співробітництво в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки, в Україні не проводилось.

**Метою статті** є визначення системи нормативно-правових актів, що регулюють міжнародне співробітництво в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки, в Україні та їх аналіз.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити систему національних та міжнародних нормативних актів, якими регламентовано міжнародне співробітництво в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки в Україні; проаналізувати положення цих актів та визначити перспективи подальшого розвитку нормативно-правового регулювання в цій сфері.

**Виклад основного матеріалу.** З моменту проголошення Україною незалежності в забезпеченні національного суверенітету та цілісності держави посилилась роль міжнародних правовідносин в сфері оборони та техніки, а також в інших сферах, пов'язаних із спеціально-технічним забезпеченням захисту кордонів України, проведення антитерористичних операцій, боротьби з організованою злочинністю тощо. Так, Законом України “Про основи національної безпеки” передбачено декілька найбільш пріоритетних напрямків посилення захисту та охорони національної безпеки в Україні. У воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України це прискорення реформування Збройних Сил України та інших військових формувань; здійснення державних програм модернізації наявних, розроблення та впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєнь; активізація робіт з утилізації зброї тощо. У сфері державної безпеки це реформування правоохоронної системи з метою підвищення ефективності її діяльності на основі оптимізації структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів, покращення їх фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового і кадрового забезпечення [1].

Таким чином, в Україні триває процес модернізації матеріально-технічної бази суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні. Важливість міжнародного співробітництва в даній сфері підкреслюється необхідністю приведення оборонної техніки та інших спеціально-технічних засобів, що використовуються в діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки (СБУ, Збройних Сил України тощо) у відповідність до міжнародних стандартів, а також згідно Указу Президента України “Про Стратегію національної безпеки України” зміцнення потенціалу оборонної промисловості, насамперед науково-технологічного, його ефективне використання в інтересах соціально-економічного розвитку України, а також органів сектору безпеки і оборони [2].

Міжнародне співробітництво України у вказаній сфері здійснюється в декількох напрямках. Так, одним з таких напрямків є оборонно-технічне співробітництво України з НАТО, яке здійснюється:

- з питань озброєнь сухопутних військ (NAAG), військово-повітряних сил (NAFAG), військово-морських сил (NNAG);
- з питань управління життєвим циклом озброєнь (LCMG);
- з питань безпеки боєприпасів (CASG);
- промислово-дорадчої групи НАТО (NIAG) [3].

Оборонно-технічне співробітництво України з НАТО регламентується такими нормативними актами: Хартією Україна-США про стратегічне партнерство [4], Імплементативною угодою між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО) про утилізацію стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боєприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1 [5] тощо.

Аналіз Хартії Україна-США про стратегічне партнерство [4] дозволяє зробити висновки про те, що в оборонно-технічній сфері визначились такі основні напрямки співробітництва України з НАТО:

- поглиблена підготовка та оснащення для Українських збройних сил;
- дотримання сторонами міжнародних стандартів нерозповсюдження та ефективної реалізації і посилення режиму експортного контролю;
- технічна допомога Україні для підтримання зусиль українських органів виконавчої та судової влади у боротьбі з організованою злочинністю тощо.

На виконання положень даної Хартії в Україні щороку розробляється та затверджується Річна національна програма співробітництва України-НАТО на відповідний рік. На сьогодні чинним є Указ Президента України “Про затвердження Річної національної програми співробітництва України-НАТО на 2013 рік” [6] і схвалено проект Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО на 2014 рік [7].

Відповідно до Указу Президента України “Про затвердження Річної національної програми співробітництва України-НАТО на 2013 рік” одним із пріоритетних завдань в сфері оборонно-технічного співробітництва України-НАТО визначено вжиття заходів щодо адаптації законодавства України з питань державного експортного контролю до вимог і стандартів держав-членів НАТО та ЄС у цій сфері [6]. В Річній національній програмі співробітництва України-НАТО на 2014 рік до пріоритетних завдань віднесено реформування оборонних та безпекових структур [7].

Так, що стосується посилення державного контролю за експортом спеціально-технічних засобів (в тому числі військового озброєння та бойової техніки) прийнято Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”, яким визначено основні засади державної політики в сфері експорту, імпорту та інших міжнародних передач (тимчасового ввезення, транзиту тощо) товарів військового призначення та подвійного використання [8]. Відповідно до цього Закону виробами військового призначення визнається озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні комплектуючі вироби для їх виробництва, вибухові речовини, а також матеріали та обладнання, спеціально призначені для розроблення, виробництва або використання зазначених виробів. Товарами подвійного призначення є окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також послуги (технічна допомога), пов’язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення та інших виробів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України [8].

Аналіз Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” дозволяє зробити висновок, що державний контроль в даній сфері здійснюється в особливому порядку, зокрема, проводиться експертиза в галузі державного експортного контролю, в ході

якої оцінюється стан забезпечення національної безпеки, дотримання міжнародних договорів та зобов'язань, визначається походження товару, його технічні характеристики тощо. На основі даної експертизи центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, надається дозвіл або висновок щодо можливості здійснення міжнародної передачі відповідного товару або виробу.

Крім посилення державного контролю за міжнародними передачами спеціально-технічних засобів, військової техніки та озброєння, важливим національним заходом в сфері міжнародного оборонно-технічного співробітництва України з міжнародними організаціями є приведення національних стандартів в сфері спеціальної техніки до вимог міжнародних стандартів. Так, НАТО було розроблено декілька стандартів в сфері військової техніки та інших спеціально-технічних засобів, зокрема, до них належать STANAG, AP, AD та інші. Так, наприклад, STANAG (Угода про стандартизацію НАТО) [9] визначає рівні захисту екіпажів бойових броньованих машин легкої категорії по масі при ураженні боєприпасами кінетичної дії (бронебійними з твердим сердечником), осколками осколково-фугасних снарядів польової артилерії і фугасною дією (контактний підрив) імпровізованих вибухових пристроїв. STANAG 4569 передбачає п'ять рівнів захисту, перехід від першого до п'ятого рівня відповідає зростанню захищеності машини. Відповідні стандарти діють і щодо інших видів спеціальної техніки. Україна взяла на себе зобов'язання узгодити національні стандарти та привести їх у відповідність до міжнародних.

Для фактичної реалізації міжнародного оборонно-технічного співробітництва була створена Спільна робоча група Україна – НАТО з оборонно-технічного співробітництва (СРГО), яка приймає участь у засіданнях комітетів і агенцій НАТО, діяльність яких пов'язана із сферою військово-технічного співробітництва, що надає змогу:

- постійно отримувати інформацію про сучасний стан та напрями розвитку озброєння, військової техніки, боєприпасів, військового спорядження та обладнання, здійснювати обмін досвідом у цій галузі як з державами-членами НАТО, так і з країнами-партнерами;
- підвищити конкурентоспроможність підприємств національного оборонно-промислового комплексу (ОПК) на міжнародному ринку за рахунок використання технічних стандартів провідних країн світу та отримання інформації про сучасні відповідні методики і технології [3].

Іншим напрямком міжнародного співробітництва України в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки України є спеціально-технічне забезпечення боротьби з тероризмом (міжнародним тероризмом) та організованою злочинністю (в тому числі кіберзлочинністю). Правовою основою даної галузі міжнародного співробітництва України з іншими державами та міжнародними організаціями є Закон України “Про боротьбу з тероризмом” [10], Конвенції Ради Європи “Про запобігання тероризму” [11] та “Про кіберзлочинність” [12] тощо.

Відповідно до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” для реалізації державної політики в сфері боротьби з тероризмом при Службі безпеки України створений постійно діючий Антитерористичний центр, серед завдань якого є також участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, підготовка і подання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, взаємодія із спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом тощо [10].

Конвенцією Ради Європи “Про запобігання тероризму” [11] визначаються засади міждержавної взаємодії в сфері боротьби з тероризмом, умови надання взаємодопомоги, зокрема, і стосовно технічного забезпечення відповідних заходів боротьби з тероризмом тощо. Україна бере участь в інших міжнародних договорах та Конвенціях у сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки та підтримання миру.

### **Висновки.**

Міжнародне співробітництво в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки України здійснюється в таких основних напрямках:

1) оборонно-технічне співробітництво, що включає в себе матеріально-технічну підтримку українських Збройних сил та інших органів оборонного та безпекового секторів, залучення представників суб'єктів забезпечення національної безпеки до спільних навчальних заходів тощо;

2) приведення національних стандартів, що визначають технічні та технологічні вимоги, до міжнародних стандартів;

3) міжнародна взаємодія у сфері боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, що включає розробку та впровадження спільних заходів в цій сфері, взаємну підтримку та взаємодопомогу держав-учасниць, в тому числі стосовно забезпечення відповідних заходів спеціально-технічними засобами тощо.

На сьогодні міжнародне співробітництво регламентовано численними нормативно-правовими актами, як національними, так і міжнародними. Однак, Україна є учасницею далеко не всіх міжнародних договорів.

Перспективою подальшого розвитку міжнародного співробітництва в сфері спеціально-технічного забезпечення національної безпеки в Україні повинно стати розширення меж двосторонньої та багатосторонньої взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями, подальша модернізація спеціально-технічного забезпечення органів забезпечення національної безпеки у відповідності з міжнародними стандартами, реформування військової сфери та сфери оборони.

### **Використана література**

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.07 р. № 105/2007 ; в ред. 22.06.12 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
3. Місія України при НАТО. – Режим доступу : <http://nato.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nato/defence-and-security>
4. Про стратегічне партнерство : Хартія Україна-США від 19.12.08 р. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840\\_140](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_140)
5. Про утилізацію стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боєприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1 : Імплементативна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО) від 21.09.11 р. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950\\_024](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950_024)
6. Про затвердження Річної національної програми співробітництва України-НАТО на 2013 рік : Указ Президента України від 05.07.13 р. № 371/2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/371/2013>
7. Про затвердження Річної національної програми співробітництва України-НАТО на 2014 рік : проект Указу Президента від 15.01.14 р. – Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=246980017](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246980017)

8. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20.02.03 р. № 549-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/549-15>

9. Методи оцінки рівнів захисту бойових броньованих машин легкої категорії при ураженні боєприпасами кінетичної дії і осколками осколково-фугасних снарядів польової артилерії : Міжнародний документ НАТО, січень 2004 р. – Режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/STANAG\\_4569](http://ru.wikipedia.org/wiki/STANAG_4569)

10. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.03 р. № 638-І. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page>

11. Про запобігання тероризму : Конвенція Ради Європи від 16 травня 2005 року. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_712](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_712)

12. Про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23 листопада 2001 року. – Режим доступу : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_575](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575)

*Рецензент:* Леонов Б.Д., доктор юридичних наук, с.н.с.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 378.147

ПЕТРЯЄВ С.Ю., кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри інформаційного права та
права інтелектуальної власності ФСП НТУУ “КПІ”
ЧЕРНИШИНА Г.Г., Навчально-науковий центр інформаційного права
та правових питань інформаційних технологій ФСП НТУУ “КПІ”

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ¹

Анотація. Про організацію і проблеми учбового процесу з підготовки нового покоління юристів за спеціалізацією “Інформаційне право” на базі Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут” та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: учбовий процес, підготовка юристів, інформаційне право, спеціалізація “інформаційне право”.

Аннотация. Об организации и проблемах учебного процесса подготовки нового поколения юристов специализации “Информационное право” на базе Национального технического университета Украины “Киевский политехнический институт” и путях их решения.

Ключевые слова: учебный процесс, подготовка юристов, информационное право, специализация “информационное право”.

Summary. About organization and problems of educational process of preparation of a new generation of lawyers of the specialization “Information right” on the base of the National technical university of Ukraine the “Kiev polytechnic institute” and ways of their solution.

Keywords: learning process, preparation of lawyers, information right, specialization “information right”.

Постановка проблеми. Сьогодні в світі відбуваються фундаментальні зміни, які безпосередньо впливають на життя людини, принципово змінюючи суспільні відносини на всіх рівнях їх реалізації. На відміну від попередніх технологічних революцій, інформаційна – змінює наше розуміння часу, простору, відстані і знань. Очевидною перевагою інформаційної складової діяльності людей є сутнісна новизна виникаючих суспільних відносин, що обумовлює необхідність адаптації, а в деяких випадках і докорінної зміни нормативно-правової бази задля їх ефективного регулювання. Дані обставини спричинили в Україні гостру потребу у переформатуванні системи правової підготовки нового покоління юристів, які могли б не тільки кваліфіковано брати участь у реалізації існуючого законодавства в інформаційній сфері, а й у його розвитку.

З огляду на сказане, факультет соціології і права Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут” (далі – НТУУ “КПІ”) вважає за доцільне поділитися досвідом вирішення зазначених проблем, адже останній має статус дослідницького, високий рівень науково-педагогічного потенціалу, та достатню матеріально-технічну базу для забезпечення повного циклу підготовки фахівців, здатних

© Петряєв С.Ю., Чернишина Г.Г., 2015

¹ В статті використані наукові та методичні матеріали факультету соціології і права НТУУ “КПІ” з організації навчального процесу за спеціалізацією “Інформаційне право”, що були розроблені і за участю вчених Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України (далі – НДІП НАПрН України).

професійно виконувати широкий спектр задач правового супроводу інформаційної, інноваційної, експертної діяльності, комерціалізації інноватики і закінчуючи правовою охороною і захистом прав інтелектуальної власності.

Мета статті полягає в аналізі організації навчального процесу з підготовки юристів за спеціалізацією “Інформаційне право” та розробці напрямів удосконалення існуючої навчальної системи.

Виклад основного матеріалу. Слід визнати, що на даний час в Україні відсутня логічна, науково обґрунтована концепція формування системи підготовки майбутніх юристів із спеціалізації “Інформаційне право”. До цього висновку ми дійшли з аналізу навчальних планів з даної спеціалізації юридичних факультетів у вищих навчальних закладах нашої держави, при реалізації ідеї створення нової спеціалізації. Дисципліни, які зазначені у переліку, не мають системного зв’язку не тільки з фундаментальними правовими та загальноосвітніми дисциплінами, але й між дисциплінами спеціалізації. Така ситуація також є наслідком невирішених до цього часу питань з реалізації необхідної диференціації освіти та утвердження спеціалізації у відповідності до напрямку підготовки.

Крім того, слід звернути увагу на існуючі перешкоди, пов’язані з мовою (присутній факт низького рівня знань англійської мови) як серед студентів, так і серед науково-педагогічного складу. Адже інформаційне право та його складові тісно пов’язані із сферою інформаційних технологій (далі – ІТ), яка чи не найбільше інтегрована на базі англійської мови. Наслідком таких глобальних процесів є зосередження інформаційних джерел саме в англійськомовному середовищі. Зрозуміло, що така науково-педагогічна діяльність для навчальних закладів сьогодні є новою, і її реалізація потребує часу, знань, творчості, і, безумовно, державної підтримки.

Задля реалізації зазначених питань нами було розроблено загальну концепцію реформування діяльності юридичного напрямку підготовки студентів факультету соціології і права НТУУ “КПІ”. На її виконання був підготовлений поетапний план дій, який включав низку важливих кроків, без яких неможливо здійснювати рух до визначеної мети.

У зв’язку з тим, що на факультеті були відсутні фахівці з питань інформаційного права, у 2012 році НТУУ “КПІ” уклав договір про співробітництво з НДІП НАПрН України. Відповідно до цього договору, у серпні 2013 року на базі факультету відкрився спільний Навчально-науковий центр інформаційного права та правових питань інформаційних технологій (далі – Центр). Метою діяльності Центру визначили здійснення фундаментальних досліджень з проблем правового регулювання інформаційних відносин та наукових експертиз проектів нормативно-правових актів щодо регулювання цих відносин. Важливим елементом діяльності Центру визнали його участь у підготовці не тільки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня (далі – ОКР) “бакалавр”, “спеціаліст”, “магістр” у сфері інформаційного права та правових питань інформаційних технологій, але й підготовки майбутніх викладачів даного юридичного напрямку. Для впровадження зазначених завдань на роботу в Центр були запрошені провідні вчені НДІП НАПрН України.

Важливим організаційним кроком у реалізації головної мети на факультеті провели переформатування всіх правничих кафедр та перерозподіл дисциплін у відповідності до їх спеціалізації. Таким чином, була сформована кафедра інформаційного права та права інтелектуальної власності із закріпленими за нею спеціалізаціями “Інформаційне право” та “Інтелектуальна власність” відповідно.

Наступним кроком постало питання наповнення програми навчального процесу відповідними дисциплінами зі спеціалізації “Інформаційне право”.

На підставі наказу ректора НТУУ “КПІ” спеціалізація студентів здійснюється з четвертого курсу ОКР “бакалавр”. Таким чином, у навчальному плані були виділені 11.5 кредитів (414 навчальних годин) для ОКР “бакалавр”, 10 кредитів (360 навчальних годин) для ОКР “магістр” і 3 кредити (108 годин) для ОКР “спеціаліст”. Питома вага дисциплін із спеціалізації “інформаційного права” склала 1,6 % за ОКР “бакалавр”, 5 % за ОКР “спеціаліст” і 11,1 % за ОКР “магістр”.

Співробітники Центру, спільно з викладачами кафедри упродовж року розробили дев’ять дисциплін за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями, поєднавши їх логічною послідовністю, зокрема:

а) для ОКР “бакалавр”:

Дисципліна “Інформаційне право” – як галузь права, сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері, пов’язані з обігом інформації, формуванням і використанням інформаційних ресурсів, створенням і функціонуванням інформаційних систем з метою забезпечення безпечного задоволення інформаційних потреб громадян, їх організацій, держави і суспільства.

Дисципліна “Основи інформаційної безпеки” – забезпечує ознайомлення студентів зі станом збереження інформаційних ресурсів держави і захищеності законних прав особи і суспільства в інформаційній сфері, а також захищеність інформації від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, які можуть завдати шкоду суб’єктам інформаційних відносин. Знання в цій сфері дозволять студенту зрозуміти природу інформації та її властивостей, усвідомити сутність інформаційної небезпеки і шляхів її запобігання та усунення.

“Міжнародне інформаційне право” – вводить студентів у комплексну галузь сучасного міжнародного права з питань інформаційних відносин. Норми міжнародного права регулюють міждержавні відносини в інформаційній сфері, пов’язані з обігом інформаційних ресурсів в ході міжнародного співробітництва, а також транскордонної передачі інформаційних ресурсів іншими суб’єктами, ніж держави.

І нарешті, дисципліна “Інформаційне та соціально-правове моделювання” ОКР “бакалавр”, дає уяву студентам про засіб опису, пояснення і прогнозування соціально-правових систем, явищ і процесів за допомогою аналізу інформаційних моделей соціальної реальності. Моделювання набуло універсального значення і стало одним із загальнонаукових методом пізнання, що широко застосовується у випадках, коли пряме дослідження фактів і об’єктів неможливе або недоцільне. Правове моделювання – є комплексним методом забезпечення інформаційної безпеки.

б) для ОКР “спеціаліст” було вибрано одну дисципліну “Проблеми інформаційного права” з урахуванням обставин, що у 2017 році підготовка даного рівня закінчується. Вибрана дисципліна розглядає проблемні питання фундаментальної дисципліни “Інформаційне право” і є її продовженням.

в) для ОКР другого рівня вищої освіти “магістр” були розроблені дисципліни, які забезпечують здобуття студентами поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціалізацією “Інформаційне право”, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності². Зокрема: “Інформаційне суспільство” дає студентам знання про громадянське

² Стаття 5 Закону України “Про вищу освіту” від 01.07.14 р. № 1556-VII.

суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг на основі інтелектуальних інформаційних технологій та технологій зв'язку. Предметом вивчення навчальної дисципліни є правові, соціологічні та філософські питання інформаційного суспільства, особливостей розвитку права в його умовах.

Дисципліна *“Інформаційні ресурси”* розкриває організовану сукупність документованої інформації, що включає бази даних і знань, масиви. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із інформаційними ресурсами, засноване на всіх базових положення та принципах, які притаманні інформаційному праву. Вивчення даної дисципліни слід розглядати з позиції розвитку суспільних відносин в інформаційній сфері та розвитку інформаційного суспільства.

Міждисциплінарна галузь знань *“Правова інформатика”* дає уяву про закономірності та особливості інформаційних процесів у сфері юридичної діяльності, їх автоматизацію, принципи і методики використання автоматизованих інформаційних систем, створюваних для вдосконалення і підвищення ефективності юридичної роботи і вирішення правових завдань з урахуванням комплексного використання теорії та методології правових наук, засобів і методів математики, інформатики і логіки.

Дисципліна *“Публічно-правова охорона інформаційної безпеки”* як об'єкт правової охорони, розглядає систему публічно-правового забезпечення захисту інформації, з позиції міжнародно-правового регулювання інформаційної безпеки; кримінально-правової охорони *“інформаційного поля”* (інформаційного ресурсу), порядку доступу до інформації, охорони інформаційних відносин у сфері використання інформаційних технологій; адміністративно-правового забезпечення охорони інформаційного ресурсу та захисту інформації з обмеженим доступом, захисту інформації у сфері використання інформаційних технологій.

Система побудови дисциплін за спеціалізацією *“Інформаційне право”*, як будь-якого напрямку науки, визначається не довільним віднесенням тих чи інших питань до її змісту, а об'єднанням їх на підставі внутрішньої єдності й об'єктивних зв'язків. Факт узагальнення накопичених у процесі розвитку наукових даних – є одним з первинних етапів становлення науки як відокремленої галузі знань, а зведення цих даних у логічно обґрунтовану систему свідчить про самостійність і ступінь зрілості, які вивчає ця наукова галузь.

Таким чином, на думку вчених та викладачів Центру і кафедри, зазначена логічна послідовність запропонованих дисциплін, їх зміст і взаємне доповнення були на даному етапі найбільш прийнятними.

За визначеними дисциплінами у продовж року здійснювалась інтенсивна робота з підготовки навчальних та робочих навчальних програм, лекційного та дидактичного матеріалу, започатковано процес створення тематичної бібліотеки з інформаційного права, підготовлені та опубліковані вказівки за всіма дисциплінами.

З 2014 – 2015 навчального року було розпочато учбовий процес за спеціалізацією *“Інформаційне право”*. Результати першого семестру, як і передбачалося, виявили низку зауважень, які були пов'язані з відсутністю у студентів знання понятійного апарату, та зв'язку з традиційними юридичними дисциплінами, оскільки вся система підготовки бакалаврів до четвертого курсу має структуру та ідеї класичної правової школи. Тобто в жодній з доктринальних базисних дисциплін майже не згадується про необхідність регулювання інформаційних відносин. Крім того, загальні дисципліни не розставляють акцентів з огляду на необхідність створення нормативного апарату в інформаційній сфері.

Враховуючи минулорічні недоліки організації навчального процесу зазначеної спеціалізації, було здійснено коректування як з боку інформаційно-правових, так і суміжних правових дисциплін:

1. До дисциплін “Теорія держави і права” внесена тема – *“Інформаційне суспільство”*, “Конституційного права” – *“Електронне урядування”*, “Юридичної деонтології” – *“Співвідношення понять “соціалізація” і “кіберсоціалізація”*, “Філософії права – *“Кіберцивілізація”*, *“Формування та розвиток інформаційного права і законодавства в контексті нової правової реальності”*. Інформаційно-правові відносини знайшли місце в кримінально- та цивільно-правих дисциплінах, зокрема: у “Кримінології” запропонована тема *“Злочинність у сфері інформаційної безпеки”*, “Кримінальному праві” – *“Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку”*, “Криміналістиці” – *“Організація розслідування комп’ютерних злочинів”*, “Судовій експертизі” – *“Судова техніко-комп’ютерна експертиза”*, “Цивільному праві” – *“Інформація, як об’єкт цивільно-правових відносин”* тощо.

Кожна наука має власний мовний апарат та понятійний інструментарій. Інформаційне право та його складові тісно пов’язані із сферою інформаційних технологій, лексика якої базується на англомовних дефініціях. З огляду на це, для студентів 3-го року навчання в дисципліну з англійської мови введено спецкурс “IT English”.

2. Для подальшої оптимізації викладання інформаційно-правових дисциплін було прийнято рішення про перенесення предметів “Основи інформаційного права”, “Основи інформаційної безпеки” та “Інформаційне суспільство і право” з 4-го на 3-й курс до блоку основних дисциплін. Ці дисципліни є базовими та дають загальне уявлення про сферу та діяльність майбутньої спеціалізації.

3. Відповідно до зазначених змін, для студентів 4-го курсу були введені більш спеціалізовані дисципліни, такі як: “Правові проблеми інформаційної безпеки”, “Правова інформатика”, “Інформаційне право”, “Правові аспекти інформаційної безпеки” та “Міжнародне інформаційне право”.



Таким чином, кількість годин спеціалізації “Інформаційне право” ОКР “бакалавр” була збільшена з 11,5 до 18,5 кредитів.

4. Для студентів ОКР “спеціаліст” було розроблено дисципліни “Сучасні методи інформаційного і соціально-правового моделювання”, та “Правові аспекти функціонування систем електронного урядування”, оскільки кредитність на даному освітньо-кваліфікаційному рівні обмежена, тому й вибрано програми які стисло, але чітко поглиблюються в інформаційне право.

5. Для студентів ОКР “магістр” впроваджено такі дисципліни як: “Правові питання інформаційно-комунікаційних технологій”, “Інформаційні ресурси”, “Особливості інформаційного права” та “Публічно-правова охорона інформаційної безпеки”, які за змістом поглиблюють теоретичні та практичні знання, що були набуті у попередні навчальні роки.

Таким чином, питома вага дисциплін із спеціалізації “Інформаційне право” склала 7,6 % за ОКР “бакалавр”, 5 % за ОКР “спеціаліст” і 11,1 % за ОКР “магістр”.

З самого початку створення Концепції було зрозуміло, що просте викладання дисциплін нової спеціалізації не є остаточною ціллю і достатнім для університету, який має статус дослідницького. Побудована схема дисциплін і їх зміст є лише початковим етапом, який буде мати потребу у їх удосконаленні та розвитку. Тому кафедра, спільно з Центром та за підтримкою НДІП НАПрН України розпочали активну діяльність з впровадження наукового сегменту Концепції через затвердження наукової тематики. Виходячи із змісту наукового спрямування кафедри, пов’язаного з процесом отримання інформації, використанням інформації в процесі здійснення інноваційної діяльності як якісно нового знання, а також яке розглядається як результат інтелектуальної власності, що потребує охорони та захисту, наукова тема кафедри була визначена як “Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання охорони і захисту прав інтелектуальної власності, режиму інноваційної діяльності в умовах інформаційних відносин кіберцивілізації”.

Метою науково-дослідної роботи є інтеграція наукових досліджень з організацією та проведенням навчального процесу за спеціальністю “Правознавство” першого (бакалаврського) рівня та другого (магістерського) рівня, зокрема: дисципліни циклу професійної та практичної підготовки (теорії держави і права, конституційне право, кримінальне право, юридична деонтологія, філософія права тощо), а також вибіркові навчальні дисципліни (юридична етика, криміналістика, судова експертиза, право промислової власності, правове регулювання авторського права та суміжних прав тощо).

Реалізація зазначеної мети здійснюється шляхом розробки теоретично-правових основ, пропозицій та рекомендацій щодо принципів, концептуальних, методологічних положень, правових засад удосконалення законодавства щодо охорони і захисту прав інтелектуальної власності, режиму інноваційної діяльності в умовах інформаційних відносин кіберцивілізації, та розробки відповідних науково-практичних посібників, окремих тем дисциплін та навчально-методичних рекомендацій.

Дана тематика розрахована на чотири роки, і її остаточною результатом є концептуальне завершення формування методології викладання циклу дисциплін за спеціалізацією “Інформаційне право”.

Упродовж 2015 року були проведені науково-практичні конференції за тематикою “Електронний парламент: проблеми становлення та розвиток”, “Інформаційні технології та безпека: засади забезпечення інформаційної безпеки”, “Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: “Інформаційні війни”, “Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації”, “Деструктивна пропаганда: шляхи протидії та проблеми відповідальності”, “Інформаційні технології та безпека”.

З метою поширення інтересу до проблем сучасних інформаційно-суспільних та суспільно-правових відносин, пошуку алгоритмів їх вирішення, на базі Центру щомісячно проводяться “круглі столи”, на які запрошуються провідні вчені НДІП НАПрН України, Інституту національної безпеки України, викладачі юридичних кафедр, філософії, соціології, педагогіки та психології університету, широке коло студентів старших курсів, які виявили інтерес до інформаційно-правової тематики. Так, упродовж 2015 року були проведені “круглі столи” за темами: “Суспільство знань: сутність та характерні ознаки”, “Роль та місце правової науки у забезпеченні інформаційної безпеки”, “Від інформаційного суспільства – до суспільства знань: сутність та порівняльні ознаки переходу”.

Крім того, співробітники Центру і кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності постійно беруть участь в наукових заходах інших дослідницьких і вищих навчальних закладів держави. Це дозволяє об'єднати провідних науковців навколо проблемних ідей в інформаційному праві. Результати конференцій оформлені у збірниках тез, деякі доповіді і наукові статті увійшли до лекційних матеріалів, навчальних посібників та підготовки підручників.

На базі кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності ФСП університету створений студентський науковий гурток “Науково-прикладні проблеми Інформаційного права”. Метою функціонування Гуртка є забезпечення сприятливих умов щодо розвитку та організації культурного дозвілля студентів, їх інтелектуального розвитку, формування стійких знань з теоретичних основ інформаційного права, підготовка студентів до самостійної науково-дослідної роботи, участі у науково-практичних конференціях, круглих столах, олімпіадах різного рівня, представляючи НТУУ “КПІ”.

Висновки.

Підсумовуючи перший етап реалізації Концепції з впровадження спеціалізації “Інформаційне право” в учбовий процес ФСП НТУУ “КПІ” ми можемо зробити наступні висновки:

1. Впровадження в учбовий процес спеціалізації “Інформаційне право” повинне будуватися за принципами багаторівневої системи підготовки та системного зв'язку дисциплін спеціалізації.

2. У зв'язку з тим, що дисципліни спеціалізації “Інформаційне право” в юриспруденції є новою галуззю знань, яка не достатньо інтегрована з дисциплінами інших галузей права, постає питання створення міждисциплінарних зв'язків з фундаментальними та суміжними правовими дисциплінами, які повинні формувати уяву про інформаційне суспільство.

3. Впровадження спеціалізації “Інформаційне право” в систему правової підготовки нового покоління юристів без інтеграції з науково-дослідницькою діяльністю в даній сфері, можна порівняти з мертвонародженою дитиною. Це пов'язано з тим, що інформаційно-правові дисципліни, по відношенню до інших галузей права, є новими, які швидко розвиваються, змінюючи акценти у відповідності з розвитком інформаційних технологій, що впливають суспільні відносини.

4. Відсутність кваліфікованих кадрів за спеціалізацією “Інформаційне право” та дидактичного матеріалу ставить завдання зосередження діяльності Центру та кафедри (і загалом юридичних вузів) на підготовці відповідних навчальних посібників та підручників, викладачів нового покоління та вчених, які вільно володіють сучасними інформаційними технологіями в найрізноманітніших формах, що виражають стратегію розвитку цього напрямку, включаючи Інтернет-ресурс.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

## Інформаційні технології, інформатизація

УДК 004.9:351.746.1

ДОВГАНЬ О.Д., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

### ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА ДЕРЖАВНІ, ЗМІСТ, ПОНЯТТЯ

**Анотація.** У статті досліджено визначення понять інформаційних ресурсів, державних інформаційних ресурсів, національних інформаційних ресурсів. Автор також вивчає безпеку національних інформаційних ресурсів та інформаційних технологій, яка є одним з найбільш вагомих чинників забезпечення національних інтересів.

**Ключові слова:** інформаційні ресурси, державні інформаційні ресурси, національні інформаційні ресурси, інформаційні технології, безпека, національні інтереси.

**Аннотация.** В статье исследовано определение информационных ресурсов, государственных информационных ресурсов и национальных информационных ресурсов. Автор также изучает безопасность национальных информационных ресурсов и информационных технологий, которая является одним из наиболее весомых факторов обеспечения национальных интересов.

**Ключевые слова:** информационные ресурсы, государственные информационные ресурсы, национальные информационные ресурсы, информационные технологии, безопасность, национальные интересы.

**Summary.** The article deals with the notion of information resources, state information resources, national information resources. The author also considers the security of the national information resources and information technologies that is one of the most important factors of the state national interests ensuring.

**Keywords:** information resources, state information resources, national information resources, information technologies, security, national interests.

**Постановка проблеми.** У сучасному суспільстві інформація стає найбільш важливою цінністю, а індустрія отримання, обробки і трансляції інформації – провідною галуззю діяльності, куди з кожним роком вкладають все більш значні капітали. Інформатизація суспільства виступає одним з вирішальних чинників модернізації економіки на ринкових засадах і запорукою інтеграції України в світове співтовариство. Інформаційна сфера, зокрема інформаційні ресурси, за сучасних умов стають системоутворюючим фактором життя і діяльності суспільства й держави. Розвиток інформаційної сфери все більше впливає на політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, інші складові розвитку суспільства й держави, забезпечення національної безпеки в сучасних умовах.

Стаття 17 Конституції України визначає: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу” [1]. Таким чином наша держава дає зрозуміти, що її інформаційне поле повинно бути захищеним і це завдання є одним із найголовніших завдань держави, оскільки інформація – це зброя будь-якої спільноти.

Хто володіє інформацією, той володіє світом – це відома фраза, яка підтверджує значущість інформації та її силу. Оскільки інформація (знання) може використовуватись

як найбільш ефективний засіб забезпечення національних інтересів та розв’язання протиріч у різних сферах державної та суспільної діяльності, що породжує специфічну боротьбу засобами інформаційного впливу.

Загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру іншої країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав’язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку несе головну інформаційну загрозу національній безпеці. І на наше глибоке переконання, власне це є загрозою суверенітету України в життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* Проблеми інформаційних загроз і шляхів їх нейтралізації розглядалися М. Ожеваном, О. Зарицьким, О. Вусатюком, Б. Зінчуком, В. Петровим та ін. Проведені дослідження щодо упорядкування суспільних відносин в сфері інформаційного права та інформаційного законодавства такими, зокрема, вітчизняними ученими, як О.А. Баранов, В.М. Брижко, П.Д. Біленчук, Р.А. Калюжний, О.І. Мотлях, О.В. Соснін, М.Я. Швець та ін. в основному стосуються захисту прав громадян на інформацію, персональних даних та боротьби зі злочинністю. Обґрунтування правових і організаційних засад захисту інформації мали дослідження у наукових працях В.Б. Авер’янова, О.А. Баранова, Ю.П. Битяка, Н.А. Вяненко, О.С. Власюка, А.І. Дешко, В.В. Жигалюка, О.Л. Копиленка, Н.М. Мироненко, Н.Р. Нижник, В.Г. Пилипчука, В.Ф. Погорілко, В.М. Потіхи, Г.Г. Поченцова, А.Є. Слівак, М.Р. Сиротича, Е.А. Тихонової, І.Л. Бачило, В.А. Копилова, В.Н. Лопатина, М.М. Россолова, М.А. Федотова та ін. Ключовими для широкого розуміння розвитку поняття інформаційної безпеки є дослідження українських вчених О.Г. Додонова, О.В. Литвиненка, С.О. Янішевського; системи державного управління та захисту національних інформаційних ресурсів – О.В. Сосніна, Й.У. Мастяниці, Л.Є. Шиманського; проблем міжнародної інформаційної політики – Є.А. Макаренко та ін. Проте спеціальних досліджень, присвячених належному науковому та юридичному обґрунтуванню, визначенню поняття та змісту інформаційних ресурсів немає.

**Метою статті** є визначення поняття та змісту інформаційних ресурсів.

**Виклад основного матеріалу.** Інформаційні ресурси є важливим не тільки стратегічним, але й тактичним об’єктом (особливо це стосується державних структур), який неможливо не враховувати при прийнятті рішень у всіх сферах державного управління. Отже, рівень розвитку інформаційного середовища є одним з найвагоміших факторів у всіх сферах національної безпеки.

Інформаційні ресурси – це документи і масиви документів в інформаційних системах: бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, депозитаріях, музейних сховищах і т. ін. Існують інформаційні ресурси спільного користування – сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які займаються науково-технічною діяльністю і з власниками яких укладено договори про їх спільне використання. Інша сфера – інформаційні ресурси науково-технічної інформації – систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації: книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації, зафіксовані на паперових чи інших носіях.

Найбільш універсальне визначення інформаційного ресурсу міститься в Законі України “Про національну програму інформатизації” [2] (далі – Закон). Згідно зі ст. 1 Закону, інформаційний ресурс – це сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо).

Проте наведене поняття не враховує ознак, що перетворюють інформацію на ресурс, який включає такі складові характеристики: “інформація”, “інформаційний ресурс” як предмет і результат діяльності людини, як об’єкт права власності фізичних, юридичних осіб та держави, як об’єкт товарних відносин, як державний і національний ресурс. Крім того, важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керованим чинником діяльності людини, суспільства і держави, позитивно впливати на соціально-економічний розвиток суспільства і держави та забезпечення національної безпеки. У разі браку цього ресурсу, низької його якості або негативної інформаційної експансії з боку інших країн завдавати шкоди суспільному життю; бути об’єктом кримінальних зазіхань і спеціальних заходів і засобів захисту; мати якості та ознаки, притаманні іншим ресурсам. Інформаційні ресурси поділяються за значимістю на національні та державні.

Національні інформаційні ресурси – це результати інтелектуальної діяльності в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, зафіксовані на відповідних матеріальних носіях інформації як окремі документи і масиви документів, бази і банки даних і знань, усі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та інші, що містять дані, відомості і знання, які є об’єктом права власності будь-якого суб’єкта України і мають споживчу цінність (політичну, економічну, наукову, освітню, соціокультурну, оборонну, ринкову, історичну, інформаційну тощо) [3].

На національні інформаційні ресурси має розповсюджуватися юрисдикція України. Це – здобуток нації.

Національні інформаційні ресурси – це вся належна Україні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи, художньо-виконавську діяльність тощо [4].

Чинне законодавство України, внаслідок нерозвиненості теорії інформаційних ресурсів, не встановлює повного юридичного трактування складових інформаційних ресурсів і не надає повного, юридично закріпленого визначення поняття “національні інформаційні ресурси”. До того ж визначення “інформаційні ресурси” є узагальнюючим і не може виокремлювати окремі елементи, зокрема такі як документ. Тому до складових національних інформаційних ресурсів з урахуванням права власності можна віднести як окреслені інформаційні ресурси держави, так і визначені чинним законодавством інформаційні ресурси суб’єктів інформаційної діяльності, які діють на теренах України за умов їх визначення через одиниці комунікацій (документ, база даних, повідомлення, інформаційні масиви).

Усвідомлення системних, сутнісних, змістовних характеристик інформаційних процесів у ході прогресивного економічного і соціального розвитку, шляхів формування і розвитку національного інформаційного простору на основі об’єктивної, достовірної і соціально важливої інформації потребує фундаментального дослідження взаємозв’язків “людина – природа – соціальні системи – інформація”. Ціннісна якість останньої багато

в чому визначається процесами реформування державних і суспільних структур, переходом до відкритого, ринкового, соціально орієнтованого суспільства [5].

Національні інформаційні ресурси призначені для забезпечення національних інтересів України, захисту інформаційних прав людини й основних свобод, інтересів суспільства, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, юридичних осіб усіх форм власності.

Національні інформаційні ресурси є основою для забезпечення суверенітету й інформаційної безпеки держави, служать вирішенню задач суб'єктів української економіки, науки, культури й інших сфер діяльності. Складовими частинами національних інформаційних ресурсів є інформаційні ресурси різної приналежності і форми власності.

Національні інформаційні ресурси формують з інформаційних продуктів і інформаційних технологій різних форм власності (далі – інформаційний продукт). Включення інформаційних продуктів до складу національних інформаційних ресурсів здійснюють на підставі експертизи відповідності їх властивостей вимогам задоволення потреб забезпечення національних інтересів України. Принципи і критерії визначення властивостей продуктів і технологій, порядок їх використання, а також порядок проведення експертизи затверджуються Кабінетом Міністрів України. Офіційне визначення інформаційних ресурсів, відповідно до наукового та загальноприйнятого уявлення про них, пов'язує це поняття з поняттям “документ”. Документ (від лат. *documentum* – “свідectво”), тобто інформація, зафіксована на матеріальному носії – тексти, зображення, звуки, подається користувачу в різних формах документованої інформації: архіви, фонди, бази даних, окремих документів тощо. Тобто документ як елементарна одиниця інформаційного ресурсу стає інформаційним квантом інформаційного потоку та інформаційних ресурсів взагалі.

Визначення “національні інформаційні ресурси” застосовується як узагальнююче, аналогічне до природних, людських або інших ресурсів, що функціонують у рамках інформаційного простору України, упорядковуючи або дезорганізуючи життя людини, суспільства і держави.

Складовою стратегічних ресурсів країни і одночасно національної інфраструктури є державні інформаційні ресурси [6].

Державні інформаційні ресурси – це систематизована інформація, що є доступною за допомогою інформаційних технологій, право на володіння, використання або розпорядження якою належить державним органам, військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, державним підприємствам, установам та організаціям, а також інформація, створення якої передбачено законодавством та яка обробляється фізичними або юридичними особами відповідно до наданих їм повноважень суб'єктами владних повноважень [7].

Державні інформаційні ресурси є складовою національних інформаційних ресурсів та мають споживчу цінність, а саме: політичну, економічну, наукову, освітню, соціокультурну, оборонну, ринкову, історичну, інформаційну тощо. Будь який суб'єкт інформаційних відносин України, має право доступу до державних інформаційних ресурсів згідно визначеної політики безпеки та чинного законодавства.

У Законі України “Про інформацію” встановлено, що підставами виникнення права власності на інформацію можуть бути: створення інформації своїми силами і за свій рахунок; договір на створення інформації; договір, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи. Інформація, створена на кошти державного бюджету, є державною власністю [8].



З огляду на наведене і з урахуванням права власності, як раніше нами зазначалося, до складових національних інформаційних ресурсів можна віднести:

- інформаційні ресурси держави;
- інформаційні ресурси інших суб'єктів інформаційної діяльності.

Особливо важливим є визначення підстав для віднесення інформаційних ресурсів до категорії державних. Правова норма про те, що інформація, яка створена на кошти державного бюджету, є державною власністю, не є вичерпною. Отже, до державних інформаційних ресурсів доцільно було б відносити інформаційні ресурси створені, придбані, накопичені за рахунок коштів державного бюджету, позабюджетних державних фондів та платників податків. Як наслідок, бачимо, що державні інформаційні ресурси – це ресурси, які як елемент майна перебувають у власності держави. Державні інформаційні ресурси забезпечують виконання завдань державного управління; забезпечення прав та безпеки громадян; підтримки соціально-економічного розвитку країни, розвитку культури, науки, освіти і т. д.

Державні інформаційні ресурси – це результати інтелектуальної та практичної діяльності, що сформовані в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, зафіксовані і систематизовані на відповідних матеріальних носіях інформації, як окремі документи і масиви документів, банки і бази даних та знань, усі види архівів і бібліотек, музейні фонди, інформаційні ресурси, які обробляються й передаються у інформаційних системах державного і/або загального призначення, інші ресурси, що містять дані, відомості і знання, які є об'єктом права власності держави незалежно від форми власності на час їх створення і мають споживчу цінність, а також такі, що призначені для розвитку і задоволення потреб громадян, суспільства, держави та підлягають захисту згідно визначеної політики безпеки й чинного законодавства [9].

Державні інформаційні ресурси можуть бути розділені на дві групи:

- 1) інформаційні ресурси, призначені для вирішення завдань конкретного органу управління певної ланки;
- 2) інформаційні ресурси, орієнтовані на зовнішнього користувача.

Останні формуються інформаційно-аналітичними структурами. Якщо вони мають загальне методичне керівництво, схожі завдання, які вирішуються на основі єдиних нормативних документів, то вони можуть бути названі державними інформаційними системами.

До державних інформаційних ресурсів висуваються вимоги щодо актуальності та достовірності наведених у них даних; вичерпної повноти інформаційних джерел; компактності викладу; оперативності пошуку. Державні інформаційні ресурси мають типову структуру: обов'язкову – основну частину і вихідні дані; факультативну – довідково-бібліографічний апарат і додаткову інформацію [10].

В умовах впровадження електронного урядування надзвичайної ваги набувають державні електронні інформаційні ресурси. Першочерговими завданнями щодо державних електронних інформаційних ресурсів є: створення та ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів, зокрема реєстрація та облік державних електронних інформаційних ресурсів, формування і забезпечення доступності інформації про склад, розміщення і умови використання електронних інформаційних ресурсів; систематизація, забезпечення доступу до наявних державних електронних інформаційних ресурсів та їх актуалізація; формування та забезпечення ефективного використання державних електронних інформаційних ресурсів органами державної влади; вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема визначення порядку і умов користування, оплати робіт, пов'язаних з формуванням, використанням та захистом

державних електронних інформаційних ресурсів; координація діяльності органів державної влади та підприємництва (бізнесу) у сфері формування, використання та захисту державних електронних інформаційних ресурсів [11].

Встановлено правові та організаційні засади проведення оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів України, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Під оцінкою (оцінюванням) стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах розглядається сукупність заходів, спрямованих на виявлення загроз державним інформаційним ресурсам та запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах [12].

Дані напрацювання із сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і в сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, і в сферу законотворчості, в практику формування системи інформаційного права, важливість і актуальність якої на етапі входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Інформаційна основа діяльності в усіх сферах життя суспільства є фундаментом, або стратегічним ресурсом, соціального розвитку й прогресу. За значущістю та специфічністю інформаційний ресурс перевищує всі інші, але, як і всі інші, має свій життєвий цикл: “добування – нагромадження – систематизація – зберігання – використання – нарощування” [13].

Для України входження в новий етап суспільного розвитку означає безальтернативну ситуацію, за якою лише вдосконалення організації використання інформаційної основи розвитку української нації і держави – об’єднаної системи вітчизняних інформаційних баз, а також розвитку інформаційного виробництва та систем соціальних інформаційних комунікацій, що в сукупності складають ресурсну базу вітчизняного інформаційного простору, – може забезпечити належні позиції у міжнародному співробітництві. Запорукою цього розвитку є організація безпеки національного інформаційного суверенітету для України і як для об’єкта глобальних інформаційних впливів, і як для повноправного суб’єкта міжнародної діяльності, міжнародних інформаційних обмінів має надзвичайно велике значення. В такому випадку об’єктом інформаційного суверенітету виступають суверенні інформаційні ресурси – масиви інформації, без яких не можливе існування і розвиток нації чи держави. Оскільки за нашим визначенням суверенні інформаційні ресурси – це надбання нинішнього і всіх попередніх поколінь українського народу, що є основою його існування й розвитку, забезпечення національно-культурної самобутності в глобалізованому світі, орієнтиром розвитку сучасного національного інфотворення.

### **Висновки.**

Безпека національних інформаційних ресурсів та інформаційних технологій є одними з найбільш вагомих чинників забезпечення національних інтересів держави. Впровадження інновацій, заснованих на наукових і технологічних досягненнях, є основою підвищення національного добробуту. Запровадження вдалої інформаційної політики може справити істотний вплив на зниження напруженості економічної та соціальної ситуації в країні та розв’язання зовнішньополітичних конфліктів.

Поряд із цим, як ми бачимо, поняття “інформаційні ресурси” також потребує належного наукового та юридичного обґрунтування. Національні інформаційні ресурси

є першоосновою інформаційного суверенітету, за їхньою допомогою держава контролює та регулює інформаційні потоки. Це головний ресурс людської діяльності. В сучасних наукових дослідженнях цей ресурс розглядається в двох вимірах. У широкому значенні інформаційний ресурс – це важливий засіб, джерело соціальних перетворень. У вузькому значенні – це продукт виробництва та обміну, об’єкт протиборства і суперництва, сировина для цілеспрямованої (доцільної) соціально-економічної діяльності людини, під час якої створюється інформаційний (інтелектуальний) продукт і задовольняються потреби й інтереси людини.

Отже, зміст інформаційного ресурсу – це система чи сукупність засобів задоволення інформаційних потреб людини. Як будь-яка система, інформаційні ресурси та інформаційна інфраструктура постійно змінюються, відповідно змінюється і їхній зміст.

### Використана література

1. Конституція України : Закон України від 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27-28. – Ст. 181.
3. Стратегії розвитку України : теорія і практика ; за ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2002, – 864 с.
4. Шпакова О. Політика інформаційної безпеки в Україні : правовий базис // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Вип. 65 (Ч. 1). – С. 242-249.
5. Соснін О.В. Національні інформаційні ресурси : проблеми визначення і розуміння // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С. 141-146.
6. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27-28. – Ст. 182.
7. Про Державну службу спеціального зв’язку та захист інформації України : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3475-15>
8. Про інформацію : Закон України від 2011 р. : – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/2657-12>
9. Юдін О.К., Бучик С.С. Концептуальний аналіз уразливості державних інформаційних ресурсів // Наукоємні технології. – 2013. – № 3(19). – (Технічні науки). – С. 299-304.
10. Приймак Ю.Ю. Національні інформаційні ресурси – джерело державних інформаційних продуктів та послуг // Державне управління : теорія та практика. – 2009. – № 2. – Режим доступу : [http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc\\_pdf/Priymak.pdf](http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Priymak.pdf)
11. Концепція створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.12 р. № 634-р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-%D1%80>
12. Порядок оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України від 02.12.14 р. № 660. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0090-15>
13. Марутян Р. Національні інформаційні ресурси як першооснова інформаційного суверенітету України // Актуальні проблеми міжнародної безпеки : український вимір. – К. : ВД “Стилос”, 2010. – С. 496.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 340:004

ЮДКОВА К.В., аспірант НДШП НАПрН України, кафедра інформаційного права та права інтелектуальної власності НТУУ “КПІ”

ЧЕРНИШИНА Г.Г., Навчально-науковий центр інформаційного права та правових питань інформаційних технологій ФСП НТУУ “КПІ”

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

***Анотація.** Робота присвячена вирішенню питання щодо системи та структури класифікації інформаційних систем за різними критеріями.*

***Ключові слова:** інформаційні системи, класифікація, система, автоматизація, призначення, сфери застосування.*

***Аннотация.** Работа посвящена решению вопроса о системе и структуре классификации информационных систем по различным критериям.*

***Ключевые слова:** информационные системы, классификация, система, автоматизация, назначение, сферы применения.*

***Summary.** The paper is dedicated to the solution of the issue of the system and the structure of the classification of information systems according to various criteria.*

***Keywords:** information systems, classification, system, automation, purpose, purviews.*

Постановка проблеми. Термінологічна однозначність, єдність та конкретизація визначень в юриспруденції в окремих випадках може мати вирішальне значення в процесі прийняття рішень щодо обрання типу правового регулювання відповідних суспільних відносин. Однак, не меншого значення набуває правильність віднесення певного об'єкта до того чи іншого виду, відповідної групи за наявних родових ознак. Правильна класифікація об'єктів надає можливість суб'єкту пізнання або законодавцю відповідно вірно визначити основні, константні та неосновні ознаки, встановити необхідну міру, вид та форму правового регулювання. Проте, на жаль, інформаційні системи не мають чіткого та однозначного визначення та класифікації їх видів.

Метою статті є оцінка основних підходів до класифікації видів інформаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та формування інформаційних систем можна охарактеризувати в декілька етапів формування. Початком створення інформаційних систем вважають 1950-ті роки, які на той час мали назву “автоматизовані системи управління” (далі – АСУ) та призначались для автоматизації управління підприємствами за допомогою великих електронних обчислювальних машин (далі – ЕОМ) та централізованої обробки інформації (даних). Вони обмежувались розв'язуванням певних функціональних управлінських задач, зокрема задач бухгалтерського обліку. Для кожної такої задачі готувались дані, створювалась математична модель і розроблялось програмне забезпечення. Крім процедур безпосереднього розв'язування задачі до програм вносились процедури формування та ведення необхідного інформаційного фонду.

Період інформаційних систем 2-го етапу припадає на 1980-ті роки. В основу таких систем покладено концепцію централізовано керованої бази даних, яка за допомогою спеціального програмного продукту обслуговує прикладні програми. Тобто, забезпечувалось колективне використання даних. Згідно з цим системи другого покоління називали, зокрема, “Управлінські (адміністративні) ІС” (Management Information System).

Для інформаційних систем 3-го покоління характерною є реалізація концепції єдиної централізовано керованої бази моделей – блоків обчислень, спільних для багатьох прикладних програм. Дані системи отримали назву “Систем підтримки прийняття рішень” (Decision Support System, далі – СППР). СППР – це інтерактивна комп’ютерна система, призначена для підтримки різних видів діяльності в разі прийняття рішень стосовно слабо структурованих або неструктурованих проблем. 4-те покоління інформаційних систем – “Система планування ресурсів із синхронізацією з користувачем” (Customer Synchronized Resource Planning). Зумовлено комп’ютеризацією суспільства, переходом до інформаційного суспільства та розвитком суспільства знань.

Однак, варто відзначити, що кожен з наступних етапів формування та впровадження інформаційних систем не обмежував використання та розвиток попередніх, а лише розширював можливості та сферу їх застосування.

Система (від дав.-гр. σύστημα – “сполучення”) – порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв’язком частин будь-яких елементів [1]. Тобто, з формально-лінгвістичної точки зору, інформаційна система – це взаємопов’язана сукупність відомостей та/або даних; або, іншими словами, впорядкована інформація.

Поняття інформаційної системи в українському законодавстві відсутнє, тоді як в Законі України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” міститься декілька похідних понять за видами систем, як то:

інформаційна (автоматизована) система – організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів;

інформаційно-телекомунікаційна система – сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле.

Тобто, інформаційна система розглядається як середовище, в якому впроваджено автоматизовану обробку інформації. Без певного рівня автоматизації інформаційна система, з нормативної точки зору вітчизняного законодавця, фактично не існує. При цьому, визначення автоматичних інформаційних систем також відсутнє.

Але ж автоматизовані інформаційні системи є лише одним із типів інформаційних систем за критерієм їх автоматизації. Оскільки інформаційні системи консолідують будь-яку існуючу інформацію, то і обробка інформації може здійснюватися як людиною, так і за допомогою комп’ютерів чи інших механічних технічних засобів. Тобто, виникає об’єктивна необхідність розрізняти типи інформаційних систем з метою розробки та застосування більш вірного підходу до їх використання та, за необхідності, регулювання.

Для цілі цієї статті пропонуємо за визначення терміну “інформаційні системи” наступну дефініцію – це складна організаційно-технічна система, незалежно від ступеня автоматизації, яка збирає, накопичує, зберігає, обробляє та видає за запитом або на замовлення користувача конкретну інформацію у вигляді даних і знань, а також забезпечує прийняття рішень, необхідних для менеджменту у різних сферах людської діяльності.

Мета будь-якої класифікації – формалізація, систематизація та зберігання знань шляхом групування розрізнених компонентів за їх родовими ознаками.

Оскільки сфери і форми застосування сучасних інформаційних технологій багатогранні, це породжує різноманітність способів їх класифікації. Загальноприйнятої класифікації інформаційних систем на даний час не існує, тому пропонуємо наступну класифікацію (див. Рис.).



Рис. Класифікація інформаційних систем

Майже всі інформаційні системи мають низку спільних ознак, зокрема, побудова таких систем (стосується інформаційних систем з певним рівнем автоматизації) відбувається, в цілому, на базі наступних принципів [2]:

- інтеграції, що полягає в тому, що оброблювані дані, одного разу введені в систему, багаторазово використовуються для вирішення великої кількості завдань;
- системності, що полягає в обробці даних у різних аспектах, щоб отримати інформацію, необхідну для прийняття рішень на всіх рівнях управління;
- комплексності, який полягає в механізації та автоматизації процедур перетворення даних на всіх етапах функціонування інформаційної системи.

Можна погодитись із виокремленням трьох типів інформаційних систем *за ступенем автоматизації* [3]:

- ручні (немеханізовані) – характеризуються повною відсутністю сучасних технічних засобів обробки інформації та виконанням всіх операцій людиною;
- автоматичні – виконують всі операції з обробки інформації без участі людини;
- автоматизовані – припускають участь в процесі обробки інформації і людини, і комп'ютерних засобів, причому головна роль відводиться саме комп'ютеру.

Крім того, доцільним є також виділення механізованих інформаційних систем, в яких обробка інформації відбувається за допомогою некомп'ютерних технічних засобів.

Поняття “інформаційна система” не є абсолютно новим та похідним, як низка термінів, що виникла після створення спочатку ЕОМ, а потім комп'ютерів сучасного типу. Поняття інформаційної системи мало сферою свого використання бібліотечні, архівні каталоги та фонди, будь-які інші зібрання інформації (які відомі ще з часів, наприклад, стародавнього Єгипту). В таких випадках мали місце ручні інформаційні системи.

Одним з важливих класифікаторів є поділ за масштабістю:

- одиничні. Реалізуються на автономному персональному комп'ютері без використання комп'ютерної мережі. Вони призначені для користування одним працівником. Найвідоміші приклади таких інформаційних систем є локальні системи та комплекси управління базами даних: “ІС: Бухгалтерія”, FoxPro, MS Access тощо;

- групові. Призначені для колективного використання, базою для побудови яких слугують локальні обчислювальні мережі. При розробці використовуються сервери баз даних (SQL-сервери), і прикладами є: Oracle, InterBase, Sybase;
- корпоративні. Найчастіше розроблені на замовлення великих компаній, корпорацій, холдингів, для яких першочерговою метою впровадження спеціальних інформаційних систем є можливість підтримки територіально віддалених вузлів і мереж. При розробці таких систем можуть використовуватися ті ж SQL-сервери, що й при розробці групових інформаційних систем. Загальнопоширеними є сервери Oracle, DB2, Microsoft SQL Server.
- глобальні. Є територіально розгалуженими та зазвичай зоною дії мають значну територію держави чи континенту. Одним із прикладів можна назвати глобальну мережу Інтернет.

Інформаційні системи зі ступенем автоматизації мають електронну базу (тобто, їх можна назвати електронними інформаційними системами) та об'єднують одночасно і програму, тобто методологію роботи з інформацією, і саму інформацію. Іншими словами, є інтегрованою сукупністю форми та змісту.

Слід розрізняти інформаційну систему *технологічного характеру* та інформаційну систему в її організаційному розумінні, тобто *інформаційно-організаційну систему*. Електронна інформаційна система в будь-якому випадку потребує участі в її функціонуванні певного персоналу – операторів, програмістів, а також розробки спеціальної технічної платформи, програмного забезпечення. Електронна інформаційна система є об'єктом діяльності, а також є (бо може бути) об'єктом власності конкретних суб'єктів. В таких випадках регулювання відносин щодо використання електронних інформаційних систем здійснюється на підставі положень цивільного законодавства щодо питань власності з урахуванням обмежень, встановлених спеціальними галузевими нормативно-правовими актами.

Якщо проблеми формування технологічної інформаційної системи та її устрою, забезпечення роботи вирішуються на основі стандартів, сертифікації її елементів (наприклад, Постанова Правління Національного банку України “Про затвердження положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України” від 17.06.04 р. № 265), то організаційна інформаційна система одним із елементів (internal element) має безпосередньо суспільні відносини, а отже потребує правового регулювання. Крім того, тільки правові методи можуть забезпечити міцність і порядок зв'язків усіх суб'єктів, задіяних у створенні, формуванні, використанні інформаційної системи з урахуванням її технічних, технологічних і власне інформаційних характеристик.

Уваги заслуговують роботи Могілевського В.Д. щодо дослідження теорії та методології систем [4]. Він у класифікації систем виділяє *природні, технологічні та духовні системи*. Інформаційні системи зазначений науковець відносить до технологічних систем і підкреслює їх зв'язок з організаційними системами.

В літературі з теорії систем велика увага приділяється ієрархічним зв'язкам систем, але інформаційні системи за своєю суттю мають розгалужену низку горизонтальних зв'язків, що виявляється в контактах інформаційних систем як з природними, так і з духовними, по-перше, і з усіма іншими технічними та соціальними системами, по-друге. Ще одна властивість систем, притаманна інформаційним системам – їх відкритість у сенсі здатності до розвитку. Тобто інформаційна система є системою відкритого типу, яка може перебувати в процесі безперервних змін.

Саме цим визначається різноманітність видів інформаційних систем. Вони за своїм призначенням різноманітні так само, як види діяльності людей та їх асоціацій. Наприклад, *за галузями та сферами застосування* інформаційні системи поділяються на:

- економічні – призначені для виконання функцій управління на підприємстві;
- медичні – призначені для використання в лікувальному або лікувально-профілактичному закладі;
- правові або системи юридичної спрямованості – на них ми зупинимося нижче;
- географічні – забезпечують збір, зберігання, обробку, доступ, відображення і розповсюдження просторово-координованих даних (просторових даних). Дані на вході, призначені для обробки в таких системах, прив’язані до двовимірних або тривимірних координат, а на виході – це таблиці, карти, схеми для вирішення проблем, пов’язаних з територіальним плануванням та управлінням [5].

Виокремимо географічні інформаційні системи, які застосовуються в галузях:

- управління земельними ресурсами, земельні кадастри;
- інвентаризація та облік об’єктів розподіленої виробничої інфраструктури, управління ними;
- проектування, інженерні планування в містобудуванні, архітектурі, промислового і транспортному будівництві;
- тематичне картографування;
- навігація та керування рухом наземного транспорту; дистанційне зондування;
- представлення та аналіз рельєфу місцевості;
- моделювання процесів в природному середовищі;
- геологія, мінерально-сировинні ресурси;
- логістика.

Правові інформаційні системи або системи юридичної спрямованості можна класифікувати за задачами, які вони покликані вирішувати, а отже:

- інформаційні автоматизовані системи органів прокуратури,
- інформаційні автоматизовані системи органів юстиції
- інформаційні автоматизовані системи в сфері органів судової влади.

Також підходом до класифікації правових інформаційних систем є групування інформаційних систем за видом обробки соціально-правової інформації. Так, можна виділити інформаційні автоматизовані системи, засновані на системі нормативних правових актів. Наприклад, інформаційно-пошукові системи сфери законодавства і довідкові правові системи. Для цих систем проблеми систематизації інформації пов’язані з питаннями класифікації та систематизації нормативних правових актів.

З іншого боку, можна виділити інформаційні системи, призначені для збору й обробки різноманітної соціально-правової інформації ненормативного характеру: кримінологічної, криміналістичної, судово-експертної, оперативно-розшукової, науково-правової.

Таким чином, сфери застосування інформаційних систем дуже розгалужені та масштабні. Іншими словами, сьогодні досить складно знайти таку галузь промисловості або навіть сферу суспільного життя, яка б не містила одним із оперуючих компонентів ту чи іншу інформаційну систему.

Інформаційні системи також класифікуються за наступними ознаками [6]:

- *за функціональним призначенням*: виробничі, комерційні, фінансові, маркетингові тощо;

- *за об'єктами управління*: інформаційні системи автоматизованого проектування, управління технологічними процесами, управління підприємством (офісом, фірмою, корпорацією, організацією);

- *за характером використання результатної інформації*: інформаційно-пошукові, призначені для збору, зберігання та видачі інформації за запитом користувача; інформаційно-дорадчі, що пропонують користувачеві певні рекомендації для прийняття рішень (системи підтримки прийняття рішень); інформаційно-керуючі, результатна інформація, яка сприяє формуванню керуючих рішень.

Інформаційні системи, пов'язані з юридичною підтримкою бізнесу і конкретної виробничою діяльністю підприємства, допомагають управляти інформаційними потоками та ресурсами. До них, зокрема, відносяться:

- інформаційно-пошукові, довідкові та консультаційні юридичні системи;
- документарні системи, що відображають окремі сторони документообігу (укладені договори та реалізація їх предмету, трудові контракти, організаційно-розпорядчі акти керівництва організації тощо);
- системи, що відображають поточну оперативну діяльність (аудиторські, криміналістичні, соціально-статичні тощо);
- ідентифікаційні системи, а також підсистеми в комплексних інформаційних системах, орієнтовані на конкретну прикладну сферу.

Крім того, якщо розглядати типи інформаційних систем *за критерієм призначення*, тобто за виконуваними функціями, найбільш старим і традиційним видом інформаційних систем є інформаційно-довідкові або інформаційно-пошукові системи (ІПС). Характерною властивістю ІПС є великий обсяг збережених даних, їх постійне оновлення. Такі ІПС працюють із базами даних.

Необхідно також окремо позначити *системи автоматичного управління* (далі – САУ), які функціонують без участі людини. Це системи управління технічними пристроями, виробничими установками, технологічними процесами. Наприклад, САУ використовуються для керування роботою прискорювачів елементарних часток у фізичних лабораторіях або на ланцюговому виробництві в цехах. У таких системах реалізована кібернетична схема управління із зворотнім зв'язком. Роль системи управління виконує комп'ютер, який працює за програмою [7].

Автоматизовані системи управління (АСУ) можна назвати людино-машинними системами. В таких системах комп'ютер виступає в ролі помічника людини. В АСУ завдання комп'ютера полягає в оперативному наданні необхідної інформації для прийняття рішення [8]. При цьому комп'ютер може виконувати досить складну обробку даних на підставі закладених в нього математичних моделей. Це можуть бути технологічні або економічні розрахунки, тобто комп'ютер бере на себе певні інженерні функції. Часто в автоматизованих системах управління в якості підсистем присутні ІПС. Великі АСУ забезпечують управління підприємствами, енергосистемами і навіть цілими галузями виробництва.

Висновки.

Виходячи з зазначеного, можна дійти висновку, що різноманіття інформаційних систем на даному етапі розвитку суспільства слугує причиною для виникнення таких юридичних проблем як: забезпечення електронного документообігу та забезпечення його безпеки, застосування криптографічних засобів і цифрової готівки, забезпечення секретності електронного листування та охорони авторських прав на програмне забезпечення, захист персональних даних, кіберзлочинність та ін. Таким чином, на

підставі вказаного зазначимо, що майже кожна інформаційна система пов’язана з тим чи іншим типом суспільних відносин, а отже потребує регулювання.

З метою встановлення необхідних форми, типу та методу нормативного впливу, слід чітко уявляти, з якою саме інформаційною системою пов’язані відповідні суспільні відносини. Для полегшення визначення та віднесення інформаційної системи до родової групи доцільним є використання відповідної схеми класифікації. Крім того, при вирішенні проблеми термінологічно-категоріального апарату при визначенні поняття інформаційної системи слід враховувати всі характерні ознаки, які слугують критеріями класифікації.

Використана література

1. Академічний тлумачний словник української мови. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/systema>
2. Інформаційні системи. – Режим доступу : <http://informatiia.com/informatsijni-sistemi-struktura-i-klasifikatsiya-informatsijnih-sistem>
3. Информационные технологи. – Режим доступу : http://technologies.su/klasifikaciya_po_stepeni_avtomatizacii
4. Могилевский В.Д. Методология систем : вербальный поход / В.Д. Могилевский. – М. : Экономика, 1999. – 251 с.
5. ГИС-Ассоциация. – Режим доступу : <http://www.gisa.ru/13058.html>
6. Types of Information Systems – Components and Classification of Information Systems. – Режим доступу : <http://www.managementstudyguide.com/types-of-information-systems.htm>
7. Бесекерский В.А., Попов Е.П. Теория систем автоматического регулирования. – Режим доступу : <http://www.toroid.ru/besekerskyVA.html>
8. Guide to Industrial Control Systems (ICS) Security, SP800-82 Rev1, National Institute of Standards and Technology, May 2013. Accessed June 05, 2014.

Рецензент: Фурашев ВМ., кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 004.384:351.862.211.5

**ЛЕОНОВ Б.Д.**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,  
Національна академія СБ України

**ХЛАНЬ В.Г.**, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,

**КОВАЛЬЧУК С.П.**, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник.

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки  
та судових експертиз СБ України

## **АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ВТІЛЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЮ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ**

***Анотація.** У статті висвітлюються проблемні питання упровадження сучасних методів і технологій в організацію ефективної системи управління.*

***Ключові слова:** методи, технології, загрози, система управління.*

***Аннотация.** В статье освещаются проблемные вопросы внедрения современных методов и технологий в организацию эффективной системы управления.*

***Ключевые слова:** методы, технологии, угрозы, система управления.*

***Summary.** The article highlights the problematic issues of implementation of modern methods and technologies in the organization of an effective command and control system.*

***Keywords:** methods, techniques, threats, command and control system.*

**Постановка проблеми.** Ефективність інформаційної та аналітичної діяльності, зокрема у Збройних Силах України, суттєво залежить від ступеня автоматизації обробки військової та оперативної інформації. Створення автоматизованих інформаційних та інформаційно-аналітичних систем, здатних підвищити ефективність управління, має особливе значення [1]

Посилення негативних процесів прямих та каскадних загроз для стабільного функціонування інформаційних та інформаційно-аналітичних систем стає помітною тенденцією, що відображає існування проблемної ситуації у сфері управління [2]. Так, вказані системи поряд з системою формування громадської думки, системами контролю і моніторингу, системами накопичення та обробки інформації стратегічного, оперативного, розвідувального характеру в умовах інформаційного протиборства відносяться до об'єктів критичної інфраструктури, на які у першу чергу буде спрямовано вплив держави-агресора [3; 4]. Крім цього, досвід проведення антитерористичної операції підтверджує зазначені тенденції щодо втручання з метою виведення з ладу систем управління.

Таким чином, втілення принципів організації ефективної системи управління можливе за умов подальшого розвитку та розробки вітчизняних інформаційних та інформаційно-аналітичних систем, а також відповідних технологій обробки інформації з прозорим, керованим і контрольованим алгоритмічним, математичним, програмним та технічним забезпеченням.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в працях деяких дослідників. Серед них можна відзначити таких, як Беляков К.І., Брижко В.М., Литвиненко О.В., Савченко Д.С. та ін. Зокрема в літературі висвітлені окремі аспекти: інформаційної безпеки в контексті інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади [1]; інформаційних впливів і операцій [2; 3];

електронної боротьби в інформаційних війнах та нормативно-правового упорядкування відносин в сфері інформаційного права [3]; теоретико-правового простору ведення інформаційних війн [4].

З огляду на відому літературу та розвиток новітніх технологій, авторами проведений аналіз проблемних питань втілення сучасних методів з урахуванням мінімальної вартості, негайних потреб і сучасного стану в Україні.

**Метою статті** є аналіз проблемних питань втілення сучасних методів і технологій в організацію ефективної системи управління на основі розвитку та розробки вітчизняних інформаційних та інформаційно-аналітичних систем, а також відповідних технологій обробки інформації.

**Виклад основного матеріалу.** Для досягнення зазначеної вище мети пропонується подальшу розробку інформаційно-аналітичних систем здійснювати на основі новітніх технологій та методів. Наприклад, реалізації перцепційно-інтерпретаційної технології (далі – ПІТ), що орієнтована на ґрунтовну обробку неструктурованої інформації [5].

Організація зазначеної вище ПІТ складається з наступних етапів: попереднє вивчення досліджуваної предметної області, кластеризація (класифікація) вхідних документів, підготовка моделі проблемної ситуації, формування її структури, безпосереднє опрацювання даних, інтерпретація отриманих результатів та підготовка вихідного документа.

Основна ідея ПІТ полягає в процедурі встановлення змістовних зв'язків між значимими одиницями інформації та подальшому аналізі отриманої внаслідок цього структури. При цьому особливе значення приділяється існуючим зв'язкам між досліджуваними об'єктами, які мають відповідне інформаційне навантаження (використовуються як ненаправлені зв'язки, так і такі, що мають визначений напрямок). Характерною рисою ПІТ є спрямованість на стимулювання процесу сприйняття аналітиком вторинної інформації, більш детальне і якісне розуміння структури досліджуваної проблемної області. Наслідком стимулювання процесу сприйняття є формування уявної моделі проблемної ситуації. Особливості ПІТ розширюють можливості класичного гіпертексту. Результатом такого розширення є виявлення неявних корисних зв'язків, що можуть вважатися самостійними об'єктами аналізу [6].

Слід зазначити, що з ПІТ тісно пов'язана система організації полієдрального пошуку (Рис. 1), яка дозволяє поглиблено і багатогранно проводити різноманітні дослідження [6].

Впровадження ПІТ в інформаційні та інформаційно-аналітичні системи пропонується здійснити на основі реалізації методів агрегування і ранжування альтернатив біля багатоозначових ідеальних ситуацій та послідовного агрегування станів, що класифікуються [7; 8], що в комплексі вирішують задачу упорядкування сукупності багатоозначових об'єктів. Постановка задачі упорядкування сукупності багатоозначових об'єктів полягає в наступному.

Нехай  $A_1, \dots, A_n$  – відповідні багатоозначові об'єкти, які необхідно упорядкувати (об'єкти упорядкування). Об'єкти упорядкування оцінюються  $k$  експертами по  $m$  критеріям  $Q_1, \dots, Q_m$ . Кожен критерій  $Q_s$  має упорядковану шкалу кількісних або якісних оцінок  $\{q_s^{es}\}$ ,  $e_s = 1, \dots, h_s$ ,  $s = 1, \dots, m$ , які упорядковані від найкращого значення до найгіршого  $q_s^1 > q_s^2 > \dots > q_s^{h_s}$ . При цьому, різні критерії можуть мати різну відносну важливість, але значення оцінок, що належать до одного і того ж критерію, рівноцінні. Будемо також вважати (введемо припущення), що кожен об'єкт упорядкування оцінюється всіма  $k$  експертами по всім  $m$  критеріям і експертні оцінки незалежні.

В такому випадку можна виділити два об’єкта (можливо, гіпотетичних) – абсолютно найкращий і абсолютно найгірший, яким всі експерти дали відповідно самі кращі і самі гірші оцінки по всім критеріям. Необхідно упорядкувати (відсортувати) об’єкти від кращого до гіршого, виходячи з багатокритеріальних оцінок об’єктів [8].



Рис. 1. Узагальнена схема організації перцепційно-інтерпретаційної методології

З постановки задачі очевидно, що упорядкування багатокритеріальних об’єктів відбувається в межах гіпотетично введених об’єктів. Крім цього, вирішення задачі відбувається на упорядкованих шкалах кількісних або якісних оцінок, що утворюють інтегральний показник ефективності. Такий підхід дозволить оцінювати і обґрунтовувати швидкоплинні і мінливі процеси, які спостерігаються в зоні проведення антитерористичної операції.

Комплексне застосування вище приведених методів і технологій дозволить більш ефективно вирішувати проблеми управління [9].

Досягнення необхідного рівня ефективності інформаційної або інформаційно-аналітичної системи залежить від визначення місця і ролі ПІТ та системи полієдрального пошуку.

Для забезпечення невразливості в роботі інформаційних та інформаційно-аналітичних систем пропонується використовувати полієдральні технології захисту від несанкціонованого доступу. Суть таких технологій полягає в побудові інформаційних мереж або розподілених баз даних спеціальним чином. Основою такого підходу є використання властивостей полієдральних графів.

Так інформаційна (комп’ютерна) мережа або розподілена база даних в загальному виді може бути представлена графом. Поліедральні графи можуть як мати Гамільтонові цикли, так і ні (Рис. 2).

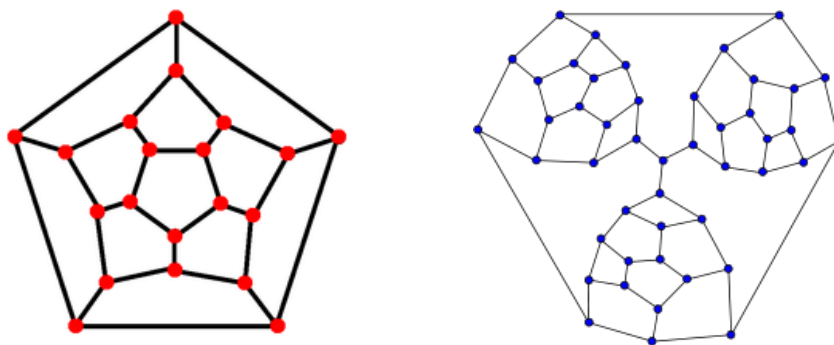


Рис. 2. Поліедральний граф (діаграма Шлегеля) з циклом Гамільтона (ліворуч) і граф Тутте – негамільтоновий граф (праворуч)

Припустимо, що інформаційно-аналітична система побудована у вигляді поліедрального графа, що має цикл Гамільтона. Тоді, в разі загрози для стабільного функціонування системи, тобто несанкціонованого проникнення до будь якого вузлу, при наявності циклу Гамільтона існує можливість несанкціонованого обходу всіх вузлів. Тому, поліедральна технологія захисту буде рекомендувати внесення певних розмикань вузлів в системі. На противагу поліедральному графу, що має цикл Гамільтона, існують графи Тутте, які не мають циклів Гамільтона, але побудова інформаційних (комп’ютерних) мереж або розподілених баз даних за такими графами потребує додаткових витрат.

### **Висновки.**

Поєднання сучасних технологій та методів створює основу для розв’язання цілої низки проблем методологічного характеру пов’язаних з обробкою неструктурованої інформації [10].

З огляду на якісне інформаційно-аналітичне забезпечення командування Збройних сил України, відповідних органів, а також, військово-цивільних адміністрацій в зоні проведення антитерористичної операції вкрай актуальним постає питання розробки вітчизняних технологій та методів (у тому числі перцепційно-інтерпретаційних і поліедральнопошукових), які мають суттєве значення для розуміння військової та оперативної обстановки, виявлення латентних зв’язків, оцінки проблемних ситуацій та подальшої підготовки обґрунтованих управлінських рішень.

### **Використана література**

1. Хлань В.Г. Стосовно окремих аспектів інформаційної безпеки в контексті інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади СБ України : матеріали наук.-практ. конференції [“Інформаційна безпека: виклики та загрози сучасності”], (м. Київ, 3 квітня 2013 р.). – К. : Центр навчальних, наукових та періодичних видань НА СБУ, 2013. – С. 193-196.
2. Литвиненко О.В. Інформаційні впливи та операції / О.В. Литвиненко. – К. : ВКФ. Сатсанга, 2003. – 240 с.
3. Брижко В.М. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / В.М. Брижко, М.Я. Швець. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2007 р. – 234 с.

4. Беляков К.І. Інформаційні війни : теоретико-правовий аналіз : матеріали наук.-практ. конференції [“Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: інформаційні війни”], (м. Київ, 6 червня 2014 р.) // Правова інформатика. – 2014. – № 2(42). – С. 122-124.

5. Хлань В.Г., Савченко Д.С. До проблем автоматизації обробки неструктурованої інформації в контексті забезпечення кібернетичної безпеки : матеріали наук.-практ. конференції [“Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави”], (м. Київ, 20 березня 2014 р.) : у 2 ч. – К. : Центр навчальних, наукових та періодичних видань НПВ НА СБУ, 2014. – Ч. 2. – С. 151-156.

6. Хлань В.Г., Ковальчук С.П. Стосовно окремих аспектів кібернетичної безпеки в контексті розробки інформаційно-аналітичних систем СБ України : матеріали наук.-практ. конференції [“Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави”], (м. Київ, 19 березня 2015 року). – К. : Центр навчальних, наукових та періодичних видань НА СБ України, 2015. – 512 с.

7. Петровский А.Б. Теория принятия решений. – М. : Издательский центр “Академия”, 2009.

8. Петровский А.Б., Ройзензон Г.В. Многокритериальный подход к построению интегральных показателей // Таврический Вестник информатики и математики. – 2008. – № 2. – С. 143-150.

9. Лемберт Т. Ключові проблеми керівника. 50 перевірених способів вирішення проблем : [пер. з англ.]. – К. : Наукова думка, 2001. – 303 с.

10. Ландэ Д.В. Интернетика. Навигация в сложных сетях : модели и алгоритмы / Д.В. Ландэ, А.А. Снарский, И.В. Безсуднов. – М. : Либроком (Editorial URSS), 2009. – 264 с.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 355.488: 681.3

МАРІЦ Д.О., кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра інформаційного права
та права інтелектуальної власності НТУУ “КПІ”

“КІБЕРАТАКА” – ВІЙНА МАЙБУТНЬОГО

Анотація. У статті досліджуються проблеми правового регулювання правовідносин, які виникають у сфері кібернетичної безпеки.

Ключові слова: кібератака, кібербезпека, вірус, кібершпionaж, кіберзлочинці.

Аннотация. В статье исследуются проблемы правового регулирования правоотношений, которые возникают в сфере кибернетической безопасности.

Ключевые слова: кибератака, кибербезопасность, вирус, кибершпионаж, киберпреступники.

Summary. The article examines the issues of legal regulations in the field of cyber security.

Keywords: cyber attack, cyber security, virus, cyber spying, cyber criminals.

Постановка проблеми. Питання кібербезпеки є основним для розробки програмних продуктів у галузі перспективних технологій, оскільки автоматизовані системи управління технологічними процесами важливих об’єктів знаходяться під загрозою як звичайних вірусів, так і цілеспрямованих атак. Тому захист інфраструктури інформаційних технологій є першочерговим завданням для спеціалістів у сфері інформаційної безпеки. Розширення інформаційного простору опосередковується впровадженням ноу-хау, досягнень науки та техніки, Інтернет ресурсів. Це безумовно впливає на інформаційну конкуренцію, а відтак і на кібернетичну безпеку, як окремих суб’єктів у суспільстві так і держави в цілому. За останнє десятиріччя кібернетична безпека сформувалася у самостійний науковий напрям, що має свою специфіку поставлених задач та методів дослідження [1]. У перекладі з грецької, кібернетика – це мистецтво управління. Однак таке управління, а часто-густо і контроль, використовується поза межами правового поля. Тому незвичним, а можливо і незрозумілим, на перший погляд, видається переплетіння суто технічних галузей з гуманітарними. Водночас юридичним аспектам захисту від кібератак на інформаційні ресурси не приділено достатньої уваги правознавцями, що і обумовлює актуальність даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні праці, які прямо або опосередковано стосуються такого явища як “кібератака” належать Богушу В.М., Бурячку В. Л., Духвалову А.П., Захаровій М.В., Корченко А.О., Хропаті І.В. Однак, ці напрацювання належать фахівцям у галузі технічних наук і більшою мірою стосуються розробок моделей захисту інформаційних ресурсів, що дозволяє визначити здатність відповідної системи захисту протистояти кібератакам. Водночас, лише спільними зусиллями, як представників технічних наук так і юридичних, можна досягти відповідних зрушень для досягнення спільної мети – здійснення кібернетичної безпеки, що черговий раз підкреслює як необхідність детального вивчення технічних питань щодо запобігання та попередження вчинення протиправних дій в інформаційному просторі, так і вироблення відповідної законодавчої бази.

Метою статті є з’ясування порядку правового регулювання правовідносин у сфері інформаційної безпеки, що заподіюються шляхом вчинення кібератак у Інтернет-мережі.

Виклад основного матеріалу. Кібератака – це поняття, яке стало вже звичним явищем у сучасному суспільстві. Соціологи всього світу одноставно стверджують, що сучасне суспільство стало як ніколи раніше конфліктним. Кількість конфліктів у політичній, соціальній, трудовій, релігійній, а також особистісних сферах невпинно збільшується. В свою чергу, розвиток науки та новітніх технологій не завжди приносить користь, а навпаки – їх використання стає вдалим інструментарієм для винахідливих віртуальних злочинців. Тому у сучасному суспільстві досить розповсюдженим явищем стали злочини у кіберпросторі. Так, Кримінальний кодекс України вперше передбачив самостійний розділ про ці злочини – розділ XVI “Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку” (ст. 361-363¹), положення цього розділу змінювалися і доповнювалися – це свідчить про актуальність цієї проблеми в суспільстві [2]. Кількість таких злочинів стрімко зростає, а от Інтернет-шахраїв впіймати доволі складно, говорять в обласному управлінні міліції. “Для справи злочинцю треба лише комп’ютер або інший гаджет та Інтернет, до якого можна підключитися деінде”, – розкриває схему злодюг в.о. начальника відділу у боротьбі із кіберзлочинністю УМВС Черкаської області Богдан Горбачов [3]. Водночас спостерігається вільне використання значної кількості термінів (та їх синонімів) що часто не узгоджені між собою. Так у Законі України “Про основи національної безпеки України” згадуються “комп’ютерна злочинність” та “комп’ютерний тероризм”, причому жоден з цих термінів на має свого визначення ані в цьому, ані в інших нормативних документах. В Законі України “Про боротьбу з тероризмом” поняття “комп’ютерний тероризм” не згадується взагалі, а ті елементи, що можуть до нього відноситись, прописані як складова частина поняття “технологічний тероризм” [4].

На сьогодні виникає нагальна потреба у спеціальному законі, який би врегулював відносини, які виникають у кібернетичному просторі. Звичайно, така потреба виникла не сьогодні та не вчора, а прийняття таких необхідних нормативних актів значно затягнулось. На сьогодні простежується тенденція виникнення нових понять і термінів, і відповідно “шкунтильгання” правотворчості, яка покликана в даному випадку опосередковувати та регулювати правовідносини в інформаційній сфері.

У червні 2013 року Верховною Радою України був розглянутий законопроект від 04.06.13 р. № 2207а “Про кібернетичну безпеку України”. Прошло ще 2 роки і 19 червня 2015 року був поданий до розгляду проект № 2126а у новій редакції “Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні” [5]. У статті першій пропонується наступне визначення *кібератаки* як несанкціонованих дій, що здійснюються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та спрямовані на порушення конфіденційності, цілісності і доступності інформації, яка обробляється в інформаційній (автоматизованій), телекомунікаційній, інформаційно-телекомунікаційній системі, або порушення сталого функціонування такої системи.

На наш погляд, дане визначення потребує певного уточнення. Видається, що такі несанкціоновані дії спрямовуються не лише на конфіденційність, цілісність і доступність інформації, а направляються з метою знищення інформації або її підміни. Крім того такі хакерські дії можуть вчинятись з метою кібершпіонажу, що в подальшому призведе до використання такої інформації у власних цілях, або з метою її подальшого продажу зацікавленим особам, зокрема конкурентам у певній сфері діяльності. Водночас, в аналітичній записці Інституту стратегічних досліджень при Президентові України, пропонується таке визначення кібератаки – цілеспрямовані дії, які реалізуються в кіберпросторі (або за допомогою його технічних можливостей), що

призводять (можуть призвести) до досягнення несанкціонованих цілей (порушення конфіденційності, цілісності, авторства, спостережності та доступності інформації, деструктивних інформаційно-психологічних впливів на свідомість, психологічний та психічний стан громадян) [4]. Також в аналітичній записці надається ще 6 визначень поняття кібератака, які запропоновані різними державними органами.

Під *кібернетичною безпекою (кібербезпека)* проект (№ 2126а), розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі. Аналізуючи інші нормативно-правові акти, на жаль приходимо до висновку, що законодавець не визначив ключових понять та термінів у сфері кібернетичної безпеки. Так, у зазначеному проекті закону № 2126а, під *кіберзлочинном* визначають – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі, передбачене законодавством України про кримінальну відповідальність. А під *кіберзлочинністю* – сукупність кіберзлочинів.

Термін “кіберзлочинність” часто вживається поряд з терміном “комп’ютерна злочинність”, причому нерідко ці поняття використовуються як синоніми. Поняття “кіберзлочинність” (в англ. варіанті – *cybercrime*) ширше, ніж “комп’ютерна злочинність” (*computer crime*), і більш точно відображає природу такого явища, як злочинність в інформаційному просторі. Так, Оксфордський тлумачний словник визначає приставку “*cyber*” як компонент складного слова, що відноситься до інформаційних технологій, мережі Інтернет, віртуальної реальності. Практично таке ж визначення міститься у Кембриджському словнику. Таким чином, “*cybercrime*” – це злочинність, пов’язана як з використанням комп’ютерів, так і з використанням інформаційних технологій і глобальних мереж. У той же час термін “*computer crime*” в основному відноситься до злочинів, скоюваних проти комп’ютерів або комп’ютерних даних [6]. У зв’язку з ратифікацією Україною Конвенції “Про кіберзлочинність” від 7 вересня 2005 року вважаємо за доцільне використовувати термін “кіберзлочинність”.

Звичайно, йдеться не лише про суто технічний підхід до вирішення проблеми боротьби з кіберзлочинцями шляхом декларування визначень та понять у певному нормативному акті, оскільки, на жаль, на сьогодні існують так звані “мертві норми”, які існують лише на папері. Крім цього, відповідно до експертного висновку, що був наданий Київським відділенням Всесвітньої асоціації з розроблення методологій та стандартів у галузі управління, аудиту і безпеки інформаційних технологій ISACA (Information Systems Audit and Control Association) проект закону № 2126а не охоплює та не гарантує захисту від актуальних кібер-загроз; створення системи інформаційної безпеки, адекватної стратегіям розвинених держав в цій галузі. Зокрема проект закону не містить основних компонентів для побудови державної інформаційної безпеки: план легалізації програмного забезпечення в критичних об’єктах інфраструктури [7].

“Naikon” – “Kaspersky Lab” провела дослідження однієї з найбільш активних кампаній щодо кібершпіонажу у Південно-Східній Азії. В результаті чого з’ясувалось, що від дій злочинців вже протягом 5 років страждають військові, громадські організації в 11 країнах регіону, зокрема на Філіппінах, Малайзії, Камбоджі, Індонезії, В’єтнамі, Сінгапурі, Непалі, Таїланді, Лаосі та Китаї. Злочинці, володіли китайською мовою, готували усю необхідну для кібератаки інфраструктуру, на території країни, що дозволяло підключатись в режимі реального часу до мережі своїх потенційних жертв та отримувати необхідну інформацію. В арсеналі шпійонського “Naikon” – 48 команд для різноманітних віддалених операцій, у тому числі на перевірку даних, які знаходяться в корпоративній мережі, що піддається атаці, завантаження файлів, встановлення додаткових модулів. До жертв такі програми потрапляють за допомогою цільового

фішингу – листів, які містять додатки, що потенційно можуть зацікавити отримувача. Насправді такі додатки містять виконуючий файл, який завантажує шпionську програму на комп’ютер. У 2014 році “Kaspersky Lab” відзначила значний стрибок у активності угруповання. Одразу після трагедії із зниклим літаком Malaysia Airlines, який виконував рейс МН 370, злочинці здійснили масову розсилку по організаціях, які потенційно володіли інформацією про трагедію. Кіберзлочинці, які стоять за “Naikon”, змогли створити гнучку інфраструктуру, яка може бути розгорнута у будь-якій країні, яка їх зацікавить та дозволить перенаправляти інформацію з систем жертв на сервер злочинців. Крім того, отримання потрібних даних значно спрощується завдяки наявності спеціально визначених операторів, які займаються визначеним колом користувачів [8].

Для попередження кібератак, а також ефективної боротьби з ними, погоджуємось з думкою В.М. Богуша та В.Л. Бурячка, що наступним кроком має стати підготовка спеціалістів: діяльність, яких буде пов’язана із протидією кіберзлочинності та забезпеченням кібербезпеки особистості, підприємства та держави у цілому. Найбільш цікавими з точки зору майбутніх працедавців можуть стати знання, які стосуються:

- теоретичних основ кібернетичної безпеки;
- правових та організаційних засад протидії кіберзлочинності;
- методів та засобів протидії кіберзлочинності;
- програмного забезпечення систем кібернетичної безпеки;
- криптографічних механізмів кібернетичної безпеки;
- кібернетичної безпеки підприємств;
- основ кібернетичної безпеки держав тощо [9, с. 129].

Інформаційна війна 21 сторіччя відрізняється від “холодної війни” тим, що способів впливу на маси стало набагато більше. Якщо раніше більшість людей довіряли ЗМІ, як єдиному джерелу інформації, яке не могло збрехати, то зараз довіра до телебачення значно впала, і будь-яка інформація, яка надходить через екран, повинна підкріплюватись чимось дуже значним, яскравим і навіть лячним. Щоб належним чином надавати таку інформацію, ЗМІ була створена ціла система, яка спрямовується на те, щоб тримати увесь світ на “гачку”. Інтернет став не просто інноваційним проривом, а як наслідок став використовуватись як інформаційний важіль. Мільйони людей витрачають більшу частину свого життя у просторах всесвітнього павутиння, і частина такого життя дуже особиста, навіть інтимна. І можливо, більшість вірить в те, що це його особистий віртуальний простір, який начебто залишиться секретним від інших. В такі ігри грають не тільки Android з Apple, але і антивірусні компанії, які із задоволенням запускають вірусні програми, проти яких потім і борються. Ось такий віртуальний театр відбувається повсякчас у кіберпросторі. Конфлікти, які виникають, не вирішуються, а натомість розробляються більш закручені стратегії, які дозволяють здійснювати більш ефективні кібератаки. Вони можуть вивести з ладу об’єкти оборонного призначення, та будь-які інші об’єкти, які представляють інтерес для кіберзлочинців. Зокрема, такі можливості продемонстрував вірус “Стакнет”, який виявили експерти у 2010 році.

Спеціалісти впевнені, що “Стакнет” є найбільш складною, шкідливою програмою, яка відноситься до абсолютно нового покоління комп’ютерних вірусів. Ця програма може обновлюватись через глобальну комп’ютерну мережу, отримуючи оновлення з віддалених серверів. Зі слів німецького фахівця, ціллю даного вірусу є конкретне підприємство, тобто він здатен працювати виключно точно на об’єкт. Такий складний комп’ютерний вірус дозволяє провести атаку на найважливіші промислові об’єкти, і є новою епохою у методах ведення війни. У війнах майбутнього такі технології

отримають широке розповсюдження, оскільки кібератаки дозволяють на певний час знешкодити бойові системи управління. Тому для боротьби з кібератаками необхідні значні ресурси, а також спільна робота структур безпеки багатьох країн.

Так, перші зразки вірусу “Potao” датуються 2011 роком, однак атаки з його використанням до цього часу залишались поза межами публічного поля. Значний зріст заражень, за даними ESET LiveGrid, спостерігався у 2014 – 2015 роках. Вірусні експерти пов’язують це з додаванням механізму заражених зйомних USB-носіїв. За оцінкою експертів ESET, атакувальники приступили до підготовки атак на українських користувачів у 2014 році. Оператори “Potao” опанували новий вектор зараження. Вони створили шкідливу веб-сторінку MNTExpress, яка імітувала сайт російського сервісу Pony Express. Потенційним жертвам направлялись SMS із шкідливою зноскою, “трек-кодом” та особистим зверненням, що вказує на точну направленість атаки. У березні 2015 року експерти ESET виявили зразки “Potao” на стратегічних об’єктах, включаючи уряд, військові відомства та одне з найбільших інформаційних агентств. Атаки здійснювались шляхом фішингових повідомлень на електронну пошту із шкідливими вкладками – виконуваними файлами під виглядом документів Microsoft Word із назвами, які можуть привертати увагу та зацікавити отримувача. Ця кібергрупа, яка розповсюджує “Potao”, досі активна. На це вказує зразок шкідливого програмного забезпечення від 20 липня 2015 року, який було направлено потенційній жертві у Грузії. У якості документа-принади використовується pdf-файл [10].

Непоодинокими є випадки, коли служба безпеки певної компанії, намагається власноруч зламати свою ж систему захисту, перш ніж це зроблять зловмисники. Зокрема, банк Barclays був створений у Лондоні у 1896 році. На сьогодні це велика компанія, яка має мережу представництв в США, Європі, Азії. У Великобританії вся діяльність здійснюється через дочірній Barclays Bank PLC, який є другим за величиною активів банком у країні. Під керівництвом голови служби безпеки банку спеціалісти імітуватимуть спробу хакерів проникнути у систему. Основним завданням групи є тестування систем безпеки. Вони спробують найрізноманітніші варіанти злому, а також попередження атак. За результатами роботи мають бути виявлені та усунені вразливості у системі, доки ними не скористалися хакери [11].

Висновки.

В результаті викладеного приходимо до наступного:

- з’являються нові терміни, які не мають законодавчого закріплення у сфері кібернетичної безпеки, однак є широкоживаними у засобах масової інформації, наукових працях та інших джерелах;
- виникає необхідність співпраці України з іншими країнами з метою попередження загроз, обміну досвідом щодо механізмів боротьби з кіберзлочинцями, розробки методів реагування на загрози;
- постає необхідність удосконалення законодавчої бази, шляхом приведення у відповідність термінології існуючих нормативно-правових актів та прийняття нових спеціальних законів у кібернетичній сфері. Однак це не виключає можливість здійснити уніфікацію нормативних актів, а також, можливо, і гармонізувати вітчизняне законодавство, шляхом сприйняття правових досягнень інших держав та використання таких положень у національному законодавстві.
- з метою реальної роботи механізму захисту інформаційної сфери, необхідно визначити коло суб’єктів, на яких буде покладатись обов’язок здійснення державної політики щодо кібернетичної безпеки України;

• крім правових аспектів, які мають сприяти зрушенням у досліджуваному напрямку, постає необхідність підготовки висококваліфікованих кадрів у сфері інформаційних технологій.

Використана література

1. – Режим доступу : <http://is.ipt.kpi.ua/kibernetichna-bezpeka-matematichni-metodi-kibernetichnoyi-bezpeki-novi-spetsializatsiyi-fti>
2. Кіберзлочинність в Україні. – Режим доступу : [//www.science-community.org/ru/node/16132](http://www.science-community.org/ru/node/16132)
3. Правоохоронці радять бути обачними із Інтернет-закупками. – Режим доступу : <http://v4asno.com/pravoohorontsi-radyat-butu-obachnumy-iz-internetzakupamy>
4. Проблеми чинної вітчизняної нормативно-правової бази у сфері боротьби із кіберзлочинністю: основні напрями реформування : аналітична записка. – Режим доступу : [//www.niss.gov.ua/articles/454](http://www.niss.gov.ua/articles/454)
5. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55657
6. Кіберзлочинність : проблеми боротьби і прогнози – Режим доступу : http://anticyber.com.ua/article_detail.php?id=140
7. Про основні засади забезпечення кібернетичної безпеки України : пропозиції Київського відділення ISACA до проекту закону України. – Режим доступу : [//www.slideshare.net/IsacaKyiv/isaca-kyiv-chapter-comments-law-dss-vr-v-05](http://www.slideshare.net/IsacaKyiv/isaca-kyiv-chapter-comments-law-dss-vr-v-05)
8. Країни Південно-Східної Азії роками перебувають в кібероблозі – Режим доступу : <http://ru.focus.lv/tehnologijas/internets/strany-yugo-vostochnoy-azii-regiona-godami-prebyvayut-v-nas-toyashchey-kiberosade>
9. Богуш В.М., Бурячок В. Л. Рекомендації щодо розробки та запровадження профілю навчання “Кібернетична безпека” в Україні // Безпека інформації. – 2014. – Т. 20. – № 2. – С. 126-131.
10. Кибератаки “Potoa” нацелены на госслужбы России и Украины – Режим доступу : [//www.anti-malware.ru/news/2015-07-31/16575](http://www.anti-malware.ru/news/2015-07-31/16575)
11. Сотрудники спецотдела британского банка Barclays взломают собственную систему безопасности. – Режим доступу : [//www.3dnews.ru/919603](http://www.3dnews.ru/919603)

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 343.2+340.13+007.51+165.12

**РАДУТНИЙ О.Е.**, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра кримінального права  
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого,  
член ВГО “Асоціація кримінального права”

## **ЧИННІ ЗАСОБИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ІНТЕРНЕТ-ТРОЛІНГУ**

***Анотація.** В роботі оглядово досліджено суспільно небезпечне явище Інтернет-тролінгу та сучасні кримінально-правові засоби боротьби з ним.*

***Ключові слова:** інформаційні ресурси, інформаційна агресія, тролінг, нормативне забезпечення, кримінально-правова охорона.*

***Аннотация.** В работе обзорно рассмотрено общественно опасное явление Интернет-троллинга и действующие уголовно-правовые способы борьбы с ним.*

***Ключевые слова:** информационные ресурсы, информационная агрессия, троллинг, нормативное обеспечение, уголовно-правовая охрана.*

***Summary:** The article deals with an overview of socially dangerous phenomenon of Internet trolling and modern criminal and legal means of combating it.*

***Keywords:** information sources, information aggression, regulatory support, internet trolling, criminal and legal protection.*

***Постановка проблеми.** Інформаційні відносини та інформаційні ресурси є унікальним феноменом, що постійно набуває значущості через свою зростаючу цінність у сучасному світі, прискорення потоків обміну та швидку зміну поколінь комунікативних технологій і приладів. Але якраз завдяки цьому вони і стають все більш уразливими та потенційно привабливими для різного роду і форм суспільно небезпечних посягань, за одним з яких закріпився неологізм “тролінг” (англ. trolling) – нагнітання учасником Інтернет-спілкування агресії, гніву або конфлікту шляхом відкритого чи таємного перекручення, приниження або образи почуттів іншого співрозмовника.*

Разом з поданням засобами масової інформації винятково агресивного контенту новин [4, с. 119-123] тролінг стає живильним середовищем для подальшої фрустрації населення та штучної поляризації суспільної думки.

***Аналіз останніх досліджень.** Питанню захисту інформаційних відносин від будь-яких викликів сучасності приділено належну увагу у працях І.В. Авдошина, Д.С. Азарова, П.П. Андрушка, Л.В. Багрія-Шахматова, П.С. Берзіна, А.М. Благодарного, В.І. Борисова, В.М. Бутузова, В.Б. Вехова, А.Г. Волеводзі, В.Д. Гавловського, Є.П. Гайворонського, Л.М. Герасіної, О.Ф. Гіди, В.А. Голубєва, С.Г. Гордієнка, В.М. Горового, О.П. Горпинюка, А.К. Гриня, В.К. Грищука, А.М. Гуз, В.Д. Гулкевича, М.В. Гуцалюка, Ю.І. Дем’яненко, О.Л. Добржанської, С.Я. Довбні, О.Д. Довганя, С.В. Дрьомова, Ю.Б. Ірхи, Д.А. Калмикова, М.В. Карчевського, Ю.І. Когута, В.К. Конаха, І.Ф. Коржа, О.І. Косілової, О.М. Костенка, В.В. Костицького, В.В. Крилова, О.В. Красненкова, С.С. Кудінова, Ю.А. Лапутіної, Є.В. Лашука, О.В. Левченка, С.Я. Лихової, І.В. Манжула, В.О. Меркулової, Т.В. Михайліної, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.Ю. Нашинець-Наумової, А.С. Нерсесян, М.А. Ожеван, Д.О. Олейнікова, Ю.Ю. Орлова, С.О. Орлова, М.І. Панова, В.В. Петрова, С.Ю. Петряєва, М.В. Плугатир, О.Б. Розвадовського, М.В. Рудика, І.М. Рижова, Н.А. Савінової, В.С. Сідака, К.С. Скоромнікова, О.М. Солодкої, В.В. Сташиса,*

В.Я. Тація, О.К. Тугарової, І.П. Федірко, П.Л. Фріса, С.О. Харламової, В.Б. Харченко, А.В. Черних, В.М. Шлапаченко та інших науковців, але питання кримінально-правової протидії тролінгу потребує більш детальної уваги до себе.

**Метою статті** є оцінка стану захищеності від суспільно небезпечних посягань у формі тролінгу, реалізації щодо цього явища охоронної та превентивної функції закону про кримінальну відповідальність, з'ясування потреби внесення змін до чинного законодавства чи встановлення її відсутності.

**Виклад основного матеріалу.** Згідно до положень статей 1 та 7 Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19.06.03 р. № 964-IV загрозами національної безпеки (тобто, наявними та потенційно можливими явищами і чинниками, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України) в інформаційній сфері прямо визнано: прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації; поширення засобами масової інформації (далі – ЗМІ) культу насильства, жорстокості, порнографії; комп’ютерна злочинність та комп’ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації тощо.

Концепціями інформаційних війн, які досить серйозно розглядаються багатьма провідними державами у вигляді окремих програм (напр., US NSDC (National Security Council) Report 68 “United States Objectives and Programs for National Security” April 14, 1950 [1], Русская доктрина [3]) або реалізації конкретних завдань окремими підрозділами (в США це U.S. Cyber Command, у Великобританії – Cyber Security Operations Centre, в Україні – Управління по боротьбі з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ тощо), передбачається здійснення широкомасштабного впливу на населення як власної держави, так і інших суверенних утворювань за допомогою інформаційного маніпулювання, свідомого перекручення або коректування окремих фактів, збудження відчуття обурення або прагнення відновлення історичної справедливості, штучного патріотизму, з одного боку, та протидії цьому – з іншого.

При цьому тролінг стає дієвим засобом розв’язання конфлікту як на інформаційно-емоційному рівні, так і переведення його у площину конкретних суспільно-небезпечних дій (спроби насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України, на порушення порядку, встановленого Конституцією України тощо).

Вже на сьогодні в мережах Twitter, Facebook, або Вконтакте існує значна кількість “акаунтів” (англ. account – “обліковий запис”) як засобів вкидання певної інформації у широкі маси користувачів мережі Інтернет. Один найманець (фізична особа як користувач мережі Інтернет) може керувати приблизно 50 – 100 акаунтами. Для того, щоб вивести будь-яку інформацію на перші шпальти новин, треба зробити 4 – 5 тисяч перепостів\* з відповідним “тегом” (англ. tag – “ярлик”, “етикетка”, “бирка”). Після цього вказана інформація протримається в якості новини впродовж доби. Про неї напишуть ЗМІ, в неї повірять мільйони людей і вона стане загальновідомою і загальнопоширеною.

---

\* Засіб поширення інформації в мережі Інтернет, що полягає у її передачі в соціальних мережах від одного користувача до іншого шляхом збереження на власній сторінці (англ. repost – “визначення”, “зв’язок”, “образ” тощо).

В інформаційних війнах ЗМІ, блогсфери та соціальні мережі виступають в якості збройних засобів. Небезпечною з точки зору інформаційних загроз є також діяльність Інтернет-коментаторів (так званих “тролів”), які є безпосередніми учасниками Інтернет-спілкування та мають завдання щодо провокування та розповсюдження конфлікту, в тому числі шляхом приниження або образи почуттів іншого співрозмовника.

В якості засобів тролінгу використовуються хвилі виправлень (постмодерація повідомлень, окремих тем або новин) – так званий “флейм” (англ. flame – “полум’я”, “вогонь”), або конфронтація – так званий “холівар” (англ. holly war – “священна війна”) [2, с. 48-51; 5, с. 135-136].

Найбільшу небезпеку являють оплачувані коментатори, які розміщують свої повідомлення на замовлення за заздалегідь визначеною темою.

Цей різновид віртуального нападу може здійснюватися анонімно або персоніфіковано, в останньому випадку – тими, хто зацікавлений у публічності, в тому, щоб їх краще і скоріше пізнавали серед інших відвідувачів Інтернет-форумів.

В психології спілкування тролінг досліджується як явище енергетичного вампіризму [6, с. 40-44]. Представники такого типу людських істот насичуються за рахунок емоційної енергетики свого соціального оточення. Метою енергетичного вампіра є викликання певних емоційних реакцій та отримання задоволення від спостереження за негативними афектованими реакціями об’єкту впливу.

Тролінг є засобом агресивного впливу, який породжує зворотну агресію, і є новим потужним викликом суспільству.

Відповідно до цього законодавець повинен гнучко реагувати на такі виклики, передбачаючи відповідальність за конкретні суспільно небезпечні діяння, криміналізація яких є соціально обумовленою, обґрунтованою та виваженою.

У зв’язку з цим гостро постає питання про можливість доповнення чинного закону про кримінальну відповідальність нормою протидії тролінгу.

Але необхідно уникнути формального копіювання нормативних розробок інших держав без відповідної адаптації до вітчизняного законодавства. В якості схожого прикладу можливо вказати на безпідставність передбачення окремої статті щодо кримінальної відповідальності за вандалізм (проект Закону України про внесення змін до статті 194 КК України щодо відповідальності за вандалізм реєстр. № 4220а було розміщено на офіційному сайті Верховної Ради України) за наявність у чинному законодавстві норм, що передбачені ст.ст. 194, 194<sup>1</sup>, 270<sup>1</sup>, 277, 292, 294, 296 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

На сьогодні кримінальне право та відповідне законодавство дають можливість належним чином забезпечити захист інформаційних відносин шляхом передбачення відповідальності за заклики до дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ст. 110 КК України), надання інформаційної допомоги іноземній державі, збирання з метою передачі або передача відомостей, що становлять державну (ст.ст. 111, 114 КК України), банківську або комерційну таємницю (ст. 231), відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330 КК України), розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України), публічні заклики до агресивної війни або до розв’язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження



таких матеріалів (ст. 436 КК України), планування або підготовку агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій (ст. 437 КК України) тощо.

Крім того, Особлива частина КК України містить розділ XVI “Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку”, що в ст. ст. 361 – 3631 передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку, створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут, несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або на носіях такої інформації, несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв’язку КК України тощо.

Проявами тролінгу можуть виступати перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України), надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України), порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер (ст. 163 КК України), перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України), посягання на здоров’я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258<sup>2</sup> КК України), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об’єктів власності (ст. 259 КК України), погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК України), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України), ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України), схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК) України, схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України) тощо.

**Висновки.**

Вищезазначене може свідчити про те що законодавство України має достатню кількість норм, які здатні здійснювати охоронну та превентивну функції щодо інформаційний відносин та інформаційних ресурсів проти явища тролінгу та доводить відсутність нагальної потреби доповнення Особливої частини КК України окремою нормою з відповідною назвою та оціночним формулюванням в диспозиції.

*Перспективи подальших досліджень.* Проте, вказане не заперечує необхідності пошуку подальших та(або) інших форм реагувань на новітні виклики сучасності, дослідження щодо яких передбачається здійснювати у напрямі вдосконалення організаційних механізмів народовладдя, законотворчості та державного управління в інформаційній сфері, розвитку заходів кримінально-правового забезпечення життєдіяльності суспільства.

**Використана література**

1. NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security. – Режим доступу : [//www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm](http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm)
2. Внебрачных Р.А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах // Вестник Удмуртского университета. – 2012. – Вып. 1. – С. 48-51. – Режим доступу : [//www.vestnik.udsu.ru/2012/2012-031/vuu1203108.pdf](http://www.vestnik.udsu.ru/2012/2012-031/vuu1203108.pdf)
3. Русская доктрина. – Режим доступу : [//www.rusdoctrina.ru/page95507.html](http://www.rusdoctrina.ru/page95507.html)
4. Савінова Н.А. Інформаційна політика України у дискурсі безпеки людини і громадянина : зб. матер. наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави”], (м. Київ, 19 березня 2015 року). – К. : Центр навчальної, наукової та періодичних видань НА СБ України, 2015. – 512 с. – С. 119-123.
5. Семенов Д.И., Шушарина Г.А. Сетевой троллинг как вид коммуникативной деятельности // Международный журнал экспериментального образования. – (Научный журнал). – М., 2011. – Вып. 8. – С. 135-136.
6. Чванова О.А. Психология вампиризма / О.А. Чванова. – М., 2008. – 360 с. – С. 40-44.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

Інформаційні ресурси в інших галузях права

УДК 347.97.99:340.113

ВІЛЬЧИК Т.Б., кандидат юридичних наук,
кафедра організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

**ДИСЦИПЛІНАРНА ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ**

Анотація. На підставі дослідження міжнародних стандартів адвокатської діяльності, законодавства, що регулює притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності у країнах ЄС та в Україні, а також наукових точок зору з цього приводу, автором формуються пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, що регулює притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: адвокат, дисциплінарна відповідальність адвоката, види дисциплінарних стягнень, дисциплінарне провадження, пропорційність санкцій.

Аннотация. На основании исследования международных стандартов адвокатской деятельности, законодательства, регулирующего привлечение адвокатов к дисциплинарной ответственности в странах ЕС и в Украине, а также научных точек зрения по этому поводу, автором формируются предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины, регулирующего привлечение адвокатов к дисциплинарной ответственности.

Ключевые слова: адвокат, дисциплинарная ответственность адвоката, виды дисциплинарных взысканий, дисциплинарное производство, пропорциональность санкций.

Summary. Based on the research of the international advocacy standards, legislation that governs bringing lawyers to disciplinary liability in the EU and in Ukraine, as well as scientific points of view on this issue, the author formulates specific proposals to improve current legislation in Ukraine that regulates the arraignment of advocates to disciplinary liability.

Keywords: lawyer, disciplinary liability of advocates, the types of disciplinary sanctions, disciplinary proceedings, sanctions proportionality

Постановка проблеми. Ратифікація угоди про асоціацію з Європейським Союзом засвідчила вибір Україною європейської системи цінностей та стандартів захисту прав людини, практична реалізація яких можлива за умови, зокрема, ефективної реалізації своїх функцій суміжними правовими інститутами і перш за все – адвокатурою України. Інститут адвокатури потребує особливої уваги, оскільки тільки за умови його належного функціонування можливий розвиток демократії та верховенства права. Це є одним із головних критеріїв набуття Україною членства в ЄС. За таких умов дослідження проблем організації та функціонування правозахисного інституту адвокатури є актуальним і своєчасним, в тому числі – в контексті відповідності національного законодавства європейським стандартам у сфері дисциплінарної відповідальності адвокатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дисциплінарного провадження та юридичної відповідальності досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, В.С. Венедиктов, В.М. Кудрявцев, В.М. Лебедев, О.Е. Лейст, В.М. Манохін, Р.О. Халфіна, П.С. Елькінд, Р. Давид, М. Молло, Р. Уолкер та ін.

Безпосередньо проблемам дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні присвячена низка наукових статей (В.В. Заборовський, М.В. Кравченко, М.С.Косенко та ін.), також дисертаційне дослідження Т.С. Ковалевої, яке було здійснено у 2010 році, тобто до прийняття Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”.

На цей час обговорюються проекти законів щодо внесення змін до Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” (далі – Закон), існує необхідність у подальшому вдосконаленні законодавства, що регулює діяльність адвокатури, в тому числі – в частині відповідальності адвокатів.

Метою статті є вдосконалення законодавчого врегулювання дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні.

Викладення основного матеріалу. Зобов’язання держави щодо захисту адвокатів від несправедливого або довільного дисциплінарного переслідування і стягнення беруть свій початок в міжнародному праві прав людини. Зобов’язання забезпечити справедливий судовий розгляд, закріплене, зокрема, у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та у статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, передбачає, що як законодавство, так і правозастосовна практика мають забезпечувати дотримання процесуальних гарантій у межах дисциплінарного провадження, у тому числі – при оскарженні у вищестоящий орган [1].

У випадках, коли адвокати не виконують свої професійні обов’язки, передбачені Кодексом поведінки або законодавством, відповідним міжнародним стандартам, таким як вірність інтересам клієнта, порядність, надання клієнтам допомоги всіма доступними засобами, підтримка гідності професії тощо, вони можуть бути притягнуті до справедливої дисциплінарної відповідальності із застосуванням домірних санкцій. Держава повинна гарантувати, що дисциплінарна відповідальність адвокатів може наступати лише у разі вчинення таких дій, які є порушенням встановлених правил [2].

Міжнародні принципи, що стосуються ролі адвокатів, передбачають обов’язок держави забезпечити неприпустимість несправедливого і довільного застосування дисциплінарних санкцій або інших заходів відповідальності, включаючи кримінальні, до адвокатів за дії, вчинені відповідно до їх професійних обов’язків, в тому числі закріплених в Основних принципах ООН, що стосуються ролі юристів [1]. Як відзначається Міжнародною комісією юристів, дисциплінарна система кожної держави повинна бути спрямована на забезпечення використання дисциплінарного провадження з єдиною метою підтримання професійних стандартів адвокатури та надання гарантій того, що адвокати діють виключно в інтересах своїх клієнтів, згідно професійних норм незалежності, честі та гідності професії, як це передбачено міжнародними стандартами [3].

Загальне поняття дисциплінарних санкцій у Рекомендації Res 2000(21) викладено в тексті принципу VI у вигляді чотирьох основних правил:

1. У тому випадку, якщо адвокати не дотримуються правил і стандартів, викладених у розроблених асоціаціями адвокатів Кодексах поведінки, або порушують законодавство, до таких адвокатів слід застосовувати необхідні заходи, в тому числі дисциплінарний розгляд.

2. Професійні асоціації адвокатів повинні брати участь у дисциплінарному розгляді щодо адвокатів і нести відповідальність за справедливість, законність і правильність його ведення.

3. Дисциплінарний розгляд має проводитися з дотриманням принципів і правил, передбачених Європейською Конвенцією з прав людини, включаючи право адвоката брати участь у дисциплінарному розгляді і оскаржити до суду прийняті дисциплінарні рішення.

4. Санкції, що застосовуються до адвоката, повинні відповідати тяжкості вчиненого ним проступку [4].

Український законодавець не надає легального визначення поняття дисциплінарної відповідальності адвокатів. Серед наукових точок зору найбільш прийнятною є позиція О.О. Бусуріної, яка вважає, що під цим поняттям слід розуміти особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до спеціального суб'єкта дисциплінарних правовідносин за вчинення дисциплінарного проступку, який виявляється у невиконанні або неналежному виконанні адвокатом своїх професійних обов'язків і встановлює застосування передбачених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу у встановленому для цього процедурному порядку [5, с. 29].

М.О. Женіна розкриває поняття дисциплінарної відповідальності адвоката через два аспекти [6, с. 25]:

- “позитивної відповідальності” (тобто властиве адвокату почуття обов'язку і сумлінного ставлення до його виконання);
- “ретроспективної відповідальності” (застосування до адвоката в особливому процедурному порядку міри стягнення (примусу) за неналежне виконання професійного обов'язку)

Під професійною відповідальністю адвоката В.Д. Наумов розуміє передбачену законодавством санкцію, виражену у формі цивільно-правового обов'язку адвоката відшкодувати збитки, заподіяні третім особам в результаті неналежного надання правової допомоги [7, с. 23]. Відповідальність може настати лише за наявності шкоди, завданої клієнту та наявності причинно-наслідкового зв'язку між діяльністю адвоката і шкодою. Це передбачає, що шкода стала об'єктивним наслідком поведінки винної особи [8, с. 869]. Шкода може бути завдана адвокатом як умисно, так і без умислу.

За нашою думкою, у Законі України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” доцільно закріпити наступне визначення: Дисциплінарна відповідальність адвоката – особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, а саме – невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків і передбачає застосування встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу при додержанні порядку, закріпленому у законі.

Закон закріплює наступні види дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України. (ст. 35 Закону). Між такими видами дисциплінарних стягнень, як попередження та зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року дистанція вельми значна. До того ж ні в Законі, ні в Правилах адвокатської етики від 17 листопада 2012 року [9] немає конкретних вказівок на те, які санкції застосовуються щодо яких проступків адвокатів. Разом з тим, порушення прав адвоката може мати місце у випадку, коли “практично будь-яку провину при бажанні дисциплінарного органу може бути визнано за достатню фактичну підставу для притягнення до дисциплінарної відповідальності” і призвести до зміщення особи з посади або позбавлення права здійснювати професійну діяльність [10] – з одного боку, а також, суттєво вплинути на становище особи, яка залишається без представника або захисника її інтересів – з іншого.

За думкою адвокатів, застосуванням до адвоката такого виду дисциплінарного стягнення, як призупинення права на заняття адвокатською діяльністю, законодавець передусім “карає” його клієнтів. За часів обов’язкового членства в колегіях, питання про передачу справ адвоката право на заняття адвокатською діяльністю якого було призупинено вирішувалося передачею його справ до іншого адвоката, члену цієї ж колегії. На сьогоднішній день незрозуміло, як у цій ситуації діяти клієнтам індивідуально практикуючого адвоката, які уклали з ним договір про надання правової допомоги до прийняття КДКА рішення про призупинення права на заняття адвокатською діяльністю [11].

Венеціанська комісія у своєму спільному висновку щодо проекту Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” звернула увагу на те, що у зв’язку з тим, що різниця між попередженням та зупиненням права на здійснення адвокатської діяльності дуже велика, і в багатьох випадках не дає змогу розумно врахувати тяжкість проступку, то було б розумно включити до списку санкцій щодо адвоката і штрафи [12].

На недостатність для належного забезпечення адвокатської дисципліни дисциплінарних стягнень щодо адвокатів в Україні неодноразово зверталась увага і вітчизняними науковцями [13, с. 105; 14, с. 157]. Так, М.С. Косенко пропонує введення такого засобу дисциплінарного впливу, як обговорення поведінки адвоката на конференції адвокатів регіону, а у виняткових випадках – на З’їзді адвокатів України, де можна заслуховувати адвокатів, які вчинили дисциплінарні проступки [15, с. 67].

Крім того, будь-яке стягнення, накладене в результаті дисциплінарного провадження, у тому числі – позбавлення статусу адвоката, має відповідати принципу пропорційності. Даний принцип також передбачає, що стягнення має відповідати встановленим професійним стандартам і не повинно бути надмірним з урахуванням вчиненого проступку, обставин справи і особи адвоката. Як вказується Міжнародною комісією юристів, стягнення за вчинення проступку може бути надмірним, якщо не розглядалося питання про можливість застосування інших, більш м’яких санкцій, або якщо такі альтернативні санкції не є достатніми для захисту суспільного інтересу щодо захисту чесності та непідкупності професії [16].

Враховуючи викладене, уявляється доцільним розширення видів дисциплінарної відповідальності адвокатів у законодавстві України за рахунок введення грошового стягнення у розмірі та порядку, які повинні визначатися Радою адвокатів України, яке може бути застосоване як окреме дисциплінарне стягнення, а також разом з позбавленням адвоката його статусу. Вважаємо, що за вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень:

1) попередження;

2) догана;

3) грошове стягнення у розмірі та порядку, визначених Радою адвокатів України, що сплачується на рахунок кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону за місцем перебування такого адвоката в Єдиному реєстрі адвокатів України протягом 10 робочих днів з дати прийняття рішення про дане дисциплінарне стягнення;

4) для адвокатів України – позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України з занесенням про це відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України.

В якості додаткових заходів доцільно було б передбачити наступні: заборона роботи у керівних органах адвокатського самоврядування терміном від 1 до 3-х років, заборона навчання адвокатів-стажерів, заслуховування пояснень адвоката, що вчинив дисциплінарне правопорушення, на засіданні органів адвокатського самоврядування.

Серед вітчизняних і зарубіжних вчених думка про те, що адвокат може бути суб'єктом цивільно-правової (майнової відповідальності) є загальноприйнятою. Так, М.В. Кравченко вважає, що достатніх підстав для закріплення в законі положення про неможливість відповідальності адвокатів, а тим більше матеріальної, за вчинення правопорушення нема і бути не може. На сторони за договором про надання правової допомоги поширюються загальні положення зобов'язального та договірної права, в тому числі й про цивільно-правову відповідальність. Це надає достатньо підстав для подальшого встановлення теоретичних засад та визначення правового регулювання відповідальності адвокатів за невиконання чи неналежне виконання обов'язків за вказаним договором [17, с. 133].

Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” фактично унеможливило притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності, зокрема, у випадку необхідності відшкодування збитків, завданих клієнту порушенням адвокатом своїх зобов'язань (п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону). За думкою науковців, це є :

- відхиленням від принципу рівності сторін цивільних правовідносин та свободи договору;
- блокує можливість застосування правових наслідків глави 51 ЦК України щодо відповідальності за порушення зобов'язань;
- ставить під сумнів можливість застосування окремих видів забезпечення виконання зобов'язань, зокрема неустойки (параграф 2 глави 49 ЦК України);
- спричиняє запитання про вибір санкцій за порушення адвокатів і підміну їх лише дисциплінарними санкціями;
- забезпечує “тепличі” умови для професійної діяльності адвокатів [17, с. 132].

Фахівцями у галузі цивільного права М.І. Брагінським і В.В. Витрянським розділяється думка, згідно з якою правовідносини, що виникають між адвокатом і його клієнтом в межах договорів про надання юридичних (правових) послуг відповідають ознакам, передбаченим нормами про договір оплатного надання послуг [18], за яким виконавець зобов'язується за завданням замовника надати послуги (здійснити певні дії або здійснити певну діяльність), а замовник зобов'язується оплатити ці послуги (ст. 779 ЦК України).

У правовідносинах “адвокат – клієнт” найбільш слабкою стороною необхідно визнати саме клієнта, – справедливо відзначає В.Р. Дюкіна, – зважаючи на це законодавством країн ЄС, щоб вирівняти сторони угоди, встановлюються особливі умови його участі у правовідносинах, зокрема, можливість клієнта в будь-який час після укладення угоди відмовитися від виконання її умов, що неприпустимо для адвоката, зобов'язаного виконати всі умови укладеної угоди, покладання на адвоката додаткових обов'язків (дотримання адвокатської таємниці, професійних норм, заборона на суміщення правової практики з окремими видами діяльності, заборона відмови від справи, у випадку якщо адвокат вважає позицію безпідставною та інші), посилення відповідальності адвоката у зобов'язанні за його невиконання або неналежне виконання [19, с. 106].

Основною особливістю предмета договору про надання правової (юридичної) допомоги виступає мета надання такої допомоги – захист прав та інтересів довірителя. Як зазначає Р.Г. Мельниченко, це може бути як пряма (у формі судового представництва), так і опосередкована (у вигляді консультування, складання процесуальних та інших документів) участь адвоката у вирішенні юридичного конфлікту за участю довірителя [20, с. 19]. Угода про надання юридичної допомоги є двосторонньою обов'язковою, *сіналлагматичною*: обов'язок довірителя (виплатити

адвокату гонорар) обумовлюється зустрічним обов'язком адвоката (надати довірителю правову допомогу). Це означає, що кожна зі сторін зобов'язана до виконання тільки до тих пір, поки виконання зустрічної вимоги залишається можливим, так що пред'явити вимоги до іншої сторони можна, лише виконавши свої зобов'язання (або, принаймні, приступивши до їх виконання). Крім того, сторонам заздалегідь відомий обсяг виконання за договором, як в частині обсягу надання правової допомоги, так і в частині винагороди, що виплачується адвокату. Виняток становлять договори абонентського юридичного обслуговування, де заздалегідь невідомо, в якому обсязі замовнику буде потрібна допомога адвоката і якою мірою внесена абонентська плата буде реально відпрацьована, а також випадки встановлення в угоді про надання правової допомоги погодинної оплати праці адвоката [21].

Закріплення в договорі умов про відповідальність довірителя або про способи забезпечення виконання його договірних обов'язків є суперечним суті професії адвоката, оскільки його призначенням є надання допомоги довірителю, а не застосування по відношенню до нього будь-яких санкцій. Навпаки, щодо адвоката в законі повинна бути передбачена прямо протилежна норма: угода з довірителем має визначати розмір і характер відповідальності адвоката. Аналогічна норма передбачена Федеральним законом у Росії “Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Російській Федерації” від 31.05.02 р. № 63-ФЗ, у відповідності з якою до істотних умов угоди адвоката з клієнтом належать, зокрема, розмір і характер відповідальності адвоката (адвокатів), які прийняли (взяли) виконання доручення (п.п. 5 п. 4 ст. 25 Закону РФ) [22].

Відповідно до національного законодавства договір про надання правової допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”). Очевидно, що у його конструкції є зобов'язання, а якщо це так, то повинні бути і види забезпечення їх виконання, – справедливо зауважує М.В. Кравченко [17, с. 132].

Однак, зрозуміло, що на практиці не завжди легко буде довести вину адвоката у порушенні зобов'язань за договором про надання правової допомоги. Наприклад, щоб зробити висновок, що помилка адвоката привела до незаконного рішення, необхідно довести, що існує причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) адвоката і винесенням незаконного рішення у справі. У тому випадку, якщо це буде доведено, збитки довірителя, які можуть бути пов'язані із затримкою прийняття законного судового рішення, з оплатою гонорару адвокату, який порушив свої зобов'язання, а також з іншими обставинами, якщо вони підтверджені в суді, підлягають відшкодуванню. У випадку, якщо адвокат підписав договір або вчинив іншу дію, яка істотним чином може вплинути на рішення у справі, заздалегідь не погодивши ці дії з клієнтом, тобто перевищив свої повноваження, то вирішення питання про його відповідальність на практиці не повинне викликати жодних труднощів. (У судовій практиці Франції це визнається недбалим виконанням функцій).

Слід звернути увагу на те, що заходи матеріальної відповідальності адвокатів були закріплені ще у часи Александра II, у Заснуванні судових установ, які передбачали, що “за пропущені з вини присяжного повіреного узаконених термінів і всяке інше порушення встановлених правил і форм “тяжущийся” має право, якщо йому було завдано від сього якоїсь шкоди, стягнути з повіреного свої збитки через той суд, в якому він вів справу” (стаття 404) [23, с. 331].

На цей час, як свідчить аналіз практики діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури (далі – КДКА) основними зі скарг, що подаються на діяльність адвокатів, є скарги на невиконання адвокатом своїх професійних обов’язків, на отримання гонорару без надання правових послуг або надання їх не в повному обсязі чи на неналежну якість останніх, допущення адвокатами конфлікту інтересів, на невиконання адвокатами професійних обов’язків, зокрема, неявка в судові засідання, для проведення слідчих дій, на негідну поведінку в суді, подання завідомо неправдивих і фальсифікованих документів, затягування розгляду справи, тиск на свідків, несумісності адвокатської діяльності з іншими видами діяльності тощо [24].

Окрім того, на практиці часто виникають претензії щодо завищення тарифу захисника та вимоги повернути не відпрацьовані захисником кошти. Як окрему категорію спорів КДКА намагаються виводити їх зі сфери дисциплінарних проваджень, оскільки, як вважає В. Загарія “...вони стосуються сфери цивільно-правових відносин: є договір, є перелік описаних послуг, є вимога повернути гроші. Ми – не суд, ми не можемо втручатися в цивільно-правові відносини між клієнтом і адвокатом. І в задоволенні таких скарг, як правило, відмовляємо” [25].

Висновки.

Виходячи з викладеного, вважаємо необхідним:

1) Розширення видів дисциплінарної відповідальності адвокатів у законодавстві України за рахунок введення грошового стягнення у розмірі та порядку, які повинні визначатися Радою адвокатів України, яке може бути застосоване як окреме дисциплінарне стягнення, так і разом з позбавленням адвоката його статусу.

2) В Законі України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” слід закріпити не тільки норми корпоративної (дисциплінарної), але й цивільно-правової (майнової) відповідальності адвоката, що відповідатиме європейським стандартам у галузі прав людини, сприятиме зміцненню гарантій осіб при реалізації їх конституційного права на правову допомогу та підвищенню якості останньої.

Використана література

1. Основные принципы, касающиеся роли юристов : приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, (Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.) / Собрание международных документов “Права человека и судопроизводство”. – М., 2002.

2. Руководство по созданию и применению процедур обжалования и привлечения к дисциплинарной ответственности. – (Международная ассоциация адвокатов (ИВА). – Режим доступа : [//www.ibanet.org/Document/Default](http://www.ibanet.org/Document/Default)

3. Дисциплинарное производство в отношении адвокатов в странах СНГ : анализ международного права и стандартов, (19 июня 2013 г.) – Режим доступа : [//www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_analysis_brief_2013_rus.pdf](http://www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_analysis_brief_2013_rus.pdf)

4. О свободе осуществления профессии адвоката : Рекомендации Rec 2000(21) Комитета Министров государствам-членам. – Режим доступа : https://eshra375.files.wordpress.com/.../rec_200021.docx

5. Бусурина Е.О. Дисциплинарная ответственность адвокатов в правозащитной деятельности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. – М., – 2013. – 30 с.

6. Женина М.А. Теоретические и практические проблемы дисциплинарной ответственности адвоката : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. – М., 2009. – 29 с.

7. Наумов Д.В. Гражданско-правовое регулирование обязательного страхования профессиональной имущественной ответственности адвокатов : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – Волгоград, 2011. – 26 с.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-х т. ; за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.). – К. : Юрінком Інтер. – 2008. – 1088 с.
9. Правила адвокатської етики : затверджено установчим з'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 року. – Режим доступу : <http://vkdkka.org/pravil-advokatskoji-etiki>
10. Международная комиссия юристов. Дисциплинарное производство в отношении адвокатов в странах СНГ : анализ международного права и стандартов, (19 июня 2013 г.). – Режим доступа : [//www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_anal_ysis_brief_2013_rus.pdf](http://www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_anal_ysis_brief_2013_rus.pdf)
11. Авторов А. Некоторые аспекты дисциплинарной ответственности адвоката в законопроекте “Об адвокатуре и адвокатской деятельности”. – Режим доступу : http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/91.htm
12. Спільний висновок Венеціанської комісії від 18 жовтня 2011 року щодо проекту Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”. – Режим доступу : <http://lib.istu.edu.ua/index.php?p=34&id=4350&par=74>
13. Заборовський В.В. Дисциплінарна відповідальність адвоката : поняття та види // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – С. 103-105.
14. Косенко М.С. Досвід зарубіжних країн щодо організаційно-правових засад діяльності дисциплінарних органів адвокатури // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Вип. 2. – С. 151-158.
15. Косенко М.С. Участие квалификационно-дисциплинарной комиссии адвокатуры в обеспечении адвокатской дисциплины в Украине // Закон и жизнь. – 2013. – № 9(261). – С. 66-70.
16. Дисциплинарное производство в отношении адвокатов в странах СНГ : анализ международного права и стандартов, (19 июня 2013 г.). – Режим доступа : [//www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_analysis_brief_2013_rus.pdf](http://www.eurasian-advocacy.ru/PDF/cis_icj_opinion_lawyers_discipline_law_advocacy_analysis_brief_2013_rus.pdf)
17. Кравченко М.В. Щодо відповідальності адвоката за порушення зобов'язань за договором про надання правової допомоги // Юридичний вісник. – 2014. – № 3(32). – С. 130-134.
18. Брагинский М.И. Договорное право. Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – [Кн. 3, изд. исп. и доп.]. – М., Статут, 2002.
19. Дюкина В.Р. Гражданско-правовое регулирование оказания адвокатских услуг в праве Европейского Союза : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – М., 2014. – 201 с.
20. Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – Волгоград, 2001. – С. 17-20.
21. Токмаков И.С. В вопросе об общей характеристике соглашения об оказании юридической помощи // Адвокатская практика. – 2012. – № 3.
22. Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации : Федеральный Закон РФ от 31.05.02 г. № 63-ФЗ. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=183241>
23. Реформы Александра II. – М. : Юрид. лит., 1998. – 331 с.
24. Не можу залишатися осторонь, коли хтось потребує мого втручання як адвоката // Закон і Бізнес. – 2014 р. – № 6(1148). – С. 12-13.
25. Кім Ю. Фактично ВКДКА формує практику правозастосування Правил адвокатської етики. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/42755-valentin_zagariya_faktichno_vkdkka_formue_praktiku_pravozasto

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 342.95:351.741(477)

**ЧИРИК С.В.**, аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності  
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

## ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

*Анотація.* Про сутність та види правових принципів діяльності Національної поліції України.

*Ключові слова:* галузеві принципи, сутність галузевих принципів, Національна поліція, адміністративне право, законодавство, державний службовець.

*Аннотация.* О сущности и видах правовых принципов деятельности Национальной полиции Украины.

*Ключевые слова:* отраслевые принципы, сущность отраслевых принципов, Национальная полиция, административное право, законодательство, государственный служащий.

*Summary.* About essence and types of legal principles of activity of the National police of Ukraine.

*Keywords:* industry principles, essence of industry principles, National police, administrative law, legislation, public employee.

**Постановка проблеми.** Важливим етапом становлення Національної поліції України є вступ в дію 2 листопада 2015 р. Закону України “Про Національну поліцію” [1, с. 12]. В законі визначено основні принципи діяльності поліції. Поліція може створювати власні бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також міжвідомчі інформаційно-аналітичні системи, необхідні для виконання покладених на неї повноважень.

Однак, як вважаємо, його недоліком є відсутність спеціальних принципів, які визначають засади для здійснення інформаційно-аналітичної діяльності поліції: формування баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; користування базами (банками) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; інформаційно-пошукової та інформаційно-аналітичної роботи; інформаційної взаємодії з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями.

Проблеми принципів у сфері діяльності органів внутрішніх справ досліджувались такими ученими як В.Я. Настюк [2, с. 136], О.П. Рябченко [3, с. 48], О.Г. Фролова [4, с. 47], Х.П. Ярмаки [5, с. 67] та ін.

Проте, вважаємо, що зазначена проблема потребує подальших досліджень та визначення більш повного обсягу принципів діяльності Національної поліції України.

**Метою статті** є удосконалення законодавства України стосовно принципів діяльності Національної поліції України.

**Виклад основного матеріалу.** Сутність організаційно-правових принципів діяльності Національної поліції України полягає в тому, що ця система різнобічна. Вона поділяється на основні принципи і принципи формування і функціонування її відповідних частин (інститутів) [6, с. 67]. До основних належать принципи регулювання взаємовідносин між суспільством та органами виконавчої влади, які розкривають природу формування і функціонування адміністративного права, підкреслюють його місце й роль у правовій системі.

До принципів регулювання взаємовідносин суспільства й органів виконавчої влади слід віднести: служіння державної адміністрації суспільству й людині; обмеженість втручання органів виконавчої влади в громадянське й особисте життя людини; повнота прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері; взаємна відповідальність; мінімально необхідні повноваження органів державної виконавчої влади; оптимальне доповнення й урівноваження державно-владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів самоврядування.

*Принцип служіння державної адміністрації суспільству й людині.*

Він визначає основне соціальне значення адміністративного права, систему визначальних цілей. Якщо інтереси окремих громадян не повною мірою співпадають із цілями розвитку суспільства, то діяльність Національної поліції за адміністративним правом покликана забезпечити пріоритет всенародних інтересів, однак, таким чином, щоб особисті потреби не ігнорувалися, а максимально враховувалися. Справедливе адміністративне право не сумісне з будь-яким відхиленням від закону, принципів гуманізму й демократії.

В узагальненому вигляді розглядуваний принцип виражено в низці законів України, де на апарат виконавчої влади прямо покладаються відповідні обов’язки. Так, згідно зі ст. 5 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” [7, с. 181], держава захищає права й законні інтереси релігійних організацій, сприяє встановленню відносин взаємної світоглядної терпимості й поваги між громадянами тієї чи іншої віри.

*Обмеженість втручання адміністрації в громадянське й особисте життя людини.*

Сутність цього принципу полягає в закономірному встановленні тієї межі, до якої втручання органів державної виконавчої влади у відповідну діяльність, диктується в існуючих історичних умовах інтересами народу України і після чого це втручання не є необхідним, оскільки без серйозної потреби воно сковує дію механізмів соціальної регуляції, порушує нормальні процеси, що відбуваються в суспільстві, і знижує ефективність виконавчої влади. Цей принцип організації і функціонування діяльності Національної поліції за адміністративним правом знаходить відповідне відображення, наприклад, у ст. 27 Закону України “Про підприємства в Україні” [8, с. 54], у якій зазначено, що втручання в господарську або іншу діяльність підприємства з боку державних органів не допускається, окрім випадків, передбачених законодавством.

*Повнота прав і свобод громадян.*

Даний принцип означає надання громадянам максимально можливо широкого кола відповідних прав і свобод дійсно нового рівня і захищеність їх інтересів. Законотворчій адміністративно-правовій практиці належить іти шляхом подальшої деталізації конституційних прав і свобод громадян, створення спеціальних законів, регулюючих відносини громадян і відповідних державних органів.

Права і свободи громадян – це та сфера регулювання суспільних відносин, де межа дії норми закону мусить бути чітко обмеженою.

Другий аспект реалізації цього принципу полягає в тому, що громадянин за своїм розсудом має право звертатися в будь-який орган виконавчої влади, а останній зобов’язаний дати йому вичерпну відповідь. Отже, норми адміністративного права повинні закріплювати відповідні обов’язки органів державної виконавчої влади.

*Принцип взаємної відповідальності.*

Цей принцип розкриває певну складну залежність між апаратом державної виконавчої влади, його державними службовцями і особистістю. За кожною

невиконаною справою (невирішеним питанням) стоїть конкретний службовець або група осіб, і без їх реальної відповідальності не можна розраховувати на підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади. На сьогодні значення дисципліни й особистої відповідальності службовців значно зростає. Недотримання ними встановлених вимог і правил обертається для суспільства й людини не тільки матеріальною шкодою, а й серйозними соціальними й моральними збитками.

Що стосується громадян, то вони також мають відповідати перед суспільством і державою.

*Мінімально необхідні повноваження органів державної виконавчої влади.*

Реалізація зазначеного принципу забезпечується тим, що адміністративне право покликане встановити мінімально необхідні повноваження органів державної виконавчої влади. Виконавча діяльність має, по-перше, обмежуватися загальним управлінням, а по-друге, односторонньо владні рішення у всіх можливих випадках повинні змінюватися або поєднуватися з договірними формами взаємовідносин між органами державної виконавчої влади і членами суспільства.

*Оптимальне доповнення й урівноваження державно-владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів місцевого самоврядування.*

Сутність даного принципу – в наданні органам місцевого самоврядування максимально можливої свободи, в закріпленні за ними, наприклад, права оскаржувати рішення, прийняті органами державної виконавчої влади в порядку підлеглості або в суді, брати безпосередню участь у здійсненні державної політики (ініціатива в нормотворенні, пропозиції, подання тощо).

В аспекті формування і функціонування адміністративно-правових законів процесуального змісту необхідно виходити з таких принципів, як: дотримання норм стосовно провадження у справах про адміністративні правопорушення; охорона прав та інтересів особи й держави; публічність (офіційність) провадження; об'єктивна (матеріальна) істина; гласність у провадженні в справах про адміністративні правопорушення; рівність перед законом; здійснення провадження національною мовою; відповідальність посадових осіб за неналежне ведіння провадження у зазначених справах.

Кожен із названих процесуальних принципів конкретизується у відповідному виді адміністративно-процесуальної діяльності.

Принцип охорони інтересів особистості й держави відбиває динамізм провадження у справах про адміністративні правопорушення. Орган, який розглядає цю справу і приймає щодо неї рішення (постанову), зобов'язаний забезпечити соціально-економічні, політичні й особисті права та свободи громадян, а також права й законні інтереси підприємств, установ та організацій. Публічність (офіційність) провадження у справах про адміністративні порушення полягає в тому, що розгляд конкретної справи, збирання необхідних матеріалів і документів є обов'язком конкретних державних органів (його посадових осіб) і здійснюється за державний кошт. Оплата за участь у провадженні й оформленні матеріалів і прийнятті рішень лягає на державний орган. Органи держави зобов'язані розглядати скарги громадян на прийняті за конкретною справою про адміністративні правопорушення. Об'єктивна (матеріальна) істина вимагає, щоб справа про адміністративні правопорушення розглядалася всебічно. При цьому перевіряються всі обставини, збираються й ураховуються необхідні матеріали й докази. Усе це сприяє усуненню суб'єктивізму, забезпечує встановлення істини, прийняття справедливого рішення, яке об'єктивно відбиває події і тим самим забезпечує ефективність управління.

Гласність у провадженні в справах про адміністративні правопорушення означає, що справа розглядається відкрито, а учасники без перешкод знайомляться з усіма матеріалами справи. При цьому зі змістом прийнятих рішень (постанов) знайомляться трудові колективи, населення за місцем проживання. Рівність перед законом учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення забезпечується законодавчим закріпленням їх статуту. Кожна зі сторін має право брати участь на всіх стадіях провадження, подавати докази, вимагати їх розгляду в разі необхідності, а учасникам провадження роз'яснюються їх права й обов'язки. Орган (посадова особа), який розглядає справу про адміністративне правопорушення, покликаний стежити за тим, щоб сторони належним чином використовували свої повноваження.

Швидкість і економність провадження зумовлені оперативністю виконавчо-розпорядчої діяльності і забезпечуються, зокрема, закріпленням у законодавстві про адміністративні правопорушення строків, у межах яких здійснюється провадження, виконуються відповідні постанови. Ведіння справ у багатьох випадках вимагає відносно невеликих коштів та організаційних витрат. Компетентні органи покликані вести провадження без затримки і зволікання, з мінімальними матеріальними витратами й організаційними зусиллями.

Здійснення провадження національною мовою зумовлено закріпленням на конституційному рівні принципу рівності громадян. Учасникам, які не володіють українською мовою, якою ведеться провадження, забезпечується право повного ознайомлення з відповідними матеріалами, надається можливість давати пояснення їх рідною мовою й користуватися послугами тлумача.

Відповідальність посадових осіб за неналежне провадження встановлена в різних нормативних актах. Недотримання вимог здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, бюрократичне ставлення до громадян тягне застосування до винних посадових осіб відповідних заходів відповідальності.

### **Висновки.**

На підставі вищезначеного вважаємо, що у процесі нормотворчості необхідно враховувати наявність як внутрішніх, так і зовнішніх принципів формування і функціонування діяльності Національної поліції України. Це передбачає доцільність введення доповнень до законодавства України щодо інформаційно-правових принципів, які б визначали забезпечення підвищення ефективності діяльності поліції. Зазначене стосується таких принципів, як: законність; свобода доступу до інформації; вільне вираження думок і переконань; забезпечення інформаційної безпеки; рівність громадян перед законом; недоторканність приватної власності на інформаційні ресурси (інформаційні продукти та інформаційні технології) з дотриманням норм авторського права; доступність інформації, що передбачає право кожної людини мати доступ до інформаційних технологій і будь-якої необхідної для неї інформації, дозволеної законодавством для доступу, у будь-який час і в будь-якому місці, недопущення цензури; пріоритет повідомлень про події державної і суспільної значущості та ін.

### **Використана література**

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.15 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 40-41. – Ст. 379. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : підручник / [В.Я. Настюк (кер. авт. кол.) та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Настюка. – Х. : Право, 2013. – 472 с.

3. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підруч. / за ред. О.П. Рябченко. – Х. : Вид-во Харківського Нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 256 с.
4. Організаційно-правові основи управління в органах внутрішніх справ : Законодавчі та інші нормативно-правові акти ; укл. О.Г. Фролова. – Х. : ФОП Лук’яненко, 2011. – 108 с
5. Ярмакі Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні / Х.П. Ярмакі : монографія. – Одеса : Астропринт, 2006. – 334 с.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.91 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
8. Про підприємства в Україні : Закон України від 27.03.91 р. № 887-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 24. – Ст. 272.

**Рецензент:** Л.П. Коваленко, доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 342.951:351.87(477)

ПРЕДМЕСТНИКОВ О.Г., кандидат юридичних наук, перший заступник начальника
Головного територіального управління юстиції
у Херсонській області

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1956 – 1991 РОКАХ

***Анотація.** Аналіз історико-правових засад становлення та розвитку органів юстиції Української РСР у 1956 – 1991 роках, визначено їх основні ознаки, сутність та значення, а також обґрунтовано пріоритетні напрямки вдосконалення організації та діяльності органів юстиції сучасної України.*

***Ключові слова:** органи юстиції, Міністерство юстиції, Юридична комісія, Українська РСР, судове управління, державна правова політика.*

***Аннотация.** Анализ историко-правовых основ становления и развития органов юстиции Украинской ССР в 1956 – 1991 годах, определены их основные признаки, сущность и значение, а также обоснованы приоритетные направления усовершенствования организации и деятельности органов юстиции современной Украины.*

***Ключевые слова:** органы юстиции, Министерство юстиции, Юридическая комиссия, Украинская ССР, судебное управление, государственная правовая политика.*

***Summary.** The analysis of the historical and legal basis of formation and development of the justice bodies of Ukrainian SSR in 1956 – 1991 years is performed, the article also determines its main features, essence and significance, as well as substantiates priority directions of improving the organization and activities of the justice bodies of modern Ukraine.*

***Keywords:** justice bodies, Ministry of Justice, Legal Committee, Ukrainian SSR, judicial governance, state legal policy.*

Постановка проблеми. На кожному історичному етапі органи юстиції України мали різний статус та місце у державному механізмі, а практика їх формування та функціонування виявляє як позитивні, так і негативні риси, урахування яких сприятиме раціональній організації та ефективній діяльності органів юстиції в Україні. Одним із найбільш цікавих є період функціонування органів юстиції Української РСР у 1956 – 1991 роках, в рамках якого були апробовані різні підходи до організації діяльності органів юстиції та їх взаємодії з судами, а також сформовані засади розуміння сутності та значення органів юстиції, які покладаються в основу їх статусу і у сучасній незалежній Україні. А відтак, в контексті розвитку інституту органів юстиції України й вбачаються актуальними питання інституалізації та функціонування органів юстиції Української РСР у 1956 – 1991 роках.

Зазначимо, що деякі етапи становлення органів юстиції Української РСР раніше вже були досліджені такими вченими як В.М. Боковня, М.І. Герасимик, І.П. Козінцев, І.І. Микульця, О.К. Міхеєва, Г.О. Попова та інші. Їх наукові роботи стосуються переважно тільки загальної проблематики інституалізації органів юстиції УРСР або ж досвіду їх функціонування у більш ранні часи, комплексно та послідовно не розкриваючи особливості становлення та розвитку органів юстиції Української РСР у 1956 – 1991 роках в контексті організації діяльності органів юстиції сучасної України.

Метою статті є аналіз історико-правових засад становлення та розвитку органів юстиції Української РСР у 1956 – 1991 роках, визначення їх основних ознак, сутності та значення, а також обґрунтування пріоритетних напрямків вдосконалення організації та діяльності органів юстиції сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Передусім, відзначимо, що зміна керівництва СРСР у середині 1950-х років і проведення широкої адміністративної реформи зумовили ліквідацію Міністерства юстиції СРСР (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 31.05.56 р. [1]), внаслідок чого передбачалось й деяке ослаблення управлінських і контрольних повноважень органів юстиції щодо судів, забезпечуючи тим самим конституційно гарантовану незалежність суддів. Ліквідація загальносоюзного органу управління юстицією фактично означала децентралізацію системи органів юстиції та посилення ролі Міністерства юстиції Української РСР. Так, згідно Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 11.07.56 р. [2] воно змінило статус з союзно-республіканського на республіканське міністерство. При цьому, оновлення статусу Міністерства юстиції УРСР позначилось здебільшого лише на підвищенні його самостійності, тоді як основний обсяг повноважень, форми і методи діяльності були збережені.

Окрім того, відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 30.08.56 р. [3] та Постанови Ради Міністрів УРСР від 08.09.56 р. № 1114 [4] ліквідовувались управління Міністерства юстиції УРСР при обласних Радах депутатів трудящих із передачею їх повноважень та матеріально-фінансових ресурсів обласним судам. На думку В.М. Боковні, ліквідація територіальних управлінь юстиції пояснювалась тим, що вони були “відірвані від судової практики, не забезпечували ні кваліфікованої консультації, ні виправлення судових помилок” [5, с. 7]. Однак, зважаючи на попередній досвід ліквідації та відновлення місцевих органів юстиції в УРСР, цей захід нами не може вважатись послідовним чи достатньо обґрунтованим. Як наслідок, була зруйнована чітка управлінська вертикаль Міністерства юстиції УРСР, робота з реалізації державної правової політики на місцях фахово і комплексно не проводилась, а обласні суди набували додаткових нетипових повноважень з адміністративного (а не суто процесуального) контролю діяльності народних судів та управлінню нотаріатом, народні суди мали керувати роботою судових виконавців.

Зазначимо, що згідно Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 21.03.63 р. [6] “з метою зосередження керівництва народними і обласними судами у Верховному Суді Української РСР” було ліквідовано Міністерство юстиції УРСР, передаючи його функції судового управління та керівництва органами державного нотаріату Верховному Суду УРСР. З одного боку, ліквідація Міністерства юстиції СРСР, Міністерства юстиції УРСР та його територіальних органів дієво та радикально зупинила багаторічну практику втручання органів юстиції у діяльність судів і відправлення ними правосуддя. З іншого боку, органами юстиції виконувалась й низка інших важливих і змістовних повноважень щодо організаційного забезпечення судової системи, керівництва нотаріатом та адвокатурою, вдосконалення та систематизації законодавства, які дещо непродумано були розділені між Верховним Судом УРСР, обласними судами, місцевими радами та Юридичною комісією при Раді Міністрів УРСР. В результаті суди (їх президії) знову переобтяжувались невластивими їм управлінськими повноваженнями, виконання яких передбачало взаємодію з різними державними органами (які могли впливати на суд) і відволікало суди від своєї основної функції – відправлення правосуддя. Погоджуючись із мотивами та метою даної реформи, маємо вказати, що для забезпечення більшої незалежності судів цілком достатнім був би перегляд і звуження компетенції органів юстиції, а не повна ліквідація налагодженої професійної системи державного управління у сфері юстиції.

Вищезгадана Юридична комісія при Раді Міністрів УРСР була утворена відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 23.03.63 р. № 353 [7], якою також визначався її статус як республіканського державного органу, структура та штатний розпис. При цьому діяльність Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР здебільшого зосереджувалась у площині реалізації державної правової політики, зокрема її завданнями згідно Положення, затвердженого Постановою Ради Міністрів УРСР від 31.10.63 р. № 1217 [8], було проведення роботи з систематизації законодавства УРСР, розробки і розгляду проектів законодавчих актів і урядових рішень з питань нормативного характеру, керівництво науково-дослідними установами судової експертизи.

Досить показовим також вбачається передання Юридичній комісії повноважень щодо керівництва та контролю діяльності обласних колегій адвокатів УРСР (Постанова Ради Міністрів УРСР від 25.08.64 р. № 891 [9]) і органів запису актів громадянського стану (Постанова Ради Міністрів УРСР від 30.12.68 р. № 680 [10]), які після ліквідації Міністерства юстиції УРСР спочатку покладались на виконкомів обласних Рад депутатів трудящих. Це додатково підтверджує помилковість ліквідації Міністерства юстиції УРСР і розподілу його повноважень між різними державними органами. Крім відмінності у повноваженнях, Юридична комісія при Раді Міністрів УРСР істотно відрізнялась від Міністерства юстиції за статусом і організаційно-штатною структурою. Так, вона складалась лише з дев'яти осіб, з яких чотири – на громадських засадах (Постанова Ради Міністрів УРСР від 01.03.65 р. № 218 [11]), а загальний штат Юридичної комісії не перевищував 38 осіб, що в цілому ускладнювало належне виконання покладених на неї повноважень.

Відтак, інституалізація органів юстиції УРСР у 1956 – 1970 роках характеризується глибокою децентралізацією державного управління у сфері юстиції, повною ліквідацією системи профільних органів юстиції з перерозподілом їх повноважень між різними спеціально не підготовленими для цього інституціями. На тлі короткочасного позитивного ефекту припинення втручання органів юстиції у діяльність судів в результаті це негативно позначилось на продуктивності, ретельності та злагодженості нормопроектної, управлінської, контрольної та іншої діяльності у сфері юстиції. Загалом же в якості особливостей організації Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР порівняно з Міністерством юстиції УРСР слід виділити діяльність майже половини її членів на громадських засадах, порівняно невелику штатну чисельність, відсутність розгалуженого апарату та місцевих органів, передання судам частини традиційних повноважень (наприклад, щодо керівництва нотаріатом), доволі обмежені засоби реалізації повноважень (за виключенням хіба що наказів та інструкцій Голови Юридичної комісії) тощо.

Тут також маємо погодитись із С.В. Олефіренко [12, с. 131], що незадовільна практика роботи Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР та відсутність у неї необхідних управлінських повноважень та організаційно-кадрового забезпечення виявили необхідність повернення до попередньої централізованої моделі державного управління у сфері юстиції. Саме тому після відновлення 30.08.70 р. Міністерства юстиції СРСР згідно Постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 15.09.70 р. № 498 [13] Юридична комісія при Раді Міністрів УРСР була ліквідована, а Указами Президії Верховної Ради УРСР від 06.10.70 р. № 3096-VII і № 3098-VII [14] – знову утворено союзно-республіканське Міністерство юстиції УРСР та відділи юстиції виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих УРСР. Ці заходи на тоді обґрунтовано пов'язувались з потребою підвищення рівня державного керівництва судами та іншими установами юстиції, здійснення методичного керівництва правовою роботою і

поліпшення роботи по систематизації законодавства [13], тобто по суті йдеться про потребу комплексного вдосконалення всіх напрямків діяльності органів юстиції.

Зазначимо, що статус Міністерства юстиції УРСР встановлювався з урахуванням його попереднього статусу, поточного стану та нагальних потреб управління в сфері юстиції, а також досвіду функціонування Верховного Суду УРСР і Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР. Перш за все, Міністерство юстиції УРСР знову набуло подвійного підпорядкування Раді Міністрів УРСР і Міністерству юстиції СРСР, що вказує на централізацію останнім управління органами юстиції УРСР. Останнє Положення про Міністерство юстиції УРСР, затверджене Постановою Ради Міністрів УРСР від 04.09.72 р. № 416 [15], закріплювало його статус, завдання і повноваження, а також статус керівництва. При цьому, попри раніше існуючу практику комплексного правового регулювання, дане Положення вже не визначало структуру і штатну чисельність (у різні часи становила близько 135 – 152 осіб) Міністерства юстиції УРСР, чіткий розподіл повноважень між його структурними підрозділами. До недоліків Положення від 04.09.72 р. можна віднести і недостатню урегульованість конкретних засобів, форм і методів реалізації повноважень органів юстиції УРСР, засад взаємодії з іншими державними органами.

Порівняно з первинним обсягом повноважень органів юстиції радянської влади в Україні компетенція Міністерства юстиції УРСР була позбавлена значної частини надмірних владних повноважень (щодо керівництва та контролю діяльності судів, органів прокуратури та слідства), звужуючись згідно Положення від 04.09.72 р. [15] до організаційного керівництва судами, керівництва нотаріатом і судово-експертними установами, загальне керівництво органами запису актів громадянського стану і адвокатурою. З іншого боку, цілком позитивне в умовах УРСР обмеження (хоча й лише часткове) компетенції Міністерства юстиції організаційним керівництвом судами (включаючи перевірку організації роботи судів, видання обов'язкових наказів та інструкцій, керівництво кадровою роботою у судах і т. ін.) з позиції сьогодення вже не відповідає державному ладу сучасної України, статусу органів юстиції та принципу незалежності суддів. Натомість більш конструктивним постає передбачене ст.22 Основ законодавства СРСР і союзних республік про судоустрій від 13.11.89 р. [16] уповноваження органів юстиції здійснювати організаційне забезпечення (а не керівництво) діяльності судів при суворому дотриманні принципу незалежності суддів і їх підпорядкування тільки закону. Серед іншого це означало позбавлення органів юстиції права здійснювати перевірки діяльності судів і надавати їм обов'язкові вказівки, зосереджуючи діяльність органів юстиції здебільшого лише на створенні умов для функціонування судів і сприянні їх діяльності.

Водночас у Положенні від 04.09.72 р. [15] одержали подальший розвиток повноваження Міністерства юстиції УРСР з реалізації державної правової політики по забезпеченню систематизації законодавства, методичному керівництву правовою роботою в народному господарстві, забезпеченню пропаганди правових знань і роз'яснення законодавства серед населення. Як на нас, особливо важливим постає виокремлення у діяльності Міністерства юстиції УРСР такого напрямку як координація правового виховання населення (для чого навіть утворювалась спеціальна координаційно-методична рада), у чому вбачається запровадження системного підходу до підвищення рівня правової свідомості та культури громадян, що сприятиме більшому дотриманню прав громадян і законності.

Крім цього, розглядаємо як позитив нормативно-правове визначення складу системи Міністерства юстиції УРСР, до якої належали обласні відділи юстиції, нотаріат,

науково-дослідні установи судових експертиз [15], а також органи запису актів громадського стану та адвокатура, хоча Положенням від 04.09.72 р. вони прямо й не визначаються як суб'єкти системи Міністерства юстиції УРСР. Від даної системи слід відрізнити систему органів юстиції УРСР (тобто органів державного управління у сфері юстиції та в інших суміжних сферах), яку була представлена Міністерством юстиції УРСР і відділами юстиції виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих (згодом об'єднаних із відділами ЗАГСу в управління юстиції виконкомів обласних рад згідно Постанови Ради Міністрів УРСР від 10.08.88 р. № 231 [17]).

Відповідно до Положення, затвердженого Постановою Ради Міністрів УРСР від 30.09.74 р. № 470 [18], обласні відділи (управління) юстиції мали на місцях виконувати більшість повноважень Міністерства юстиції УРСР, зокрема щодо організаційного керівництва судами, керівництва нотаріатом, адвокатурою, правовою роботою в народному господарстві, а також координації роботи по правовому вихованню населення. В якості особливостей організації діяльності місцевих органів юстиції УРСР, перш за все, варто означити їх утворення тільки на обласному рівні, паралельне підпорядкування обласній раді (її виконавчому комітету) та Міністерству юстиції УРСР, організаційна невідособленість та входження до структури виконавчих комітетів обласних рад. На нашу думку, з огляду на відповідальність та значний обсяг повноважень недостатньо функціонування одних лише обласних органів юстиції (без їх утворення на районному рівні), тоді як інтересам єдності та цілісності їх системи відповідало організаційне відокремлення обласних органів юстиції від обласних рад. Не можна погодитись і з практикою призначення начальника відділу (управління) юстиції обласною радою, а його заступників – виконавчим комітетом обласної ради, оскільки подвійна підпорядкованість обласних органів юстиції зумовлювала необхідність участі у призначенні їх керівництва також і Міністра юстиції УРСР.

Однією з ключових засад функціонування Міністерства юстиції та його територіальних органів у радянські часи в цілому і зокрема за Положеннями від 04.09.72 р. [15] і від 30.09.74 р. [18] було їх підпорядкування не лише вищим державним органам УРСР і СРСР, але й відповідним партійним структурам, відповідальність Міністерства юстиції УРСР як перед державою і народом, так і перед партією. Законне превалювання партійних органів перед органами державного управління, їх підпорядкування комуністичній (соціалістичній) ідеології становило загальну рису державного ладу СРСР (і в УРСР також). Проте навряд чи можна вважати продуктивною практику підпорядкування державних органів юстиції часто не стільки професійним, як суто політичним рішенням (які не обов'язково враховували службові інтереси) партійних структур КПРС і КПУ, що фактично дублювали (підміняли) державні органи, тим самим ускладнюючи управлінський механізм. Сьогодні втручання політичних партій у діяльність органів юстиції сучасної України є і недоцільним, і неприйнятним в умовах партійної багатоманітності, самостійності державних органів та їх підпорядкування тільки закону.

Проголошення незалежності України у 1991 році зумовило завершення періоду функціонування органів юстиції УРСР і формування на їх основі нової системи органів юстиції вже незалежної України.

Висновки.

У 1970 – 1990 роках остаточно сформувалась модель організації Міністерства юстиції УРСР та його органів. Організація діяльності органів юстиції УРСР у цей період характеризується поверненням до централізації державного управління у сфері юстиції та відновленням на союзному, республіканському і обласному рівні фахових органів юстиції, обтяжливою підпорядкованістю органів юстиції відповідними

партійним структурам. Позитивним було пріоритетне спрямування діяльності Міністерства юстиції УРСР на реалізацію державної правової політики, обмежуючи його владні повноваження лише організаційним керівництвом (яке згодом звузилось до організаційного забезпечення) діяльності судів, що мало забезпечити невторчання органів юстиції у діяльність судів і дотримання ними принципу незалежності суддів. Проте недостатньо розвиненим був інститут місцевих органів юстиції, що діяли тільки на обласному рівні, не мали статусу самостійних державних органів і входили до складу виконкомів обласних рад, що ускладнювало управління місцевими органами юстиції Міністерством юстиції Української РСР.

Таким чином, інституалізація органів юстиції УРСР відбувалась в умовах авторитарного державно-політичного режиму, що зумовлювало несамостійність органів юстиції у здійсненні державного управління, першочерговість в їх діяльності інтересів держави та правлячої партії перед правом, правами та інтересами громадян. Процес становлення Міністерства юстиції УРСР та його територіальних органів був непослідовним і неузгодженим, виявляючи відсутність єдиного усталеного бачення їх сутності, значення та шляхів вдосконалення. При цьому, тривалий час діяльність органів юстиції УРСР зосереджувалась не стільки на реалізації державної правової політики, як на виконанні архаїчних з позицій сьогодення функцій судового управління. Правове регулювання досить повно закріплювало статус, компетенцію та структуру органів юстиції УРСР, хоча й залишались нормативно невизначеними порядок, способи і форми їх діяльності та взаємодії. Досвід становлення органів юстиції УРСР у 1956 – 1991 роках багато у чому зумовив засади та напрямки організації діяльності органів юстиції сучасної України, зокрема щодо формування їх розгалуженої системи, спрямування діяльності на вироблення та реалізацію державної правової політики, позбавлення невластивих повноважень судового управління тощо.

Використана література

1. О ликвидации Министерства юстиции СССР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 31.05.1956 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1956. – № 12. – Ст. 250.
2. Про перетворення союзно-республіканського Міністерства юстиції Української РСР у республіканське Міністерство юстиції Української РСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 11.07.56 р. // Міністерство юстиції України. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/photoalbum/812/44188>
3. Про розширення прав обласних судів і ліквідацію управлінь Міністерства юстиції Української РСР при обласних Радах депутатів трудящих : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 30.08.56 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1956. – № 7. – Ст. 133.
4. Про заходи, зв'язані з розширенням прав обласних судів і ліквідацією управлінь Міністерства юстиції УРСР при обласних Радах депутатів трудящих : Постанова Ради Міністрів УРСР від 08.09.56 р. № 1114. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP56_1114.html
5. Боковня В.М. Суд і юстиція УРСР у 1953 – 1964 рр. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – (Серія : Юриспруденція). – 2014. – № 7. – С. 5-8.
6. Про ліквідацію Міністерства юстиції Української РСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21.03.63 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1963. – № 13. – Ст. 242.
7. Про утворення Юридичної комісії при Раді Міністрів Української РСР і про інші питання, зв'язані з ліквідацією Міністерства юстиції УРСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 23.03.63 р. № 353 // ЗП Української РСР. – 1963. – № 4. – Ст. 31.

8. Про затвердження Положення про Юридичну комісію при Раді Міністрів Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 31.10.63 р. № 1217 // ЗП Української РСР. – 1963. – № 10. – Ст. 114.
9. Питання Юридичної комісії при Раді Міністрів Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 25.08.64 р. № 891 // ЗП Української РСР. – 1964. – № 8. – Ст. 108.
10. Питання органів запису актів громадянського стану Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 30.12.68 р. № 680. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP680680.html
11. Про збільшення складу Юридичної комісії при Раді Міністрів Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 01.03.65 р. № 218 // ЗП Української РСР. – 1965. – № 3. – Ст. 19.
12. Олефіренко С.В. Становлення органів юстиції в контексті українського державотворення // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 34. – С. 128-134.
13. Про заходи по поліпшенню роботи судових і прокурорських органів Української РСР : Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 15.09.70 р. № 498. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP700498.html
14. Про утворення союзно-республіканського Міністерства юстиції Української РСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 06.10.70 р. № 3096-VII // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2192. – Арк. 6.
15. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 04.09.72 р. № 416 // ЗП Української РСР. – 1972. – № 9. – Ст. 85.
16. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о судостроительстве : Закон СССР от 13.11.89 г. – (Свод законов СССР). – 1990. – Т. 10. – С. 7.
17. Про схему управління органами і установами юстиції : Постанова Ради Міністрів УРСР від 10.08.88 р. № 231. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP880231.html.
18. Про затвердження Положення про відділ юстиції виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих : Постанова Ради Міністрів УРСР від 30.09.74 р. № 470 // ЗП Української РСР. – 1974. – № 11. – Ст. 70.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~

УДК 002.6:007

**ПИЛИПЧУК В.Г.**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент  
Національної академії правових наук України

**БРИЖКО В.М.**, доктор філософії (Ph.D) з юридичних наук,  
старший науковий співробітник

### **НАУКОВА ІНФОРМАЦІЯ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ВИКЛАДЕННЯ ТА РЕДАГУВАННЯ**

***Анотація.** У статті висвітлено практику творчості і оформлення статей за результатами дослідницької роботи в контексті наукової теорії пізнання.*

***Ключові слова:** наука, творчість, теорія наукової інформації, наукова стаття.*

***Аннотация.** В статье отражено практику творчества и оформления статей по результатам исследовательской работы в контексте научной теории познания.*

***Ключевые слова:** наука, творчество, теория научной информации, научная статья.*

***Summary.** Practice of creation and processing of articles on results of research work in the context of scientific theory of cognition.*

***Keywords:** science, creation, scientific information theory, scientific article.*

**Постановка проблеми.** Основним предметом цієї статті є один із напрямів теорії наукової інформації, пов'язаний з творчим оформленням результатів наукового дослідження, зокрема, підготовкою наукової статті. В одній з перших фундаментальних робіт, у якій систематизовано основи наукової інформації, її теорія, методи та організація, під науковою розуміється логічна інформація, одержувана в процесі наукового пізнання, що відображає закономірності матеріального світу і використовується у суспільно-історичній практиці [1].

Наукова стаття є одним із видів творчої інформаційної діяльності, яка передбачає створення спеціальної наукової публікації невеликого обсягу, що відображає погляди автора з окремих питань та отримані ним нові наукові знання. Її особливість полягає в тому, що вона виконує в науці такі важливі функції, як:

- науково-дослідницька – виступає формою представлення нових наукових знань;
- оціночна – дає оцінку стану наукових досліджень в аспекті конкретної проблематики;
- презентаційна – вказує на пріоритет дослідника щодо одержання ним нових знань;
- атестаційна – забезпечує атестацію автора під час захисту їм дисертації;
- комунікаційна – являє собою засіб спілкування за конкретною проблематикою.

Публікації статті завжди передує етап підготовки редакцією журналу авторського тексту до друку, який має затверджуватися редакційною колегією. Саме розуміння наукового редагування не завжди однозначне. Одні вважають, редагування – це просто форматування статті та розміщення її в журналі. Інші – це перевірка наданого матеріалу, виправлення помилок та її компоновка. Треті – це усунення недоліків статті і приведення її до відповідності чинним нормативним вимогам. Проте, наукове редагування, перш за все, передбачає оцінку науковості запропонованого до видання матеріалу та надання допомоги автору в творчому викладі і оформленні статті. Слід підкреслити, що редактор жодним чином не дописує статтю за автора, він може лише надати допомогу в її творчо-науковій підготовці до видання.

Творчість у будь-якій галузі наукової, науково-технічної чи науково-технологічної діяльності передбачає отримання нових, оригінальних знань та їх доведення до широкого загалу у вигляді наукової праці (зокрема, статті, винаходу, твору мистецтва тощо), з метою задоволення матеріальних і духовних потреб людини і суспільства. Проблеми творчості та висвітлення результатів наукових досягнень завжди були і є предметом уваги усіх вчених. Тому вважаємо за доцільне зосередити увагу на висвітленні деяких аспектів теорії наукової інформації, системних підходів до оформлення результатів досліджень та підготовки наукової статті.

**Метою статті** є узагальнення теоретичних та практичних підходів до оформлення результатів наукових досліджень в контексті творчості.

**Виклад основного матеріалу.** Що таке наука? Згідно, зокрема, української Юридичної енциклопедії наука – це “сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об’єктивних знань про дійсність” [2]. Згідно словника С.І. Ожегова – це “система знань о закономірностях розвитку природи, суспільства та мислення, а також окрема галузь таких знань” [3].

За характером наукових досліджень виділяються дослідження фундаментальні і прикладні. До фундаментальних належать дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності стану та розвитку природи, суспільства, техніки тощо та їх взаємозв’язку з людиною, а до прикладних – дослідження, спрямовані на одержання і використання знань для практичних цілей. За об’єктом дослідження систему науки традиційно поділяють на: *природні, гуманітарні і технічні* (за укр. енциклопедією), або *природні і суспільні* (за словником С.І. Ожегова).

Разом з зазначеним можна вважати, що у зв’язку із становленням нової формації – інформаційного суспільства та намаганнями надання міжнародному праву нової якості у розвитку демократичних процесів сучасну науку можна поділити на дві основні класифікаційні складові напрямів досліджень – *природні і технічні* (далі – точні науки) та *гуманітарні і соціальні* (далі – суспільні науки).

Фундаментальна наука не створює реальні об’єкти, вона вивчає реальність і шукає нові ідеї, які покликана утілювати прикладна наука. У аспекті сутності наукової роботи можна сказати, що це пошуки ідеального шляхом змін у уявленнях і формулюваннях точок зору на базі фактів та нових гіпотез.

Вельми широко поширена думка, що всі науки своїм ідеалом в питанні строгості і доказу правильності повинні мати математику. При цьому не враховується, що математика – наука не природна, не про природу, а про формальні побудови з достатньо довільним модельним матеріалом. Правильність математичного твердження перевіряється не порівнянням з природним зразком, а формальною побудовою доказу [4].

У суспільних науках доводиться вирішувати зворотні задачі, які не мають однозначного рішення і вимагають перевірки на адекватність нескінченно складній реальності, що формально не можна зробити – потрібні неформальні кроки, які передбачають знання та застосування філософії, епістемології, методології та семантико-понятійної точності.

Будь-яке наукове дослідження починається та супроводжується “філософією” (з грец. – “любов до мудрості”) – процес пізнання того, що нас оточує, пошук закономірностей і значення. Задача філософії – пізнання дійсності за допомогою логіки, яка вивчає мислення, що пізнає. Слід підкреслити, що філософії не призначено роль формулювання конкретних юридичних розпоряджень. У юридичній сфері вона займається пошуком і усвідомленням соціально-майбутнього, формуванням ідей і гіпотез стосовно стану та перспективах змін у суспільних відносинах.



Родоначальником поняття “ідея” був Платон, який розумів під нею те, що зараз називають “інформацією” – *“Безбарвна, безформна і невідчутна суть, по суті своїй існуюча, зрима тільки для керманича душі – розуму”* [5]. Пізніше, у перекладі з латинської, буквопоєднання “інформація” (“informatio”) отримало визначення як “пояснення”, “виклад”, “тлумачення”, а у англійській мові це слово стало визначатися як “у формі” (“in” и “form”). Платон виходив з того, що в першооснові Всесвіту лежать “ідеї”. З цим не був згоден Аристотель, коли говорив – *“Платон мені друг, але істина – дорожча”* [6]. Великий мислитель вважав, що світом правлять “форми” (оболонки, структури), а не “ідеї”. Він і створив принципи правильного мислення та закони формальної логіки (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатності підстави) на основі яких, разом із законами руху і розвитку – діалектики Г.В.-Ф. Гегеля (перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, заперечення заперечень), ми намагаємося створювати словесні конструкції. Важливим тут є те, що саме починаючи з Аристотеля можна говорити про власну мову філософії і становлення філософії як науки. Сьогодні, так звана аристотелівська “форма” визначається так званим “трафіком”, що є основою комунікації у електронно-інформаційній сфері (зокрема, в Інтернет), і у подальшому завдяки демодуляції електронних сигналів та структур “форма”-“трафік” перетворюється на платонівську “інформацію”.

Через сторіччя спори про першооснову Всесвіту велися вже в іншому аспекті. А. Ейнштейн, після того, як Н. Бор математично довів, що все у Всесвіті підлегле законам випадковості, саркастично помітив – *“Як тільки математики узялися за справу, я сам перестав розуміти теорію відносності. Ви вважаєте, що Бог грає в кістки?”* [7]. Тобто, за А. Ейнштейном все у Всесвіті підлегле причинно-наслідковим зв’язкам.

Сьогодні загально визнано – в основі всіх процесів Всесвіту (природи) лежать речовина (матерія), енергія і інформація, які взаємозв’язані [8]. І є гіпотеза, саме “ідеї-інформація” є першоосною в природі – зміна “інформації” веде до зміни в енергії і матерії. “Інформація” у відзначеному вище аспекті – програма стану і поведінки будь-чого або будь-кого в часі, що підтверджує слова Н. Вінера – *“Все діє згідно одержаної інформації”* [9].

Зазначимо, що українська Юридична енциклопедія трактує це слово як – “роз’яснення”, “уявлення” (як у пер. з лат., через *чинник динамічних змін сутності* – тобто як за Платоном). А згідно Закону України “Про інформацію”: *“інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді”* [10]. Тобто в основі нормативного визначення – *чинник статичності, форми сутності* – як за Аристотелем). Можна вважати, що тому, хто сформулює “зв’язку-визначення” динаміки і статичності поняття “інформація” та науково обґрунтує її природну достовірність – Нобелівська премія гарантована.

Повернемося до прикладних наук.

В основі *точних наук* лежить оцінка функціональних можливостей отримання матеріального результату (ефекту, який передбачається). Загальна схема процесу пізнання має вигляд “дослідник – об’єкт”. Якщо пристрій (або спосіб, речовина, штам мікроорганізм тощо) не дає результату в процесі експерименту – значить, десь помилка і дослідження не досягло своєї мети. Повторюваність та відтворення експериментальних результатів є головним свідченням їх науковості.

У основі *суспільних наук* лежить оцінка правильності людського мислення і відповідність його тому, що реально відбувається в суспільстві. Загальна схема процесу пізнання має вигляд “дослідник – суспільна система”. Тут значно складніше інтерпретувати факти і аргументувати новацію у зв’язку з мало передбачуваними

процесами в політиці, економіці і взагалі, в соціумі, а також у зв'язку з помилками в сприйнятті фактів, відображення їх в поняттях, логіці побудови думки і віддзеркалення її в правовій формулі та ін.

При цьому в точних науках фактом є будь-який компонент конкретного об'єкту пізнання, що фіксується свідомістю. У суспільних науках фактами слід вважати зміни предмету пізнання, які виникають в суспільній взаємодії [11].

Не дивлячись на наявність відмінностей в методологіях (процедурах) досліджень в точних і суспільних науках, у них є спільність чинників в досягненні результатів, до яких можна віднести:

- збір і вивчення фактів, зокрема на основі Універсальної десятикової класифікації (УДК) і Міжнародної класифікації винаходів (МКІ), для побудови нової моделі пізнання;
- формування нової гіпотетичної моделі (у нормотворчості, зокрема, – правової формули), яка повинна мати нову сукупність відмітних ознак від вже відомої;
- нова модель пізнання співвідноситься з функціонуванням всієї системи (наприклад, нормативним актом), в яку вона входить. Якщо виявлена невідповідність цільовому призначенню системи, значить модель визначена невірно. Якщо модель пізнання вносить істотні корективи в досягнення позитивного ефекту, слід оцінити необхідність подальшого вдосконалення наявної суспільної системи. У разі ухвалення рішення про розробку нової системи, слід в думках сконструювати її модель. Для цього недостатньо мати в своєму розпорядженні просто наявні факти, потрібна нова теорія (концепція), на базі якої розроблятиметься нова система (нормативний акт);
- фіксація і оцінка результату наукової роботи в контексті реальності відтворення передбачуваного позитивного ефекту.

Звичайно, тлумачення результатів суспільних наук вельми далеко від адекватності тлумачення результатів, які досягаються в точних науках. Саме методи сучасних підходів в отриманні нових знань в точних науках можуть допомогти в будь-якій області діяльності, де необхідна творчість. Це пов'язано з сферою інтелектуальної власності, точніше – промислової власності, де констатація народження нового знання одержує офіційне підтвердження у вигляді такого поняття, як “винахід”, за умов відповідності всіх його ознак конкретним критеріям творчості.

Термін “інтелектуальна власність”, що прийшов на зміну поняттю “духовна власність”, був застосований для задоволення, насамперед, економічних потреб. Вживання цього терміна правомірне, якщо поставитися до нього як до умовної категорії, предметом правового регулювання якого є дії з використання знань та інформації, що одержують юридичну оболонку охороноздатності.

Згідно зі ст. 2 (VIII) Конвенції, що заснувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності (Стокгольмська дипломатична конференція держав-членів Паризької і Бернської Конвенцій, 1967 р.), інтелектуальна власність – це права, що виникають у зв'язку з результатами конкретної творчої діяльності людини [12]. Обсяг зазначених прав (виключних або не виключних) визначає сферу і час використання об'єкта творчості, що отримав від держави охоронний документ (патент, свідоцтво). Для контролю господарського обігу результатів творчості застосовують територіальні юридичні норми, що звичайно закріплюються національним і міжнародним законодавством за видами правового регулювання.

Об'єктами правової охорони є конкретні результати інтелектуальної праці, міжнародне визнання яких уперше було визначено Паризькою Конвенцією із промислової власності 1893 року (права творців винаходів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, а також щодо припинення

несумлінної конкуренції) і Бернської Конвенції з авторських прав 1896 року (права авторів літературних, художніх і наукових творів, виконавської діяльності, звукозапису, радіо-, телепередач). Варто відзначити, що єдиної міжнародної конвенції по охороні усіх об’єктів інтелектуальної власності немає. З позаминулого століття ці інститути не піддаються уніфікації і створення такої конвенції навряд чи буде визнано доцільним [13].

Згідно встановленого в міжнародному праві (також і в національному законодавстві країн світу) порядку, новації в *точних науках прикладного характеру* повинні бути описані “формулою винаходу”. Вона визначається як коротка словесна характеристика, яка відображає світову новизну, рівень винахідництва та неочевидності (раніше був критерій – суттєвість відмінностей), рішення технічної (хімічної, біологічної...) задачі і має позитивний ефект. Тільки при дотриманні всіх і кожного з вказаних критеріїв знімаються всі питання державної (або міжнародної) науково-технічної експертизи до реальності досягнення задекларованого раніше автором результату.


Що стосується *фундаментальних досліджень*, то можна відзначити наступне. У минулому столітті, для фіксації, встановлення авторського пріоритету і охорони результатів наукової діяльності фундаментального характеру (вищого рівня, ніж винахід), робилися спроби ввести таку категорію, як “відкриття” – це встановлення (пізнання) не відомих раніше закономірностей (взаємозв’язків між явищами і властивостями), властивостей (якісної сторони об’єкту) і явищ (форм прояву сутності) матеріального світу які вносять корінні зміни в рівень пізнання. Відкриття – певне наукове положення, а не конкретне технічне, технологічне, хімічне, біологічне рішення задачі. Пропонувалося визнавати за відкриття тільки наукові положення фундаментального характеру. Проте основною проблемою є і залишається встановлення точних критеріїв, які можуть бути застосовані для підтвердження факту нової закономірності або властивості, або явища та дотримання умов авторського пріоритету.

В *суспільних науках* все значно складніше. Терміни, їх сукупність, норма, закон та ін. звичайно будуються на умоглядних уявленнях *про необхідність і домовленості*. Дуже важко не тільки визначитися з істотністю ознак будь-якого суспільного явища, але і знайти принципи відмінності від вже відомого, які можуть скласти предмет новації. Є лише спроби у пошуках якихось закономірностей в життєдіяльності соціуму. Навіть відносно понять, на чому стоїть вся юриспруденція, немає законів однозначності їх тлумачення. Як помітив Н. Вінер: “Єдність термінології виникає в результаті змови фахівців” [9].

Слід примітити те, що дотримання точності і однозначності в розумінні понять юристи навчилися обходити шляхом посилання на терміни, які вже затверджені нормами, законами. Й кожне умоглядне уявлення може видаватися їми за “новацію”. Проте одержувати нові знання не можна тільки за допомогою механічного перенесення уявлень (догм, парадигм, понять) минулого, що теоретично затвердилися, на явища сучасності, зокрема, інформаційно-технологічної. Будь-яке словесне відображення об’єкту, предмету дослідження завжди вимагає до себе найпильнішої і критичної уваги, враховуючи такий дуже поширений феномен як маніпулювання суспільною свідомістю (див. зокрема [14]).

Раніше наголошувалося, що першим етапом наукової роботи завжди є збір і вивчення наявних фактів для побудови нової, гіпотетичної моделі пізнання. Складнішою є проблема виявлення новації, тобто проблема “проблиску думки”. На жаль наука не в силах дати однозначної відповіді на питання – як людина думає, як у неї народжуються ідеї і новації. Це сфера унікальності психічної, інтелектуальної і когнітивної діяльності кожної окремої людини і вона не піддається формалізації.

Проте, в теорії пізнання відомі методи, які дозволяють дещо полегшити дослідницьку роботу з отримання нових знань. Прикладом є “Періодична система елементів”, яку в 1869 році запропонував Д. Менделєєв [15]. Він зумів об’єднати всі 60 хімічних елементів, які були на той час відомі, в строго збудовану періодичність\*.



Подлинная, нефальсифицированная Таблица Д.И. Менделеева  
«Периодическая система элементов по группам и рядам»  
(Д. И. Менделеев. Основы химии. VIII издание, СПб., 1906 г.)

|      |            | Группы элементов      |            |          |         |        |          |      |      |
|------|------------|-----------------------|------------|----------|---------|--------|----------|------|------|
| Ряды | 0          | I                     | II         | III      | IV      | V      | VI       | VII  | VIII |
| 0    | Ньютоновий |                       |            |          |         |        |          |      |      |
| 1    | Кислотний  | Водород<br>H<br>1,008 |            |          |         |        |          |      |      |
| 2    | Гелійний   | Літійний              | Берилійний | Бор      | Углерод | Азот   | Кислород | Фтор |      |
|      | He         | Li                    | Be         | B        | C       | N      | O        | F    |      |
|      | 4,0        | 7,03                  | 9,1        | 11,0     | 12,0    | 14,01  | 16,00    | 19,0 |      |
| 3    | Неон       | Натрій                | Магній     | Алюміній | Кремій  | Фосфор | Сера     | Хлор |      |
|      | Ne         | Na                    | Mg         | Al       | Si      | P      | S        | Cl   |      |

Менделєєв не просто розмістив їх в таблиці у порядку збільшення атомних мас (числа електронів – по горизонтальних графах), але і помітив закономірність повторення властивостей елементів залежно від збільшення числа електронних оболонок, згідно чого елементи можуть бути також розміщені за ієрархічним

збільшенням в графах колонок. Іншими словами, горизонтальні графи відповідали кількості електронів на зовнішній оболонці, а вертикальні – зростанню числа електронних оболонок. На конкретному перетині знаходився конкретний хімічний елемент. Будучи упевненим, Менделєєв залишив в таблиці порожні місця для ще не відкритих елементів. Замість того, щоб намагатися якось пристосувати елементи під порожні місця у таблиці, Менделєєв зробив дуже сміливе припущення – ці місця призначені для ще не відкритих елементів. Найважливіша новина періодичної таблиці Менделєєва, полягало в можливості теоретичного прогнозу нових хімічних елементів, що і підтвердилося надалі (зокрема, галій, скандій, германій і ін.).

У області інформаційно-дослідницьких робіт відомо про застосування ідеї побудови таблиць, схожих на періодичну систему. Систематизація інформації по конкретній проблемі в табличній формі і її аналіз одержали назву системи матричного типу [17]. Але проблема у тому, що зазначена матриця проявляє ефективність при обробці і аналізі патентної документації, через високий ступінь її формалізації. Це пояснюється наявністю в кожному документі-патенті конкретних суттєвих ознак-відмінностей від подібних і конкретного позитивного ефекту від їх використання. Саме при зіставленні і аналізі відповідної інформації може виявитися “проблеск думки” і підказка нового рішення наукової задачі.

Разом з тим, є досвід побудови табличній матриці системного впорядкування відносин в інформаційній сфері (див. далі “Фрагмент Матриці положень базових законів України, проекту кодексу, актів окремих країн, документів ЄС та РЄ щодо інформаційної сфери”), інших матриць і структурних схем, про що мова йде в [18]. Основна мета цієї роботи полягала в забезпеченні кодифікації на наукових засадах і приведення в єдину правову систему всього інформаційного законодавства України відповідно до норм європейських правових стандартів та в контексті системного становлення інформаційного права і інформаційного законодавства України.

\* Мало кому відомо, що Д. Менделєєв був не першим, хто зумів об’єднати хімічні елементи в таблицю. Першим цю методику запропонував хімік і музикант Джон Олександр Ньюленд, який винайшов схему розміщення елементів, дуже схожу на таблицю Менделєєва, але тоді його визнали за божевільного і ідею відхилили [16].

**Фрагмент Матриці положень базових законів України, проекту кодексу, актів окремих країн, документів ЄС та РЄ щодо інформаційної сфери**

| <b>Базові закони України, проект кодексу, акти окремих країн, документи ЄС, РЄ</b> | <b>Закон України “Про інформацію” (редакції 1992/2011 рр)</b> | <b>Закон України “Про Нац. програму інформатизації” (1998 р.)</b> | <b>Закон України “Про телекомунікації” (2003 р.)</b> | <b>Проект Інформаційного кодексу (Держком-телерадіо України, 2001 р.)</b> |
|------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|
| <b>Основні положення нормативних актів</b>                                         |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| <b>Частина I. Загальна частина</b>                                                 |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| <b>Розділ 1. Загальні положення</b>                                                |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття 1. Визначення основних термінів                                             |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| база даних -                                                                       |                                                               | ст. 1                                                             |                                                      |                                                                           |
| інформація -                                                                       | ст. 1/1                                                       |                                                                   | ст. 1                                                |                                                                           |
| нова інформація (знання) -                                                         |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| ....                                                                               |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Основні засади                                                           |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Мета і завдання                                                          | ст. 2/                                                        |                                                                   | ст. 2                                                |                                                                           |
| Стаття... Сфера дії                                                                | ст. 3/                                                        |                                                                   | ст. 5                                                |                                                                           |
| Стаття... Законодавство та підзаконні акти                                         | ст. 4/                                                        |                                                                   | ст. 4                                                |                                                                           |
| <b>Розділ 2. Державна інформаційна політика</b>                                    |                                                               |                                                                   | Глава 2                                              |                                                                           |
| Стаття... Основні принципи                                                         | ст. 5/2                                                       |                                                                   | ст. 6                                                |                                                                           |
| Стаття... Основні напрями                                                          | ст. 6/3                                                       |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| <b>Розділ 3. Суб’єкти інформаційних відносин</b>                                   | ст. 7/4                                                       |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| <b>Глава... Права та основні обов’язки</b>                                         |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Учасники інформаційних відносин                                          | ст. 42/                                                       |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Права учасників інформаційних відносин                                   | ст. 43/ 5                                                     |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Обмеження прав                                                           |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Обов’язки учасників                                                      | ст. 44/                                                       |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| <b>Глава... Право власності на інформаційний продукт</b>                           | ст. 38/                                                       |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| Стаття... Визначення права власності                                               |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |
| ...                                                                                |                                                               |                                                                   |                                                      |                                                                           |

Представлений фрагмент Матриці по горизонталі має колонки (графи), у верхніх клітинках якої вказується назва нормативного акту (кількість колонок представлена частково, за відсутністю місця вказівки актів національних законів країн світу та європейських правових документів). У перший боковик (вертикальну графу) по рядках були розміщені зібрані з різних нормативних актів основні положення. У клітці перетину рядка і колонки указувалася відповідна стаття акту. Не заповнені клітки свідчили про відсутність нормативного положення про правову регуляцію і потребу вивчення її необхідності. В результаті з’являється можливість оцінки наявних в галузі інформаційного права норм, вилучення застарілих, вироблення нових, заповнення прогалів у регулюванні, усуванні розбіжностей та суперечностей між окремими нормами і зведення їх в один нормативний акт, який буде відповідати європейським правовим стандартам.

На жаль, робота із створення структурної матриці, призначеної для допомоги у виявленні нових знань, продовжує залишатися досить складною і трудомісткою. Сьогодні вона обмежується використанням різних автоматизованих інформаційно-пошукових систем, що набуло широке поширення. Але вони можуть надавати лише інформацію без системно-прогнознаї та аналітико-синтетичної її обробки, саме що й може підказати в якому напрямі слід шукати нові підходи до рішення конкретних задач.

Перейдемо до рекомендацій стосовно правил оформлення наукових статей на прикладі журналу “Інформація і право”.

Нормативною базою публікації статті і видання наукових журналів є:

- постанова ВАК України “Про підвищення вимог до спеціалізованих видань, внесених до переліку ВАК України” від 15.01.03 р. № 7-05/1 [19];
- наказ ВАК України “Про внесення змін до наказу ВАК України “Про публікацію результатів дисертацій на отримання наукових ступенів доктора і кандидата наук і про їх апробацію” від 4.04.2000 р. № 178 [20];
- наказ Міністерства освіти, науки, молоді і спорту України “Порядок формування Переліку наукових спеціалізованих видань України” від 17.10.12 р. № 1111 [210].

Журнал “Інформація і право” – це спеціалізоване наукове видання з проблем права і інформаційного законодавства, інформаційних технологій, інформатизації, інформаційних ресурсів в інших галузях права. Зареєстрований як засіб масової інформації Науково-дослідним інститутом інформатики і права Національної академії правових наук України, Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського НАН України і Відкритим міжнародним університетом розвитку людини “Україна” (Свідоцтво про державну реєстрацію друкарського засобу масової інформації: Серія КВ від 18.03.11 р. № 17541-6291Р). Згідно постанови ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5 журнал публікує статті про результати фундаментальних і прикладних досліджень, дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Зміст матеріалів статей повинен передбачати рішення наукових задач згідно таких основних напрямів досліджень, як: право і інформаційне законодавство; інформаційні технології і інформатизація. У журналі можуть публікуватися матеріали наукових статей за результатами досліджень в інших галузях права і законодавства.

В кінці кожного номера журналу вимоги Вченої ради інституту до оформлення статей представлені в розділі “До уваги авторів”. Проте є сенс надати деякі пояснення.

1. У загальному плані, послідовність основних етапів роботи над статтею наступна:

- а) Визначення теми, формулювання назви і цілі, складання плану роботи.
- б) Робота над першим варіантом статті (на основі плану).
- в) Завершення роботи, аналіз тексту, його удосконалення, виправлення.
- г) Оцінка правильності рішення задачі (проблеми) в досягненні мети.
- д) Перевірка послідовності викладу думок, доказовості, точного використання слів і правильної побудови речень.
- е) Критична оцінка результатів своєї роботи, пошук слабких місць, помилок і їх виправлення.

2. *Назва статті.* На початку статті розміщується індекс УДК. Про його вибір – трохи пізніше. Він, звичайно визначається, коли робота по статті вже завершена.

Назва повинна бути лаконічною (не більше 5-6 слів), указувати на родову область знань, до якої відноситься стаття, і відповідати основному предмету дослідження (задача, яка вирішується). Конкретизувати предмет дослідження можна через двокрапку.

Надалі *мета роботи* конкретизує загальну назву в контексті очікуваного, але ще не досягнутого результату.

Не слід використовувати як в назві, так і в меті слів: “Дослідження...”, “Щодо дослідження...”, “Деякі шляхи...”, “До питання...”. Вони можуть свідчити про засоби досягнення мети, а не про саму мету.

3. *Анотація.* Труднощів в складанні не викликає. У ній можна дещо перефразувати мету (3-ма мовами), пов’язавши її з досягнутими результатами (висновками). Бажано, не більш ніж 1 – 2 лаконічних речень, без закликів до “поліпшення”, “підвищення” і т.п.

4. *Постановка проблеми.* Підходи до викладу результатів досліджень для будь-яких наук, можна сказати, якщо не тотожні, то аналогічні. Це пояснюється тим, що в основі будь-якого наукового дослідження лежить збір і аналіз відомостей-фактів по певній темі, з подальшими спробами знайти раціональне рішення в досягненні мети.

Практично, що робить автор? На основі своїх знань, виходячи із заздалегідь певної тематики (назви) і мети роботи, підбирає літературу. Знайомиться, робить виписки з того, що представляє інтерес. Зараз, в епоху Інтернет, ця робота не така складна.

Раніше, деякі учені, протягом років формували “досьє” з якоїсь тематики. У міру його накопичення, деталізували і розширювали тематику, комплектували додаткові папки. Відібравши “досьє” по конкретній темі, можна було приступати до аналізу накопиченого матеріалу і оцінки того, що на думку вченого не відповідало його знанням і уявленням в рішенні проблеми.

Зараз замість “папок” – персональна база даних. Але робота з паперовим носієм залишається зручнішою – можна розкласти на столі багато аркушів і почати зіставляти думки і рішення. Саме при цьому може наступити (а може і ні) “проблеск думки” свого бачення рішення якоїсь проблеми.

Якщо відразу ніяких ідей не виникло – нічого страшного, необхідним є час або зміна роботи, або пошук додаткового матеріалу. Треба прагнути носити в собі думку про проблему і намагатися, щоб вона з чимось зрезонувала на осяяння.

У цьому ж підрозділі (“*Постановка проблеми*”) приводяться ПІБ учених і посилання на їх роботи (через наскрізну нумерацію в [...]) з повним переліком бібліографії літератури в кінці. Головне – виділяються невирішені раніше проблеми, які розв’язуватимуться в статті. Тут же звертається увага на актуальність і новизну роботи.

Часто автори наводять великий перелік учених і посилань на їх роботи, але надалі (у Розділі “*Виклад основного матеріалу*”) немає ніякого аналізу їх рішень. Нерідко про них і не згадується взагалі. Це може бути свідченням того, що автор статті намагається показати свою начитаність, знання перерахованих авторів, але про суть їх робіт не згадує. Навряд чи такий підхід може вважатися науковим.

5. *Мета статті.* Про це вже раніше була мова – мета конкретизує назву в контексті очікуваного, але ще не досягнутого результату.

6. *Виклад основного матеріалу* – передбачає рішення задачі і обґрунтування результатів. Рекомендації можуть бути наступного плану:

- Перед написанням тексту необхідно чітко сформулювати наукову ідею.
- Текст повинен передбачати сувору послідовність викладу думок (від загального до часткового), їх узагальнення і підтвердження аргументуванням достовірності.
- Виклад матеріалу має бути науковим, а не публіцистичним.
- Текст не повинен бути декларативним. Необхідно уникати слів, які не можна однозначно інтерпретувати. Вони створюють ілюзію рішення задачі. До них можна віднести такі слова: “підвищити”, “розширити”, “поліпшити”, “активізувати”, “реформувати”. Вживання їх вимагає конкретизації – як, яким чином це можна зробити.
- У тексті не повинно бути повторів.
- Текст має бути цілісним і завершеним.
- Всі терміни і скорочення мають бути обов’язково розкриті, щоб термінологічна позиція автора була однозначною.
- При написанні статті потрібно робити посилання на кожну цитату, запозичену думку, цифру – на того автора, з роботи якого вони запозичені. Відсутність посилань свідчить про плагіат, а вказівка посилання на інше посилання – як на реферат.

• Згадані в Розділі “*Постановка проблеми*” роботи повинні мати віддзеркалення в цій частині. Якщо немає оцінки результатів раніше згаданих робіт, а приведена якась вибірковість – це може розцінюватися як прийом видати згадки про відомих осіб (без оцінки їх наукових досягнень) за наукове дослідження.

• Якщо стаття створена за результатами виконання теми науково-дослідної роботи, автор має вказати це в примітці (виносці) до її назви.

• У науковому тексті не прийнято використовувати авторське “я”. Натомість застосовують “ми”. Краще використовувати безособову форму викладу.

• Необхідно набувати звичку до доробки і переробки текстів. У першому варіанті тексту звичайно є недоробки і помилки. При його складанні необхідно підходити не тільки з позицій свого розуміння, але і сприйняття її читачем.

• Для того, щоб навчитися добре писати, потрібно більше писати, доводити результати написання до публікації.

Найпоширеніші недоліки наукової статті такі:

– назва не відображає родову область, якій відповідає ідея і виклад змісту предмету статті), є громіздкою;

– немає цільної структури представлення тексту, про що свідчить нескінченний потік слів, зокрема, “гучних”, “модних”;

– немає єдності термінології; застосовуються слова, що мало вживаються, до яких не приводяться дефініції – всі аббревіатури повинні бути розкриті;

– відсутнє рішення задачі: не є зрозумілими конкретні теоретичні і практичні результати. Робота зведена, в кращому разі, до умоглядних і слабо аргументованих уявлень;

– звичайно автори слідують виконанню формальних вимог по оформленню. Разом з тим: не завжди дотримується необхідний розмір шрифту, таблиці не завжди представлені в книжковому виконанні, лапки, прочерки – бувають різних форм і ін.

– великою проблемою залишається наявність в статтях граматичних, синтаксичних і ін. помилок. Дуже часто матеріал просто не вичитується. Хоча грамотне написання – це теж важлива характеристика рівня мислення і ставлення до справи.

7. *Висновки, пропозиції* за наслідками рішення проблеми. По суті, приводяться окремі формулювання з тексту статті, які мають характер узагальнення. Їх можна дещо перефразувати, при необхідності. Автор повинен звернути увагу на те, як ці висновки сприяють розширенню і поглибленню наукового розуміння проблеми та її вирішенню. У цій частині статті можуть бути наведені практичні рекомендації по використанню одержаних результатів в науці і практичному житті, в аспекті рішення сформульованих раніше проблем. Сюди ж можна розмістити фразу про перспективи подальших досліджень.

8. *Використана література*. Список використаної літератури розміщується в кінці роботи, але посилання на неї (з наскрізною нумерацією в квадратних дужках) здійснюють в процесі написання всієї статті. Звичайно з представленням літератури виникають труднощі. Дотепер автори слабо знають діючий ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання” [22]. ГОСТ введений наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63. Можна рекомендувати ознайомитися з тим, як представляється (оформляється) література в статтях журналу.

9. *Відгук на статтю*. Для тих, хто не має наукового ступеня – це обов’язково. Автор зобов’язаний представляти письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь. Відгук повинен підтверджувати: актуальність, новизну, обґрунтованість і цінність одержаних результатів. Сучасні умови функціонування



держави вимагають обережності в публікаціях. У цих цілях у Відгуку повинна бути фраза, підтверджуюча можливість відкритої публікації.

10. *Про індекс Універсальної десятикової класифікації*. УДК – це міжнародний алфавітно-предметний показник галузей знань, в якому кожній конкретній тематиці знань привласнений окремий індекс-цифра [23]. Разом з бібліографічним описом він розміщується на картці (файлі) в каталогах (базі даних) фондів бібліотек.

Розроблений у Франції, в кінці позаминулого століття. Почав застосовуватися в СРСР з 1962 р. Постійно оновлюється. Десятковою УДК називається тому, що для її побудови використані десяткові знаки. Для позначення розділів застосовані арабські цифри, які однозначні для всіх алфавітів.

У основі УДК принцип ієрархічної деталізації (від загального до часткового), тобто від галузі знань – через деталізацію її напрямів – до конкретного предмету знань. Чим більше в індексі цифр, тим точніше область предмету знань. Кожна подальша цифра не міняє значення попередніх, а лише уточнює предмет. Наприклад, індекс поняття “Корозійна стійкість” 620.193 складається таким чином:

6 - Прикладні науки.

62 - Інженерна справа. Техніка в цілому.

620 - Випробування матеріалів.

620.1 - Дефекти матеріалів. Захист матеріалів.

620.19 - Дефекти матеріалів і їх виявлення. Корозія.

620.193 - Корозія. Корозійна стійкість.

Основний ряд класифікації УДК має 9 розділів:

0 - Загальний розділ (підрозділ 002.5 - інформаційні процеси;

002.55 - інформаційне забезпечення;

підрозділ 004 - використання комп'ютера (технології);

004.2 - комп'ютерна архітектура;

004.3 - апаратне забезпечення;

004.4 - програмне забезпечення і др.;

004.5 - інтерфейс (взаємодія);

004.6 - дані;

004.7 - комп'ютерні мережі;

004.8 - штучний інтелект та ін.

1 - Філософські науки. Філософія.

2 - Релігія. Атеїзм.

3 - Суспільні науки: підрозділ 34 - право, юридичні науки;

підрозділ 340 - право в цілому;

342 - державне право, конституційне право;

342.9 - адміністративне право;

343 - кримінальне право;

347 - цивільне право, судовий устрій і ін.

4 - (з 1961 р. не використовується).

5 - Математика. Природні науки (природа, фізика, хімія і ін.).

6 - Прикладні науки. Медицина. Точна автоматика (комп'ютери) - 681.

7 - Мистецтво. Фотографія. Музика. Ігри. Спорт.

8 - Мовознавство. Філологія. Художня література. Літературознавство.

9 - Географія. Біографії. Історія.

Часто предмет статті розміщується на межі наукових напрямів. Для вказівки цього використовують *зв'язуючі знаки*. Їх призначення – фіксація відносин, існуючих між поняттями, відображених в документах, і створення єдиного пошукового образу документа.

*Знак відношення* : (“двокрапка”, використовується найчастіше) уточнює, деталізує основне поняття, відображене в першому індексі, а також указує на будь-які зв’язки між поняттями. Наприклад: 002.55 (інформаційне забезпечення):342.9 (адміністративне право). На першому місці складового індексу розташовується індекс, що відображає основний предмет документа.

*Знак приєднання* + позначає наявність в документі двох і більш незалежних одна від одної тем. Є і інші знаки. Це детально описано в книзі “Вступ в УДК”, якою користуються в бібліотеках.

Особливість використання зв’язуючих знаків у тому, що один предмет дослідження може розміщуватися в різних розділах каталогів (підвищення інформативності, зниження ризику неточності при визначенні індексу).

Разом з тим, при відборі індексу УДК слід враховувати те, що різні індекси можуть застосовуватися для посилення на аналогічні поняття, що утрудняє роботу в пошуку необхідного інформаційного матеріалу. Тому є сенс частіше використовувати зв’язуючі знаки. УДК удосконалювалося та мінялося у процесі сторіччя; різні люди вносили зміни і доповнення, які не завжди відповідають єдиній її цілісності. Одночасно, МКІ – значно точніше, але вона для техніки і технологій.

Можна рекомендувати відносно УДК наступне: ознайомитися з УДК (у бібліотеках, Інтернет); визначитися з ключовими словами статті, вийти на відповідну книгу УДК і зробити пошук необхідного індексу.

При складанні статті можна враховувати індекси джерел, на які в статті є посилання (розділи “Постановка проблеми”, “Виклад основного матеріалу”).

### **Висновки.**

Виходячи з того, що основним предметом журналу, який видається Науково-дослідним інститутом інформатики і права Національної академії правових наук України, є визначення проблем і рішення задач щодо “інформації” і “права”, вважаємо за доцільне підкреслити складність проблеми визначення поняття “інформація” (про що йдеться, зокрема в [24]) та звернути увагу на наступне:

1. Універсального визначення поняття “інформація” не існує. Інформація як філософсько-наукова категорія разом з поняттями матерії (речовини) і енергії не підлягає науковому визначенню. За гіпотетичним допущенням, інформація – це не “повідомлення”, не “відомості”, не “віддзеркалення дійсності”, не “результат вибору”, не “засіб вивчення реальної дійсності”, не “те, що змінює наші знання” тощо, а – це так званий “двигитель” (рушійна сила, за Платоном – “ідеальний початок”) появи, протікання та припинення процесів роботи так званого “двигуна” (“приймача”), який надає рух у часі та визначає усі зміни, перетворення, знищення тощо у Всесвіті. Визначення “інформації”, що сьогодні застосовуються, є наслідком проміжного впливу на будь-який “приймач” зазначеного “двигателя” та уявлення людини про те, що він надає.

Якщо, для прикладу, біологічний організм розглядати умовно як “двигун” життя, то кров як форма “двигателю” містить в собі те, що підтримує його роботу. І це є не чимось випадковим, а визначеною Природою програму компіляції біоатомов-генів, яка містить запис генетичної інформації, що відображає надані на цей час якості. Головне те, що інформаційне наповнення та інформаційна взаємодія завдяки відповідному розташуванню генів один біля одного надають можливість для подальшого життя у відповідній формі. За аналогією те ж саме стосується й будь-яких об’єктів Всесвіту. При отриманні або втраті (зміні) його інформаційного наповнення відповідний об’єкт (їх сукупність) може змінюватися, трансформуватися або зникати.

2. “Інформація” властива мислячому суб’єктові, тим самим під інформацією мають на увазі не тільки зміст відомостей, але й їх інтерпретацію, що у наступному забезпечує, за необхідності, комунікаційну взаємодію. Думка в голові людини ще не є інформацією – це прояв начитаності та інтелектуальності (творчості), що для відповідного суб’єкта в цей час є його абсолютною монополією. Те, що розуміється під інформацією, тільки починає виступати як предмет комунікаційної передачі. Вимовляючи слова (користуючись папером, хвилями звуку, радіохвилями, комп’ютером тощо), людина висловлює “ідею”, трансформуючи її у відомості. При цьому, людина вимовляє, доводить не думку як таку, а її копію, яка виражена у відповідній формі. Виникає матеріалізація думки. Ця матеріалізація у електронному просторі вже не “інформація”, а – “дані”, до яких інформація прикріплена, пристосована. Тільки при поєднанні ідеального і матеріального з’являються “дані”. За відсутністю одного із зазначених елементів “дані”, а разом й “інформація”, – зникають.

3. Оскільки сучасні визначення характеризують інформацію з позицій сприйняття її людиною, то їх конструктивне використання у сфері електронної (віртуальної) взаємодії апріорі проблематичне. Комп’ютер поки що не в змозі осягти (зрозуміти) відомості; це можливо лише для високоорганізованої матерії, що має складну динамічну систему управління, якою є мозок людини. З іншого боку, якщо комп’ютер не може сприймати знання, то можна зробити висновок, що він не може обробляти інформацію. З цієї суперечливості випливає, що існуючі юридичні визначення інформації відображають незначні її властивості з позицій електронного середовища. Однак, неможливість застосувати відомі визначення не означає їх невірність. У силу системної відмінності реального світу від електронного середовища потрібні більш прийнятні для останнього базові поняття. При їх розробці і формуванні є необхідність виходити з вимог ефективності визначень саме для сфери електронної взаємодії, у якій здійснюється формування, обробка, збереження, передача сигналів і електронних структур. В електронному середовищі поняття інформації має спиратися на властивості кодів (сигналів, структур), але не на семантичні характеристики. Машина не вміє мислити, вона вміє тільки перетворювати виділену тим або іншим чином множину кодів на основі однозначно заданої детермінованої послідовності логічних операцій.

4. В електронному середовищі функціонує не “інформація” як така, а “дані”, до яких вона “пристосована”, “прикріплена” і т.д. “Дані” можна розглядати як формалізовані знаково-кодові комбінації, що надають інформацію та призначені для їх автоматичної обробки; цифрові дані – це закодовані електричні сигнали й електронні структури. Коли торкнутися до дроту, який під напругою (йде електричний струм коливань енергії, де електронів ніхто ніколи не бачив), то отримаємо електричний удар “даних” – інформаційно-фізичне повідомлення, яке не має інтелектуального змісту. Але якщо цей удар розшифрувати, то переконаємося, що в мережі мають місце синусоїдальні коливання електроенергії частотою ~50 Гц. Останнє, у нашому випадку, і є “інформація”. Тому, з точки зору обсягу понять та пракселогічного аспекту, ототожнювати у юриспруденції поняття “дані” та “інформація” щодо електронного середовища нераціонально та неправомірно.

По суті, “дані” – це закодовані та зафіксовані явища та події, вони статичні, й в цьому їх важливий суттєвий атрибут (ознака). Умовно, “інформація” – це уявлення про відомості та факти, вона динамічна, і це суттєва ознака її відмінності від поняття “дані”. При цьому визначення інформації, що дається, зокрема, у всіх редакціях Закону України “Про інформацію”, має статичний зміст. Однак закон тотожності вимагає, щоб поняття та судження мали однозначний зміст, який виключає двозначність і невизначеність.

Звідси можна зробити висновок про наявність семантичного протиріччя та логічної помилки – підміну понять, що у юриспруденції неприпустимо, бо може провокувати термінологічні конфлікти.

5. В якості об’єктів інформаційних відносин реального світу виступають предмети, явища та процеси щодо різних форм існування та руху матерії, оскільки вони задіяні в повсякденному житті, уявляються та використовуються людиною.

Взагалі, об’єктом інформаційних прав є інформація, яка “пристосована”, “прикріплена” до будь-якого її носія. Наприклад, документована інформація чи документ, де вона зафіксована на матеріальному носії (звичайно – паперовому) з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати.

Якщо ж говорити про упорядкування інформаційних відносин у віртуальному світі, то об’єктом інформаційних прав є дані, бази даних, інформаційні ресурси, засоби забезпечення автоматизованих систем даних, у яких інформація “пристосована”, “прикріплена” до електромагнітного (цифрового, світлового тощо) носія завдяки техніці та технологіям слабких струмів (електроніки, зв’язку та радіотехніки).

6. По суті, розробка та оформлення матеріалів наукової статті є творчим процесом, який сприяє розвитку творчості взагалі.

Текст наукової статті є інтелектуальним продуктом, що створюється мовою тієї науки, яку відображає. Тому цілком природно те, що він може бути незрозумілий або не зовсім зрозумілий для кожного. У протилежному разі ми маємо справу не з науковим, а з публіцистичним текстом. На відміну від такого тексту, науковий текст не базується на образі, не активізує почуттєвий світ читача, а орієнтований на сферу раціонального мислення. Також, на відміну від публіцистичного тексту, він не припускає спрощення і користується понятійним апаратом. Його призначення не в тому, щоб змусити повірити, а в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати думки. Однак зловживання мало знайомою термінологією, а ще гірше – псевдонауковою, може значно утруднити розуміння тексту навіть для спеціалістів. Звідси може витікати висновок про те, що писати слід не для себе, а для читача. При цьому, добре написаний текст змушує наслідувати, а невдалий текст приводить до формування уявлень про те, як не треба писати або не помічається, або виступає предметом критики.

7. Сформовані в українському науковому середовищі вимоги до наукової статті не є жорсткими. Вони фіксують лише мінімально необхідний рівень вимог до неї, який визначається обов’язковим розбиттям матеріалу статті на окремі структурні частини. Що до інших вимог, в реальному житті можливі деякі варіації у зв’язку з тим, що редакції наукових журналів продовжують здійснювати пошуки в підвищенні рівня і якості результатів наукових робіт.

Авторам слід пам’ятати, що у чинних правилах оформлення мова йде саме про наукову статтю, яка має максимально відповідати вимогам науки, формальної та діалектичної логіки, являти собою не умоглядні погляди з абстрактними розмовами, а бути презентацією в наукове співтовариство результатів наукового дослідження. При цьому самі результати мають бути не просто описані, але й обґрунтовані в плані їх достовірності, новизни і ефективності у застосуванні.

### Використана література

1. Михайлов А.И. Основы научной информации / А.И. Михайлов, А.И. Черный, Р.С. Гиляревский. – М. : “Наука”, 1965. – 655 с. – С. 47. – (Академия наук СССР, Государственный комитет по координации научно-исследовательских работ, Всесоюзный институт научной и технической информации).

2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – Т. 4 : Н–П. – С. 72.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – [21-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Рус. яз., 1989. – С. 395.
4. Губин В.Б.. О методологии лженауки / В.Б. Губин. – М.: ПАИМС, 2004. – 172 с. – Режим доступа : <http://gubin.narod.ru>, <http://www.vgubin.info>
5. Платон : соч. в 3-х т. ; [пер. с древнегреч. ; под ред. А.Ф. Лосева и В.М. Асмуса]. – М. : “Мысль”, 1968.
6. Васильева Т.В. Афинская школа философии. Философский язык Платона и Аристотеля / Т.В. Васильева. – М. : Наука, 1985 г. – 159 с. – (Академия наук СССР. Серия “История мировой культуры”).
7. Френкель В.Я. Эйнштейн – изобретатель / В.Я. Френкель, Б.Е. Явелов. – М. : Наука, 1982. – 160 с. – (Академия наук СССР. Серия “История науки и техники”)
8. Пилипчук В.Г. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С.15-22.
9. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М., 1958.
10. Про інформацію : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI : за станом на 09.08.13 р. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
11. Быков В.В. Методы науки / В.В. Быков. – М. : Наука, 1974. – С. 16.
12. Шатров В.П. Всемирная организация интеллектуальной собственности : учебное пособие / В.П. Шатров. – М. : ЦНИИПИ, 1969 р. – 92 с.
13. Брижко В.М. Патентознавство як самостійна наукова дисципліна / В.М. Брижко. – К. : Національне агентство з питань інформатизації при Президенті України, 1996 р. – 184 с. – С. 15.
14. Брижко В.М. Маніпулювання свідомістю людини у проблемі упорядкування інформаційних відносин // Правова інформатика. – 2015. – № 1(45). – С. 19-33.
15. – Режим доступа : <http://meganauka.com/sciencecosmos/1105-paradigmy-sistematizacii-himicheskikh-elementov.html>
16. – Режим доступа : <http://telegraf.com.ua/nauka/537932-kto-na-samom-dele-otkryil-tablitsumendeleeva.html>
17. Методика построения систем матричного типа / [В.И. Блинников, Л.В. Александров, В.В. Белов, Н.Б. Лысенко]. – М. : ВНИИГПЭ, 1989 г. – 37 с.
18. Брижко В.М. Основы систематизации информационного законодательства : теоретичні та правові засади : монографія. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с. – С. 254-277.
19. Про підвищення вимог до спеціалізованих видань, внесених до переліку ВАК України : постанова ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1. – Режим доступа : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative>
20. Про внесення змін до наказу ВАК України “Про публікацію результатів дисертацій на отримання наукових ступенів доктора і кандидата наук і про їх апробацію” : наказ ВАК України від 4.04.00 р. № 178. – Режим доступа : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative>
21. Порядок формування Переліку наукових спеціалізованих видань України : наказ Міністерства освіти, науки, молоді і спорту України від 17.10.12 р. № 1111. – Режим доступа : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative>
22. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання” : наказ ВАК України від 26.01.08 р. № 63.
23. Универсальная десятичная классификация. – Режим доступа : <http://www.ru.virmk.ru/doc/UDK>
24. Брижко В.М. До гносеології категорії “інформація” // Інформація і право. – 2011. – № 2(2). – С. 13-20.

## До відома авторів

“Інформація і право” – науковий фаховий журнал по результатах фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук з проблем права та інформаційного законодавства, інформаційних технологій, інформатизації, інформаційних ресурсів в інших галузях права в умовах становлення інформаційного суспільства.

У журналі можуть публікуватися матеріали щодо інформаційних ресурсів в інших галузях права.

Зміст матеріалів статей має бути спрямований на вирішення визначених автором наукових завдань згідно з такими напрямками досліджень:

### ПРАВО ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО:

- Філософія, теорія та методологія інформаційного права.
- Упорядкування та регулювання інформаційних відносин.
- Соціальні комунікації та мас-медіа.
- Вплив інформаційних засобів та маніпулювання свідомістю людини.
- Охорона та захист інформації.
- Інформаційна безпека.
- Міжнародне право та співробітництво в інформаційному просторі.

### ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ:

- Інформаційно-технологічна діяльність.
- Телекомунікаційні системи та мережі.
- Моделювання інформаційних процесів та явищ.
- Захист даних та інформаційних ресурсів.
- Системи та засоби штучного інтелекту.

### ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНШИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА.

## Вимоги до оформлення

1) Статтю слід подавати українською мовою, виготовлену у друкарській спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат *A-4*, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 15 стор.

Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:

- УДК, ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті, анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами;
- розв’язання проблеми:
  - *постановка проблеми* (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;

- *формування мети (постановка завдання) статті;*
- *виклад основного матеріалу – вирішення завдання та обґрунтування результатів;*
- *висновки, пропозиції за результатами розв’язання проблеми;*
- *перспективи щодо подальших досліджень;*
- *використана література (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);*
- *підпис, адреса (e-адреса), телефон автора.*

**2) Подавати письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.**

Відгук має бути обґрунтований та чітко структурований згідно з такими частинами:

- *Актуальність теми.*
- *Новизна та обґрунтованість одержаних результатів.*
- *Наукова (практична) цінність результатів.*
- *Заключення про можливість відкритої публікації.*

**3) Рукопис статті та Відгук мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.**

**4) За надання послуг щодо розгляду, форматування, корегування, тиражування та ін. робіт, пов’язаних з публікацією статей та виданням журналу, пропонується здійснити оплату в розмірі 280 грн. на рахунок Інституту.**

**Реквізити для оплати робіт та адреса для отримання автором екземпляра журналу:**

- код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31251201111870, МФО 820019 в ГУДСКУ у м. Києві (з приміткою – за науковий журнал);
- адреса редакції: 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України.

**Копію квитанції прохання направити на e-адресу: [bvm777@ukr.net](mailto:bvm777@ukr.net)**

### **Д о у в а г и**

- Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій. Статті видаються в авторській редакції.
- Редакційна колегія залишає за собою право на:
  - відхилення матеріалів статей, які не відповідають тематиці Журналу, або таких, які виконані з порушенням зазначених вище Вимог до оформлення статей та експертних відгуків;
  - внесення до статті змін редакційного змісту у зв’язку зі скороченням обсягу матеріалу.
- Листування з читачами – тільки на сторінках журналу.

\* \* \* \* \*

# ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

Науковий журнал

|                                                    |                                                                                                                                                                                                                                                                     |
|----------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Засновники:</b>                                 | - Науково-дослідний інститут інформатики і права<br>Національної академії правових наук України;<br>- Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського<br>Національної академії наук України;<br>- Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”. |
| <b>Видавець журналу:</b>                           | © Науково-дослідний інститут інформатики і права<br>Національної академії правових наук України.                                                                                                                                                                    |
| <b>Адреса редакції:</b>                            | 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В.<br>Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної<br>академії правових наук України.<br>Тел.: 234-94-56; e-mail: bvm777@ ukr.net                                                                           |
| <b>Веб-сторінки журналу<br/>у мережі Інтернет:</b> | //www.ippi.org.ua – (НДІП НАПрН України);<br>//www.nbuv.gov.ua – (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).                                                                                                                                                   |